

63 | 1998 | 3 |

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

I. Ripka, Pred XII. medzinárodným zjazdom slavistov v K. Buzássyová, slovenčina ako stredoeurópsky slovanský jazyk (K problému jazykového zákonodarstva) v A. Ferenčíková, typy podradovacích súvetí s podmienkovým vzťahom viet v slovenských nárečiach z porovnávacieho hľadiska v I. Ripka, typy slovanských celonárodných nárečových slovníkov v M. Majtán, slovenčina v krmanovej gramatike z roku 1704

SPRÁVY A RECENZIE

Správa o činnosti Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV za rok 1997. J. Skladaná – I. Ripka v Zborník Spolku vojvodinských slovakistov. 14. M. Smatana

**Venované
XII. medzinárodnému zjazdu
slavistov
Krakov 27. 8. – 2. 9. 1998**

**SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o.,
Bratislava**

SLOVENSKÁ REČ

*časopis
pre výskum
slovenského jazy-
ka
orgán
Jazykovedného
ústavu
Ludovíta Štúra
Slovenskej akadé-
mie
vied*

HLAVNÝ REDAKTOR
Ivor Ripka

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Silvia Duchková

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Klára Buzássyová, Juraj Dol-
nák, Silvia Duchková, Ladislav Dvonč, Ján
Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, Rudolf
Krajčovič, Ema Krošláková, Milan Maj-
tán, Jozef Mlacek, Slavomír Ondrejovič,
Matej Považaj, Ivor Ripka, František Ruš-
čák

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

OBSAH

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

- I. Ripka, Pred XII. medzinárodným zjazdom
slavistov
.....
129
- K. Buzássyová, Slovenčina ako
stredoeurópsky slovanský jazyk (K problému
jazykového zákonodarstva)
.....
131
- A. Ferenčíková, Typy podradovacích súvetí
s podmienkovým vzťahom viet v slovenských
nárečiach z porovnávacieho hľadiska
.....

.....
143

- I. Ripka, Typy
slovanských
celonárodných
nářečových
slovníkov

.....

.....
159

- M. Majtán,
Slovenčina
v Krmanovej
gramatike
z roku 1704

.....

.....
167

SPRÁVY A
RECENZIE

Správa o činnosti
Jazykovedného
ústavu Ľ.
Štúra SAV za
rok 1997. J.
Skladaná –
I. Ripka

.....

.....
Zborník Spolku
vojvodinských
slovakistov.
14. M. Sma-
tana

.....

.....

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 63 – 1998
ČÍSLO 3

Pred XII. medzinárodným zjazdom slavistov

Medzinárodné zjazdy slavistov sa konajú od roku 1929 každých päť rokov v niektorej zo slovanských krajín v tradične zaužívanom poradí. Prvý sa konal v Prahe, posledný (v poradí jedenásty) pred necelými piatimi rokmi (30. 8. – 8. 9. 1993) v Bratislave. Bola to významná medzinárodná vedecká udalosť, ale aj jedinečná príležitosť prezentovať mladú Slovenskú republiku, jej históriu i súčasnosť, kultúru a vedu. Slovenská jazykoveda sa na tomto podujatí podieľala výrazným a nezastupiteľným spôsobom, a to jednak ako vedúca organizačná zložka prípravy a realizácie celého zjazdového programu, jednak prezentovaním svojich výskumných poznatkov na pracovných rokovaníach jednotlivých sekcií.

Bratislavský zjazd slavistov priniesol veľa nových teoretických riešení, medziiným v oblasti morfolologickej stavby slovanských jazykov, jazykových kontaktov a onomastiky, areálového spracovania jazykových faktov, v oblasti dialektológie. Uviedol aj niektoré organizačné inovácie, ktoré sa zaiste stanú podnetom či inšpiráciou pre organizátorov ďalších kongresov. Plénum Medzinárodného komitétu slavistov, ktoré sa zišlo počas konania XI. zjazdu (5. 9. 1993 v Piešťanoch), prijalo viaceré uznesenia. Okrem iného rozhodlo aj o tom, že nasledujúci XII. medzinárodný zjazd slavistov bude organizovať Poľsko.

Poľský slavistický komitét určil za miesto konania XII. zjazdu Krakov a stanovil aj jeho termín (23. 8. – 2. 9. 1998). Tematika zjazdových rokovaní je bohatá a mnohoaspektová; v jazykovede ju tvorí 6 tematických blokov. Sú to tieto bloky: 1. Etnogenéza Slovanov. Paleoslavistika, 2. Jazykové kontakty, 3. Konfrontatívne

výskumy a typológia jazyka, 4. Areálové výskumy slovanských jazykov. Súčasný stav slovanských nárečí. Onomastika, 5. Jazykové zmeny (kontrolovaný a nekontrolovaný vývin), 6. Význam slovanského jazykového materiálu pre teóriu jazyka.

Slovenský komitét slavistov venuje príprave dôstojnej prezentácie slovenskej jazykovedy mimoriadnu pozornosť. Vydá samostatný zborník zjazdových referátov slovenských slavistov (folkloristov, literárnych vedcov, kulturológov). Konanie slavistického zjazdu však motivuje a stimuluje aj komplexné slovakistické výskumy, zintenzívňuje bádanie.

Redakcia Slovenskej reči pripravila k XII. medzinárodnému zjazdu slavistov špeciálne číslo. Okrem príspevkov s výraznejším či významnejším slavistickým rozmerom, prihlásených (a prijatých) na zjazd, v ňom publikuje aj niektoré ďalšie texty, predstavujúce a reprezentujúce úroveň súčasnej slovakistiky. Robí tak v presvedčení, že poznatky sprostredkované Slovenskou rečou, časopisom pre výskum slovenského jazyka a orgánom Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, nie sú zanedbateľné ani v širších medzinárodných reláciách.

Ivor Ripka

Klára Buzássyová

SLOVENČINA AKO STREDOEURÓPSKY SLOVANSKÝ JAZYK (K problému jazykového zákonodarstva)

BUZÁSSYOVÁ, K.: Slovak Language as a Central European Slavic Language (Contribution to the problem of language legislation). Slovenská reč, 63, 1998, No. 3, pp. 131 – 142. (Bratislava)

The author of the study deals with features characterizing the Slovak Language as a Central European Slavic Language. The stress is put on the relation of the Slovak language with the borrowings from other languages, mainly on the degree of openness towards the acceptance of internationalisms. More extensive scope of solving the problem is created by the interpretation of developmental language changes done by linguists, by cultivation (regulating) activities of linguists and by their attitude towards the descriptive/prescriptive aspects within the field of linguistics. Recent Slovak language situation is compared with the situation in the Czech and the Polish languages and the positions of the Slovak linguists are confronted with the positions of the Czech and the Polish linguists on analogous problems.

Preberanie slov ako proces prebiehajúci po celé epochy vývinu jazykov a internacionalizácia jazykov ako zvyšovanie podielu slov cudzieho pôvodu v súčasnej slovnej zásobe jazyka (jazykov) sú dlhodobou aktuálnou lingvistickou témou. Túto tematiku možno pokladať za súčasť širšej témy „jazykové zmeny“, a to aj v zužujúcej špecifikácii „kontrolovaný a nekontrolovaný vývin“, ako príslušnú sekciu azda až s priveľkou otvorenosťou nazvali organizátori XII. medzinárodného zjazdu slavistov v Krakove (27. 8. – 2. 9. 1998). Aktuálnosť tejto témy sa ešte zvýšila pod dojmom výrazného nárastu prevzatí z angličtiny do iných jazykov, ktoré v posledných rokoch zaznamenávajú nielen slavisti vzhľadom na „svoje“ jazyky, ale aj predstavitelia iných filológií. Vzhľadom na výraznosť tejto tendencie sa hovorí aj o prílive, invázii anglicizmov, o nekulturnej macdonaldizácii (Krčmová; cit. podľa Bosák – Tibenská, 1998), o prejavocho snobizmu (Bugajski, 1996) a pod. Cieľom nášho príspevku je všimnúť si proces preberania internacionálnych jednotiek do slovenčiny a do ďalších slovanských jazykov v stredoeurópskom priestore popri iných jazykových inováciách, a to predovšetkým zo zorného uhla jazykovedných postojov k tomuto preberaniu. Po výrazných spoločenských zmenách, aké pre-

biehajú najmä v postkomunistických transformujúcich sa krajinách, sa totiž tieto postoje, ako aj postoje jazykovedcov k niektorým iným javom, ktoré možno zaznamenať vo vzťahu používateľ jazyka – jazyk, dosť zmenili.

Jazyková a sociolingvistická situácia slovenčiny, češtiny a poľštiny (obmedzujeme sa tu na tieto západoslovanské jazyky) je značne rozdielna. Ak vezmeme do úvahy iba najočividnejší rozdiel, a to rozdielny počet obyvateľov príslušných krajín, a teda nositeľov daných jazykov v stredoeurópskom priestore, je to takmer 40 miliónov Poliakov (v krajine budovanej fakticky ako národný štát), 10 miliónov Čechov a necelých 5 miliónov Slovákov (ktorí vyše 70 rokov žili v spoločnom štáte, pričom koexistenciu a kontakt slovenčiny a češtiny ovplyvňovalo dominantné postavenie češtiny). Po rozdelení Česko-Slovenska na samostatné štáty v Slovenskej republike vyše 10 % obyvateľstva tvoria národnostné menšiny. Napriek tomuto značnému rozdielu v početnosti spomenutých národov môžeme zaregistrovať, ako ďalej ukážeme, popri rozdielnostiach isté pozoruhodné paralely v tom, ako sa dnes nositelia týchto jazykov správajú k svojmu materinskému jazyku a ako jazykovedci vnímajú a reflektujú problém zachovania identity jazyka ako súčasť národnej identity. V popredí našej analytickej úvahy bude slovenčina, situáciu v češtine a v poľštine použijeme na porovnanie.

Za relevantné (vo vzťahu k téme nášho príspevku) pokladáme tieto charakteristiky slovenčiny:

1. Slovenčina je jazyk relatívne otvorený prijímaniu internacionalizmov. V porovnaní s niektorými susednými jazykmi zaujíma z tohto hľadiska strednú, neutrálnu pozíciu.

2. Slovenčina ako jazyk pomerne málopočetného národa patrí medzi jazyky, kde je tradíciou výrazná kultivačná účasť jazykovedcov pri zvyšovaní úrovne spisovného jazyka, na šírení jazykovej kultúry medzi nositeľmi jazyka.

3. Súčasťou identity slovenčiny ako spisovného a národného jazyka sú aj proporcie, v akých na úrovni makroštruktúry systému aj na úrovni rozličných slovotvorných a lexikálnosémantických mikroštruktúr koexistujú domáce a internacionálne prostriedky. Podiel internacionalizmov na výrazových variantoch, na funkčnej (sémantickej a štylistickej) diferenciacii a diferencovanom fungovaní v rozličných komunikačných sférach je jednou z typologic-

kých charakteristík slovenčiny. Tieto proporcie vyplývajú z dlhého vývinu, z kultúrnych tradícií a niektoré novšie tendencie (napr. spomínaný výrazný vzostup anglicizmov) ich môžu, ale nemusia podstatne zmeniť.

1.1. Keďže medzinárodné slová (internacionalizmy) sú väčšinou výrazy s latinskými a gréckymi základmi a afixmi, tvrdenie, že slovenčina je jazyk relatívne otvorený prijímaniu internacionalizmov, možno podľa nášho názoru dobre podoprieť predovšetkým faktom diachronickej povahy, totiž závažným miestom latinčiny v dejinách slovenského jazyka. Tento významný zástoj latinčiny je v slovenskej lingvistike adekvátne osvetlený (porov. Pauliny, 1961, 1983; Doruľa, 1977; Blanár, 1977). K tomu treba pridať to, čo zreteľnejšie vidno zo širšieho európskeho pohľadu. Podľa H. Haarmanna (Haarmann, 1975; porov. i Groß, 1987; Buzássyová, 1991, 1997), ktorý v práci orientovanej na historickú sociolingvistikú sleduje, ako dlho sa latinčina udržala v jednotlivých európskych štátoch v platnosti oficiálneho, úradného jazyka, najdlhšie sa latinčina udržala v tejto funkcii práve v Uhorsku. Nominálne bola úradným jazykom až do rakúsko-maďarského vyrovnania v r. 1867, hoci je známe, že už od 19. storočia jej konkurovala maďarčina. Toto je výrazný rozdiel napr. oproti francúzštine, ktorá sa vymanila z vplyvu latinčiny už v 14. storočí. V dôsledku dlhého fungovania latinčiny v Uhorsku (a preberania latinizmov do slovenčiny v rozličných obdobiach a do rozličných komunikačných sfér) v slovenčine existujú objektívne podmienky na plynulý, ale aj vágny prechod od latinizmov ako prevzatí do staršej slovenčiny k internacionalizmom, ktoré svoje špecifické, modifikované významy získali prostredníctvom angličtiny, resp. cez americkú angličtinu prevažne v 20. storočí, hoci etymologicky ide o latinizmy, resp. grécizmy. Tento nejasný prechod vedie okrem iného k viacnásobným prevzatiam, k problému, ktorý sme nazvali opakovaná internacionalizácia (bližšie porov. Buzássyová, 1991).

1.2. Charakteristika otvorenosti slovenčiny voči internacionalizmom platí najmä v porovnaní so susednými „introvertnými“ neslovanskými jazykmi, s maďarčinou a s nemčinou (presnejšie s rakúskou varietou nemeckého jazyka). Pri tomto delení sa inšpirujeme Gy. Décsym (1973), ktorý podľa stupňa prieniku internacionálnych slov do systému daného európskeho jazyka rozlišuje tzv. zmiešané jazyky („Mischsprachen“), ako je napr. angličtina, ale

aj rumunčina (v nich cudzí element dosiahol vysoký stupeň), neutrálné jazyky (so strednou otvorenosťou) a napokon introvertné jazyky, ako je napr. fínčina, maďarčina, novogréčtina, z tzv. svetových jazykov nemčina (v nich cudzí element nedosahuje zvyčajnú mieru). Slovenčinu, češtinu a poľštinu by sme z hľadiska otvorenosti voči prijímaniu medzinárodných slov a z hľadiska produktívnosti tvorenia slov z cudzích prvkov kládli približne na rovnakú úroveň. Proces internacionalizácie prebieha v týchto príbuzných jazykoch v súčasnosti dosť podobne, aj keď vo výsledkoch tohto procesu sú i zreteľné rozdiely vyplývajúce z rozdielnych kultúrnych a spoločenských tradícií. Pre slovanské jazyky je otázka internacionalizmu závažná pritom aj preto, lebo ich inventáre svedčia o nepomerne väčšom importe prvkov grécko-latinskej proveniencie než o migrácii vlastných slovanských prvkov (Mistrík, 1973). Tradičná previazanosť poľskej kultúry s francúzskou, ktorá nemala analógiu na Slovensku, sa premietla napríklad do existencie početných asymetrií pri vyjadrovaní istých významov domácou alebo internacionálnou lexémou. Premietla sa aj do rozdielov v utvorenosti internacionálnych lexém v slovenčine a v poľštine. Napr. v poľštine nachádzame často vo výrazoch bežného jazyka lexému s pôvodne latinským, resp. medzinárodným základom tam, kde slovenská ekvivalentná jednotka je utvorená z domáceho základu; výrazy z odbornej komunikačnej sféry vykazujú väčšiu mieru symetrie, porov. poľ. *pri tej okazji* – slov. *pri tejto príležitosti*; medzinárodný termín *okazionalizmus*; poľ. *decydować się, decyzja* – slov. *rozhodovať sa, rozhodnutie*; slov. termín *decízna sféra* (výkonný orgán, vláda). Opačný vzťah, t. j. v slovenčine internacionalizmus, v poľštine domáca lexéma, reprezentuje príklad slov. *genocída* – poľ. *ludobojstwo*. Rozdiel medzi jazykmi môže existovať v dôsledku rozdielneho pomenovacieho motívu: poľ. *audycja radiowa, telewizyjna* – slov. *rozhlasová, televízna relácia*. Prevzatia sa v porovnávaných jazykoch môžu odlišovať formálnou utvorenosťou, napr. poľ. *introwertyk, mimista* – slov. *introvert, mím*. Názorný syntetický obraz o slovotvornom podsysteme slov v poľštine tvorených cudzími formantmi ako zdroj porovnávacích analýz poľštiny s inými jazykmi, metodologicky spracovaný tak, aby umožňoval porovnateľnosť predovšetkým domáceho a prevzatého podsystemu derivačných typov, poskytuje monografia K. Waszakowej (1994). Publikácia programovo dopĺňa slovotvorný

opis typov s domácimi formantmi R. Grzegorzycowej – J. Puzyniny (1979) a je štruktúrnym deskriptívnym opisom fakticky bez preskriptívnych pasáží.

1.3. V slovenčine a v češtine ako v najbližšie príbuzných jazykoch prebieha proces internacionalizácie dosť podobne; isté rozdiely vyplývajú z rozdielných kultúrnych tradícií, z dlho existujúcich rozdielných právnych systémov (Horecký, 1975) a i. V terminológiách viacerých odborov existujú časti svedčiace o tom, že v slovenčine je výraznejšia tendencia prebrať internacionálny termín (ako jediný) než v češtine. Porovnávaním slovenskej a českej terminologickej lexiky z hľadiska miery zastúpenia internacionálnych a domácich lexém v oboch jazykoch (Buzássyová, 1989) sme identifikovali niekoľko ekvivalenčných typov podľa vzťahov paralelnosti, symetrie a asymetrie. Napr. v češtine domáci aj medzinárodný názov, v slovenčine iba internacionalizmus: čes. *sdělování, komunikace* – slov. *komunikácia*; v slovenčine je prevzaté z nemčiny, čeština má domáci výraz, aby sa vyhla germanizmu: slov. *cikcakovitý rast*, nem. *Zigzagwuchs*, čes. *klikatý růst*; v oboch jazykoch sú internacionalizmy, ale rozdielneho pôvodu, napr. slov. *električka, električenka* – čes. *tramvaj, tramvajenka*; v slovenčine je internacionálna aj domáca lexéma, v češtine je terminologizovaná iba internacionálna lexéma: slov. *kotonizácia, zbavľňovanie* – čes. *kotonizace*.

2. Nielen za spoločnú črtu slovanských jazykov, ale aj za spoločnú črtu stredoeurópskych jazykov možno považovať to, že tu existuje zo strany jazykovedcov výrazná starostlivosť o jazykovú kultúru nositeľov týchto jazykov. Za nenáhodný jav pokladáme fakt, že v strednej Európe, kde na relatívne obmedzenom území žije veľa jazykových spoločenstiev (pričom jazykové hranice sa nie vždy prekrývajú s hranicami štátov), má výraznú tradíciu vedomé kultivovanie spisovného jazyka a starostlivosť o jazykovú kultúru (vrátane väčšieho či menšieho úsilia usmerňovať aj mieru preberania a používania cudzích slov). Tak je to – aj keď sa konkrétne postupy jazykovedcov do istej miery odlišujú – v slovenčine, v češtine, v poľštine, v slovinčine aj v neslovanskej maďarčine. Medzi spomenutými jazykovými (a národnými) spoločenstvami sa všade pestuje povedomie o národnom a osobitne o spisovnom jazyku ako o významnej kultúrnej hodnote, súčasť národného dedičstva. Aj keď sociolingvistická situácia slovenčiny, češtiny

a poľštiny bola v dávnejšej aj nedávnej minulosti a je takisto dnes dosť rozdielna, bol tu významný spájací moment: nositelia týchto jazykov politicky tvorili súčasť tzv. východného bloku. Možno preto tu dnes nachádzame v oblasti jazykovednej práce, ktorá sa dotýka aj jazykovej politiky, pozoruhodné paralely.

2.1. Výrazným znakom aktivít jazykovedcov v oblasti jazykovej kultúry s dosahom na jazykovú politiku štátu je úsilie nemalej časti jazykovedcov na Slovensku a v Poľsku o prijatie zákona, ktorý by bol legislatívnou garanciou, resp. zábezpekou dodržiavania kodifikovanej podoby spisovného jazyka vo verejných prejavoch. Na Slovensku Národná rada Slovenskej republiky (parlament) prijala 15. novembra 1995 zákon o štátnom jazyku Slovenskej republiky (zákon č. 270/1995). Po dlhšie trvajúcich kontroverzných diskusiách na rozličných fórach vrátane dennej tlače bol zákon napokon prijatý väčšinou hlasov koalície aj opozície (zo 142 hlasujúcich poslancov bolo za prijatie zákona 108, t. j. 76 %). Krátko po prijatí zákona (21. 3. 1996) bola ako poradný orgán ministra kultúry ustanovená Ústredná jazyková rada, zložená z popredných slovenských jazykovedcov. Má viaceré funkcie, okrem iných napr. poskytuje odborné stanoviská v sporných otázkach používania štátneho jazyka, je garantom adekvátneho uplatňovania zákona v praxi, vypracúva odborné expertízy vo veci kodifikačných problémov spisovnej slovenčiny. V zákone o štátnom jazyku SR sa explicitne uvádza (paragraf 2), že otázky kodifikácie štátneho jazyka riešia odborné slovakistické jazykovedné pracoviská, ktoré sa zaoberajú výskumom zákonitostí slovenského jazyka a jeho fungovania v spoločnosti. Na ich návrh vyhlasuje záväznosť kodifikovanej podoby štátneho jazyka Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky.

V jednotlivých paragrafoch zákona o štátnom jazyku Slovenskej republiky sa určujú oblasti používania štátneho jazyka vo verejnom styku na území SR – v úradnom styku, v školstve, v hromadných informačných prostriedkoch, v armáde, na kultúrnych podujatiach atď. Závažný dôvod, podľa niektorých nevyhnutnosť (porov. Doruľa, 1996) prijatia zákona o štátnom jazyku Slovenskej republiky vyplynuli zo spoločensko-politickej situácie, aká sa utvorila po vzniku samostatnej Slovenskej republiky. Štátny jazyk je jedným zo symbolov štátnosti, integrity štátneho územia. V Slovenskej republike sa totiž nestalo prirodzené rešpektovanie

slovenčiny v úlohe štátneho jazyka všeobecným pravidlom; niektorí politickí predstavitelia maďarskej národnostnej menšiny odmietajú systém výučby umožňujúci osvojiť si v potrebnej miere slovenský jazyk. Vyskytujú sa i prípady diskriminácie občanov slovenskej národnosti žijúcich na etnicky zmiešanom území južného Slovenska. Jednou z funkcií zákona o štátnom jazyku SR je zabrániť tejto diskriminácii (Doruľa, 1996, s. 45). Ďalším cieľom, ktorý sa zákonom sleduje, je prispievať k zvyšovaniu jazykovej kultúry vo verejnom živote celej slovenskej spoločnosti. Za primárny cieľ zákona sa pokladá právo (rovnaké pre všetkých občanov) osvojiť si štátny jazyk. Podľa tohto zákona štát sa stará o utvorenie takých podmienok v školskom, vedeckom a informačnom systéme, aby si každý občan Slovenskej republiky mohol osvojiť a používať štátny jazyk slovom i písmom.

Pozadie paragrafu 11 zákona o štátnom jazyku Slovenskej republiky tvorí vzťah k preberaniu cudzích slov do spisovnej slovenčiny vrátane hromadne sa šíriacich anglicizmov. Hoci sa tu konštatuje, že „používanie vžitých inojazyčných názvov, odborných pojmov alebo pomenovaní nových skutočností, na ktoré zatiaľ niet v štátnom jazyku rovnocenného výrazu, nie je týmto zákonom dotknuté“, viacerí laickí používatelia slovenčiny, ale aj niektorí lingvisti interpretujú zákon ako celok, ale osobitne paragraf 11 ako istú výzvu na boj za obmedzenie cudzích slov v slovenčine, najmä proti ich vysokej frekvencii v dennej tlači.

2.2. Konkrétny obraz o najnovšej kodifikácii lexikálnej normy v spisovnej slovenčine, ktorej súčasťou je aj diferencovaný prístup k novším prevzatiam z angličtiny, poskytuje tretie vydanie jednozväzkového Krátkeho slovníka slovenského jazyka (1997; editori J. Kačala, M. Pisárčiková, M. Považaj). Dielo patrí do súboru úradne schválených záväzných kodifikačných príručiek, ktoré majú byť oporou pri uplatňovaní zákona o štátnom jazyku (od 1. 1. 1997 po ročnom „skúšobnom“ období je už v platnosti aj paragraf o udeľovaní pokút právnickým osobám). Normatívny (a kodifikačný) prístup k novším prevzatiam z angličtiny do slovenčiny sa prejavuje v rozlišovaní niekoľkých skupín týchto prevzatí z hľadiska miery spisovnosti. Uvedieme ich v istom zjednodušení. Jednu skupinu tvoria pomenovania, kde sa kodifikuje ako spisovná – t. j. uvádza sa polotučným typom písma – podoba adaptovaná v slovenčine, napr. *díler*, *klíring*, pôvodne písané *dealer*, *clearing*. Podobne sa

spracúvajú slová *triler, hetrik, softvér, hardvér, skener, džoging* a i. Druhú skupinu predstavuje uvádzanie variantných podôb ako rovnocenných, napr. *klip, clip* (plus ďalšie lexikálne varianty *videoklip, videopesnička*), *samit, summit, šou, show*. Odborné neologizmy a zároveň výrazy používané v spisovnom vyjadrovaní aj mimo úzko odbornej sféry predstavujú napr. prevzatia *audit, autoalarm, čip, server, windsurfing, windsurfista (surf, surfovať), fitnesscentrum*. Ako nespisovné slová sú v normatívnom slovníku zachytené anglicizmy, ktoré majú v slovenčine podľa tvorcov slovníka plnohodnotné náprotivky. Z nasledujúcich dvojíc príkladov lexikálnych jednotiek uvádzame tieto náprotivky na druhom mieste (v slovníku majú funkciu odporúčaného synonyma, zriedkavo iba výkladu výrazu): *broker – dohodca; billboard – veľkoplošná reklamná tabuľa, pútač; boss* subšt. výraz – *vodca, šéf; workshop* slang. – *seminár, tvorivá dielňa; šoubiznis* subšt. výraz – podnikanie v oblasti zábavy; *databanka, databáza* inform. slang. – *banka dát (údajov), báza dát (údajov)*.

Súhlasíme však s mienkou J. Mlacka (1998, s. 17), recenzenta tretieho vydania Krátkeho slovníka slovenského jazyka: „Prenikanie anglicizmov mnohých dráždi, ale v tom nevidíme dostatočný dôvod na to, aby sa prevzaté slovo, za ktoré sa pri jeho komunikačnej potrebnosti ešte len hľadá ako-tak vyhovujúci ekvivalent, hneď označovalo ako subštandardné (nespisovné), ako sa to stalo napríklad so slovami *imidž, workshop* a ďalšími.“ Pravda, aj keď sa názory slovenských jazykovedcov na anglicizmy v jednotlivostiach rozchádzajú a nie všetci sa stotožňujú s miestom v systéme slovnej zásoby slovenčiny, ktoré jednotlivým prevzatiam prislúcha podľa najnovšej kodifikácie, v zásade treba oceniť pokus autorov o kodifikáciu aj tejto zložky lexiky. Nielen výrazná kodifikačná zmena týkajúca sa rytmického krátenia v slovenčine (ktorej sa tu nedotýkame), ale aj kodifikácia anglicizmov preberaných do slovenčiny je v 3. vydaní Krátkeho slovníka slovenského jazyka prvým pokusom o uchopenie normy. Poznávanie štylistických a komunikačných kvalít jednotlivých slov a významov slov sa bude ďalej spresňovať. Pri posudzovaní anglicizmov v súčasnej slovenčine by sa podľa nás malo jemnejšie rozlišovať, či ide o výpožičku uplatnenú čisto na úrovni textu (parole), alebo ide o plnohodnotné prevzatie, začlenenie do lexikónovej zložky systému slovenskej slovnej zásoby. O prechodnom období potrebnom na ustálenie

miesta prevzatého anglicizmu v systéme češtiny alebo na jeho ponechanie na periférii systému píše F. Uher (1996).

2.3. Zo situácie v Poľsku v súvisi s témou nášho príspevku pokladáme za potrebné spomenúť poľským jazykovedcom isto dobre známou, ale pre pozorovateľa zvonku, najmä slovenského lingvistu, až prekvapujúco živú aktivitu inštitúcií, ako sú Komisja Kultury Słowa, založená v roku 1991 pri I. sekcii Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, ďalej Komisja Kultury Języka Komitetu Językoznawstwa PAN, ako aj Rada Języka Polskiego, ktorú ustanovilo (realizujúc jedno z uznesení vrocľavského Fora Kultury Słowa) Prezídium Poľskej akadémie vied 9. 9. 1996. S aktivitami týchto organizácií sa záujemcovia oboznamujú v kronike a v osobitných rubrikách časopisov *Język Polski* a *Poradnik Językowy*. Rubrika v druhom menovanom časopise, nazvaná *Sprawy, úvahy, polemiky*, má – súdiac podľa prispievateľov – značný ohlas nielen medzi jazykovedcami, ale aj v širšej kultúrnej verejnosti. (Napomáha to úzus, podľa ktorého závažné články jazykovedcov publikované v dennej tlači sa pretláčajú v týchto odborných časopisoch.) Otvorený list predstaviteľiek Komisie kultúry slova profesoriek Jadwigy Puzyniny a Haliny Satkiewiczovej *O kulturę słowa w Polsce* (*Życie Warszawy*, 11. 2. 1992, *Poradnik Językowy*, 1992, č. 8, s. 603 – 604) upozorňuje na vážne nebezpečenstvo agresívneho spôsobu používania jazyka verejnými činiteľmi (politikmi, novinármi). Vyslovuje požiadavku, podľa ktorej sa v kultúre slova má dbať o zachovávanie etických, estetických a poznávacích hodnôt, dobrých národných tradícií. Akokoľvek sú autorkám, ako hovoria, vzdialené puristické postoje a uznávajú potrebu cudzej, najmä internacionálnej lexiky, súdia, že sa treba vzoprieť nadmernému vplyvu angličtiny na súčasnú poľštinu, nachádzať v tejto oblasti istú rozumnú mieru. Počnúc číslom 8/1992 redakcia *Poradnika Językowego* publikuje štvrťročne aj *Komunikaty Komisji Kultury Języka*, riešiacie normatívne problémy (posudzovanie výrazov z hľadiska správnosti, dopĺňanie zásad interpunkcie, vystríhanie pred neželateľnými jazykovými inováciami). Z tejto komisie vyšiel aj názor, že jazyk vyžaduje ochranu (najmä v časoch spoločenských prevratov). Na Slovensku jazykovednými argumentmi spochybnil J. Mlacek (1995) jazykové dôvody, ktoré sa uvádzali v prospech prijatia jazykového zákona ešte pred jeho prijatím. Najzávažnejšie sú tie, že slovenčina sa stáročia vyvíjala bez zákonnej ochrany v sused-

stve aj v područí iných, často oveľa väčších národov, a predsa sa vyvinula na dokonalý nástroj, ktorý, ako sú mnohí presvedčení, už nič nemôže ohroziť. Na druhej strane zákon môže vyvolať aj negatívny efekt – averziu voči príkazom. V Poľsku pochybnosti o potrebe prijatia zákona na ochranu poľského jazyka vyslovil Z. Saloni (1997). Po tom, čo Rada ministrov prijala projekt zákona o poľskom jazyku a tento zákon má byť predložený do poľského parlamentu (Sejmu), Zygmunt Saloni (Czy musimy bronić języka polskiego? Tygodnik Powszechny, 18. 4. 1997) vyslovil najmä tieto pochybnosti, ktoré v ňom daný projekt vyvolal: necíti potrebu právnej ochrany poľštiny, lebo nevidí, že by poľština bola ohrozovaná. Zdá sa mu urážlivé pripisovať poľštine vlastne status regionálneho, resp. lokálneho jazyka (ako sú katalánčina či baskičtina v Španielsku, kalmický jazyk v Rusku či kašubský jazyk v Poľsku). Poľština je rozvinutý jazyk, ktorým sa dorozumieva v rôznych oblastiach sveta 50 miliónov ľudí, je úradným jazykom štátu strednej veľkosti. Obavy navrhovateľov zákona o narúšanie čistoty poľštiny sú unáhlene formulované; za nenáležité pokladá Z. Saloni aj udeľovať sankcie za používanie cudzích slov. Autorovu poznámku o obdobnom zákone na Slovensku treba uviesť na pravú mieru – aj v Slovenskej republike sa zákon o štátnom jazyku uplatňuje, pokiaľ nám je známe, iba voči právnickým osobám.

2.4. V Českej republike sa neuvažuje o jazykovom zákonodarstve. Aj tam si však jazykovedci, najmä bohemisti, uvedomili potrebu venovať väčšiu pozornosť aktuálnemu stavu a chápaniu kategórií spisovnosti a nespisovnosti, ktorých vzťah podstatným spôsobom podmieňuje v súčasnej jazykovej situácii češtiny vývojový pohyb, jeho zdroje a determinanty. V nových spoločenských podmienkach sa aj v Českej republike pociťuje potreba zdôrazniť a aktualizovane definovať význam jazykovej kultúry a prestížnej kategórie spisovnosti. Tieto myšlienky inšpirovali organizátorov medzinárodnej konferencie Spisovnosť a nespisovnosť v súčasné jazykové a literárne komunikácie (usporiadateľom bola Pedagogická fakulta Masarykovej univerzity v Brne 17. – 19. januára 1995, Šlapanice u Brna; materiály porov. zborník Spisovnosť a nespisovnosť dnes, 1996).

Danešovo retrospektívne hodnotenie teórie spisovného jazyka Pražského lingvistického krúžku (Daneš, 1996, s. 19 – 27) vyústilo do konštatovania, že dnešná odlišná vedecká, filozofická, kultúrna

a spoločenská atmosféra vyžaduje, aby sa pražská teória spisovného jazyka modifikovala, doplnila a rozvíjala tak, aby reflektovala aj citové a etické momenty. Jazyk nie je iba nástroj, existuje aj „prežívanie“ jazyka. Efektívne pôsobenie kodifikácie, jej zavádzanie do praxe predpokladá žiaducu celkovú informovanosť „verejnej jazykovej mienky“, porozumenie javu spisovného jazyka, vytváranie či pretváranie adekvátnej postojovej orientácie.

V dnešných, neraz polemicky zahrotených diskusiách českých jazykovedcov azda najväčšmi rezonuje rozdielny pohľad na možnosť akceptovania prechodu niektorých morfológických tvarov a lexikálnych jednotiek z obcej češtiny do spisovného jazyka (aj citovaný zborník reflektuje ako menšinový názor P. Sgalla a J. Hronka, presadzujúci takúto kodifikáciu s pospisovnením niektorých obecnočeských tvarov oproti názoru, ktorý ponecháva medzi spisovným jazykom a nespisovnými varietami jasnú hranicu). P. Sgall (1996, s. 53 – 58) vidí vážne nebezpečenstvo v tom, že hyperkorektné chápanie knižných českých tvarov niektorými používateľmi ako „spisovnejších“ spôsobuje pribúdanie knižných tvarov aj mimo knižného štýlu, zvyšovanie „nemlúvnosti“ spisovnej češtiny. Autor pripomína, že vo vyspelých krajinách dáva lingvistika prednosť deskriptívnemu hľadisku pred hľadiskom preskriptívnym. F. Daneš naproti tomu uvádza (slovenská skúsenosť mu dáva za pravdu), že používatelia jazyka majú s používaním jazyka väčšie či menšie problémy, preto pomáhajú ľuďom odbornou podloženou expertízou a radou je legitímna činnosť. Každá jazyková príručka napokon pôsobí ako istá norma aj kodifikácia, má na používateľa jazyka štandardizačný účinok. O. Uličný (1996, s. 62) rozdelil postoje českých jazykovedcov k spisovnému jazyku do troch skupín: 1. liberálne až ľahostajné, 2. postoje rešpektujúce funkčnú špecifiku jazykových prostriedkov a 3. postoje typu lingvistického inžinierstva, ktoré funkčnú špecifiku prostriedkov nerešpektujú. K nim zaraďuje napr. tak J. Běliča s heslom boja za upevnenie hovorovej češtiny, ako aj P. Sgalla s heslom pomôcť spisovnej češtine.

2.5. Po vzniku samostatnej Slovenskej republiky v novej spoločenskej i jazykovej situácii sa problematika vzťahu spisovnej slovenčiny a jazykovej kultúry riešila z viacerých aspektov na konferencii Spisovná slovenčina a jazyková kultúra (27. – 29. 10. 1994; rovnomenný zborník, 1995). Hlavnými problémovými

okruhu boli teória spisovnej slovenčiny a aktuálny slovanský kontext, sociolingvistika a jazyková kultúra, jazyk súčasnej prózy a jazyková kultúra, bohemizmy a anglicizmy z aspektu jazykovej kultúry, stav jazykovej kultúry v súčasnej spoločnosti – v rozhlase, v parlamente, v legislatívnych textoch. Na túto konferenciu nadviazala medzinárodná konferencia Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy (1. – 3. 5. 1995; rovnomenný zborník, 1997). Na nej popri metodologických problémoch tematickými okruhu boli jazykové právo, jazyk a identita, otázky normy a normovania v jazyku, perspektívy výskumu normy súčasnej slovenčiny. Závažným, opakovane diskutovaným problémom polarizujúcim slovenských jazykovedcov (zjednodušene) na tzv. normativistov a sociolingvistov je rozdielny názor na zapojenie sociolingvistických výskumov do normatívno-kodifikačnej a jazykovoregulačnej činnosti (porov. napr. Ondrejovič, 1995, 1997). Od neho je odvodený ďalší diskutovaný problém, rozdielny názor na spôsob a mieru zapojenia používateľov jazyka do kodifikačnej a jazykovoregulačnej činnosti (Dolník, 1997a, 1997b; Kačala, 1997).

Záveru:

1. Tézu, že slovenčina je stredoeurópsky jazyk relatívne otvorený prijímaniu internacionalizmov, možno z diachrónneho hľadiska podoprieť závažným miestom latinčiny v dejinách slovenského jazyka.

2. Pretože v jazykovej situácii na Slovensku z dôvodov potreby delimitovať dva blízko príbuzné jazyky bol vždy väčším problémom vzťah k bohemizmu než k prevzatiam z iných jazykov, vo vzťahu k internacionalizmom v kultivačnom pôsobení jazykovedcov dlhodobo prevládala nie preskripčná činnosť, ale skôr informovanie verejnosti. Aj vďaka tomu sa proces internacionalizácie (postupného zvyšovania počtu slov cudzieho, najmä latinského a gréckeho pôvodu) v súčasnej slovenčine uskutočňoval organicky a prirodzene vzhľadom na prostredie, v ktorom sa slovenčina vyvíja a v ktorom žije. Aj pri istej spontánnosti doteraz nedochádza, resp. nedochádzalo k hromadnému preberaniu slov bez náležitého výberu. Ako protiváha internacionalizácie totiž sústavne pôsobí tendencia tvorenia slov z domácich zdrojov a aktivácia takéhoto tvorenia podporená regulačným pôsobením jazykovedcov, ale pri štandardizácii (kodifikovaní) terminológií aj iných odborníkov.

3. Komunikačná potreba pohotovo informovať o nových skutočnostiach, ktoré sú označené ako neologizmy prevzaté z iných jazykov (najmä z angličtiny), má za dôsledok, že mnohé z týchto pomenovaní nie sú preberané ako definitívne, chápu sa ako citátové a až po istom prechodnom období sa alebo stávajú pevnou súčasťou spisovnej lexiky, alebo ostávajú v lexike v úlohe príznakového synonyma, či napokon predstavujú lexémy stojace na periférii slovnej zásoby.

4. Za inšpirujúcu pre slovenských jazykovedcov pokladáme väčšiu otvorenosť, voľnosť a živosť poľských diskusií o kodifikačných problémoch, ako aj užitočné prepojenie práce komisií kultúry jazyka (môže to byť podnetom pre slovenskú Ústrednú jazykovú radu) prostredníctvom jazykovedných časopisov s jazykovednou komunitou, príp. so širšou kultúrnou verejnosťou (porov. súhrnnú správu Komisje Kultury Języka za rok 1996 o problémoch, ktoré táto komisia riešila, a o odporúčaníach, ktoré prijala). Či už totiž Ústredná jazyková rada pôsobí ako poradný orgán ministra kultúry (ako v Slovenskej republike), či zriaďovateľom obdobného orgánu je iná inštitúcia, ako je Prezídium Poľskej akadémie vied ustanovená Rada Języka Polskiego, odporúčania týchto rád sa budú ľahšie uvádzať do života vtedy, keď budú (na základe otvoreného dialógu) akceptovateľné a akceptované v prvej inštancii širokou odbornou komunitou, v druhej inštancii čo najširšou kultúrnou verejnosťou.

Literatúra

BLANÁR, V.: Lexikálne prevzatia v starej slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 14. Stanislavov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1977, s. 176 – 186.

BOSÁK, J. – TIBENSKÁ, E.: 14. zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanské jazyky pri Medzinárodnom komitáte slavistov v Bratislave. Slavica Slovaca, 33, 1998, s. 90 – 93.

BUGAJSKI, M.: Przejawy snobizmu w komunikacji językowej. In: Sociolingwistické a psycholingvistické aspekty jazykovej komunikácie. Zv. 1. Zost. V. Patráš. Banská Bystrica, Univerzita Mateja Bela 1996, s. 152 – 158.

BUZÁSSYOVÁ, K.: Niektoré rozdiely v stupni internacionalizácie medzi češtinou a slovenčinou. In: Slavica Pragensia. 30. Acta Universitatis Carolinae – Philologica. 4 – 5. Red. V. Budovičová. Praha, Universita Karlova 1989, s. 77 – 83.

BUZÁSSYOVÁ, K.: Opakovaná internacionalizácia a problém identifikácie morfológických a lexikálnych jednotiek. Jazykovedný časopis, 22, 1991, s. 89 – 104.

BUZÁSSYOVÁ, K.: Slovenčina ako stredoeurópsky jazyk. (Na okraj protikladu domáce/cudzie.) In: Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Sociolinguistica Slovaca. 3. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1997, s. 69 – 78.

DANEŠ, F.: Teorie spisovného jazyka Pražského lingvistického kroužku: pro a proti. In: Spisovnost a nespisovnost dnes. Ed. R. Šrámek. Brno, Masarykova univerzita v Brně 1996, s. 19 – 27.

DÉCSY, GY.: Die Linguistische Struktur Europas. Vergangenheit. Gegenwart. Zukunft. Wiesbaden 1973.

DOLNÍK, J. (1997a): Kritika jazykovej kritiky. In: Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Sociolinguistica Slovaca. 3. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1997, s. 28 – 34.

DOLNÍK, J. (1997b): O smerovaní k poznaniu používateľa jazyka. Slovenská reč, 62, 1997, s. 212 – 217.

DORUĽA, J.: Slováci v dejinách jazykových vzťahov. Bratislava, Veda 1977.

DORUĽA, J.: Spisovná slovenčina ako štátny jazyk Slovenskej republiky. In: Studia Academica Slovaca. 25. Prednášky 3;2. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, STIMUL – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1996, s. 44 – 46.

GROß, M.: Latein als „tote“ Sprache. Funktion und Wandel. [Inauguračná dizertácia] Freie Universität Berlin 1987. 319 s.

GRZEGORCZYKOWA, R. – PUZYNNINA, J.: Słowotworstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksálne rodzime. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1979. 326 s.

HAARMANN, H.: Soziologie und Politik der Sprachen Europas. München 1975.

HORECKÝ, J.: Postoj k cudzím slovám v slovenčine a v češtine. In: Slavica Pragensia. 18. Acta Universitatis Carolinae – Philologica. 3 – 4. Red. J. Ržounek. Praha, Universita Karlova 1975, s. 207 – 210.

KAČALA, J.: Východiská teórie a praxe jazykovej kultúry. Slovenská reč, 62, 1997, s. 159 – 166.

Krátky slovník slovenského jazyka. 3., dopln. a preprac. vyd. pripravili J. Kačala, M. Pisárčiková a M. Považaj. Bratislava, Veda 1997.

MISTRÍK, J.: K procesu internacionalizácie slovenčiny. Jazykovedný časopis, 24, 1973, s. 40 – 44.

MLACEK, J.: Jazykovedné poznámky o jazykovom zákone. In: Studia Academica Slovaca. 24. Prednášky 31. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, STIMUL – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1995, s. 119 – 126.

MLACEK, J.: Nad tretím vydaním Krátkeho slovníka slovenského jazyka. Kultúra slova, 32, 1998, s. 7 – 21.

O kulturę słowa w Polsce. Poradnik językowy, 1992, č. 8, s. 603 – 604. (W imieniu Komisji Kultury słowa TNW prof. Jadwiga Puzynina, prof. Halina Satkiewicz.)

ONDREJOVIČ, S.: Sociolingvistika a jazyková kultúra. In: Spisovná slovenčina a jazyková kultúra. Red. J. Doruľa, M. Považaj. Bratislava, Veda 1995, s. 35 – 45.

ONDREJOVIČ, S.: Sociolingvistický vs. „normativistický“ pohľad na jazyk. In: Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1997, s. 54 – 60.

PAULINY, E.: Začiatky kultúrneho jazyka slovenskej národnosti. In: Jazykovedné štúdie. 6. Red. E. Pauliny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1961, s. 3 – 39.

PAULINY, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatku po súčasnosť. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983.

Polsko-český slovník. Zv. I (A-Ó). Zv. II (P-Ž). Red. K. Oliva et al. Praha, Academia 1994.

Poradnik językowy, 1992, č. 8, s. 603 – 604.

Rada Języka Polskiego. Język Polski, 77, 1997, s. 69 – 70.

SALONI, Z.: Czy musimy bronić języka polskiego? Tygodnik Powszechny, 20, 18. 5. 1991, s. 6.

SGALL, P.: Uživatel spisovného jazyka a hyperkorektnost. In: Spisovnost a nespisovnost dnes. Ed. R. Šrámek. Brno, Masarykova univerzita v Brně 1996, s. 53 – 57.

Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Sociolinguistica Slovaca. 3. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1997.

Spisovná slovenčina a jazyková kultúra. Materiály z konferencie konanej v Budmericiach 27. – 29. októbra 1994. Red. J. Doruľa, M. Považaj. Bratislava, Veda 1995.

Spisovnost a nespisovnost dnes. Sborník příspěvků z mezinárodní konference Spisovnost a nespisovnost v současné jazykové a literární komunikaci. Šlapanice u Brna 17. – 19. ledna 1995. Ed. R. Šrámek. Brno, Masarykova univerzita v Brně 1996.

UHER, F.: Spisovnost a nespisovnost v lexikální rovině jazyka. In: Spisovnost a nespisovnost dnes. Ed. R. Šrámek. Brno, Masarykova univerzita v Brně 1996, s. 125 – 129.

ULIČNÝ, O.: Čeština devadesátých let dvacátého století. In: Spisovnost a nespisovnost dnes. Ed. R. Šrámek. Brno, Masarykova univerzita v Brně 1996, s. 59 – 63.

WASZAKOWA, K.: Słowotworstwo współczesnego języka polskiego. Rzecowniki sufiksálne obce. Warszawa, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 1994.

Zákon Národnej rady Slovenskej republiky z 15. novembra 1995 o štátnom jazyku Slovenskej republiky – zberka zákonov č. 270/1995 zb. čiastka 89, s. 1999 n.

Adriana Ferenčíková

TYPY PODRAĐOVACÍCH SÚVETÍ S PODMIENKOVÝM VZŤAHOM VIET V SLOVENSKÝCH NÁREČIACH Z POROVNÁVACIEHO HĽADISKA*

FERENČÍKOVÁ, A.: Types of Complex Sentences with Conditional Sentence Relationship in Slovak Dialects from Comparative Viewpoint. *Slovenská reč*, 63, 1998, No. 3, pp. 143 – 157. (Bratislava)

The inventory of conjunctions and their correlatives in complex sentence with subordinate clause expressing real, possible as well as unreal condition of content availability of subordinative clause from the viewpoint of their territorial differentiation (occurrence and a degree of productivity) is presented in this paper. Following this aspect, attention is paid to unmarked and marked applying of verbal forms in individual types of conditional sentences.

The situation in Slovak dialects is confronted with data found in works of Czech, Polish and Ukrainian dialectologists.

1. Práce z oblasti výskumu historickej syntaxe potvrdzujú, že slovanské jazyky už v ranom vývinovom štádiu vlastnili osobitné gramatické prostriedky hypotaktického stvárnenia podmienkového vzťahu dvoch dejov alebo stavov, časť z nich ako dedičstvo z praslovanského obdobia. Niektoré starobylé súvetné typy sa na väčších či menších oblastiach dochovali do súčasnosti popri historicky mladších rovnoznačných konštrukciách a ich prežívanie je tiež potvrdením tézy B. Havránka (1958, s. 80 – 81), podľa ktorej v syntaxi často nejde o náhradu jedného typu druhým, ale geneticky starší typ sa v jazyku zachováva, iba sa mení jeho miesto v systéme.

Typy súvetných konštrukcií s vedľajšími vetami obsahujúcimi reálnu aj ireálnu podmienku realizácie deja nadradenej vety (NV) sa v celoslovanskom areáli podujal zachytiť terénny výskum podľa Dotazníka Slovanského jazykového atlasu. V inštrukcii pred otázkami zameranými na tento jav (Sx 3145 a Sx 3146) sa od explóratora požaduje, aby okrem spojok venoval pozornosť aj slovesným tvarom. Výsledky tohto výskumu sa zatiaľ komplexne nespracovali. Údaje zo slovenských bodových lokalít Slovanského jazykového atlasu však situáciu celkom nepostihujú.

* Štúdiá bola vypracovaná v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV ako súčasť vedeckého grantu č. 2/3033/98 prideleného agentúrou VEGA.

Pri inventarizácii konštrukcií s podmienkovou vetou (PmV) v slovenských nárečiach vychádzame v tomto sondačnom príspevku z údajov zhromaždených v kartotéke Slovníka slovenských nárečí, z analýzy súvislých nárečových prehovorov archivovaných v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV, ako aj z údajov v dialektologickej literatúre. Situáciu na slovenskom jazykovom území, konfrontovanú so stavom v spisovnom jazyku a odrazom živého jazyka v písomných pamiatkach, porovnávame so stavom v nárečiach susedných slovanských jazykov.

2. Celoslovensky rozšíreným gramatickým ukazovateľom vzťahu reálnej podmienky je spojka *keď* (o jej hláskoslovných variantoch porov. Štolc et al., Atlas slovenského jazyka I, 1968, XX/3; ďalej ASJ). Z vývinového hľadiska primárne ide o časovú spojku (porov. Stanislav, 1973, s. 388; Etymologický slovník slovanských jazykú, 1980, s. 351; ďalej ESSJ). Aj v súčasnej spisovnej slovenčine je spojka *keď* primárne časová, bežne sa však používa aj ako podmienková (porov. Ružička, 1956, s. 346 – 348; Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 723; ďalej MSJ).

Medzi časovými vetami (ČV) a PmV so spojkou *keď* je plynulý prechod a syntaktický vzťah v konkrétnych výpovediach s touto spojkou často možno určiť iba s prihliadnutím na širší kontext. Napr.:

ke_ začala kukučka kukať, tedi už mohou [uhliar do hory] (Tek. Breznica NB); *tá namáhavá robota ket prešla, teda potom už bola aj flaška* (Brestovany TRN); *keď náz bolo peť, tag zme dostali polovičnje líski na vlak* (Ratkovo MAR).

Pri PmV so spojkou *keď* je územne diferencovaný stupeň ich produktívnosti. Ten závisí jednak od počtu rovnoznačných spojok v jednotlivých nárečiach, jednak od miery využívania tejto spojky v ČV. Bezkonkurenčnou spojkou viet s významom reálnej podmienky je spojka *ked*, *kez* východoslovenských nárečiach, v ktorých je základnou spojkou v súvetiach s významom všeobecného časového zaradenia hlavného deja spojka *jak* (Ferenčíková, 1986, s. 26, 39).

PmV so spojkou *keď* patria do syntaktického systému nárečia všetkých slovenských enkláv. Slovenské nárečia v Juhoslávii majú aj jej variant *ke* (Štolc, 1968, s. 88 – 89; Dudok, 1972, s. 153).

Z kompaktného slovenského jazykového územia presahuje spojka *keď* v podmienkovej funkcii do nárečia niekoľkých obcí na dolnom toku Moravy (porov. Svěrák, 1966, s. 76), do prihraničných poľských nárečí (porov. Klemensiewicz et al., Gramatyka historyczna języka polskiego, 1955, s. 498; ďalej GHJP) a do zakarpatských ukrajinských nárečí (porov. Dzendzelivs'kyj, 1969, s. 72; Bevzenko, 1980, s. 174).

Nepríznačným vetosledom je antepozícia podradenej vety (PrV). Na začiatku postponovanej NV vo funkcii korelátu spojky stávajú výrazy *tak* (strslov., zsllov.), *no tak* (strslov.), *ta* (gem., vslov.), *teda* (jzsllov.), *to*, *nuž* (strslov.), *nu* (jor.). Príklady:

keť sa kost' pobubí, tak sa dá táto bilinka (Nemecká BRE); *ke_ ci mau_ čín vixovať, no tag mau_ aj vjcej statkou_* (Dobrá Niva ZVO); *keď vidá, že už je to, tag zeberú studenú vodu* (Skalica); *kej ho opilí, tag bol cixší* (Podmanín PB); *keď mjeli tovarixárú, teda už tá gazžiná navariya doma* (Vajnory BRA); *keď dajaki mal dajaku, ta po hudakoh ju odvid domu* (Kazimír TRB); *kež dručog íšče ňesuxi, ta drevo barz žilovate* (Dobrá n. Ond. VRN); *keď bola hrdá djočka, nuž mala aj čižmi* (Nemecká BRE); *keď už bola [matka] taká možnejšá, nu mu nahotovila vankúšik* (Žaškov DK).

Korelátom spojky však môže byť aj výraz *potom*, čo tiež poukazuje na tesnú súvislosť časového a podmienkového vzťahu. Porov.: *keť kceli, dali nám [nabrať vody], a keď ňekceli, potom náz ňepustili* (Pivnica JUH).

V anteponovanej PmV sa môže spojka posúvať dovnútra vety:

ja keď rjadim, nuž dyokladňe (Benice MAR); *kura keď zabili, to už boli hodi* (Hul VRB); *huš kež bula mlada, ta zňesla šesc- šezem vajca* (Kokšov-Bakša KOŠ).

Postpozícia je výrazne nižšia, interpozícia je zriedkavá. Príklady:

mi sa takto za Káčku ňedostaňeme, keď budeme pri každej vrbe stáť (Párnica DK); *nám ju [stodolu] vivlastňá, keď ju nepredáme* (Vajnory BRA); *xuapci už aj išli, keď biyo ledu, na led* (ibid.); *žije, kež ňeumar* (Ostrov SOB).

2.1. Podmienkovou spojkou *ak* (o jej vývine porov. Stanislav, 1973, s. 374; inak Kopečný, ESSJ 2, 1980, s. 44 – 45; obidvaja poukazujú na súvis s vývinom v južnoslovenských jazykoch) sa stredoslovenské nárečia odlišujú od západoslovenských a východoslovenských, v ktorých má rovnakú funkciu podoba *jak*, používaná aj na stred. a sev. Orave. No kým *jak* je opytovacím záme-

nom i viacfunkčnou spojku, podoba *ak* takto funguje iba na okraji svojho areálu – na východe v gemerských a na západe v časti hornonitrianskych nárečí, v porovnávacej funkcii sporadicky aj inde (porov. Slovník slovenských nárečí, 1994, s. 58). Práve pre svoju jednoznačnosť podoba *ak* – nepochybne aj pod vplyvom spisovného jazyka – začína expandovať do dolnotrenčianskych aj hornotrenčianskych nárečí (porov. Ripka, 1975, s. 206).

Dôrazovým variantom je podoba *akže*, doložená z juž. Hontu: *agže väčje zime prišle, ňemiselo sa mjaso do prjesoli zakladaťi* (Čelovce MK). O pozícii PmV so spojku *ak*, *jak* platí to, čo sa konštatovalo pri spojke *keď*. Ako koreláty spojky na začiatku NV stávajú výrazy *tak*, *ta*, *to*, *nuž*, *nu*, *no*. Príklady:

ak prídeš, poviem ti (Bystrička MAR); *ak sa kceš pobit', id' na muziku* (Hor. Lehota DK); *a kcefe, ešfe vám oberjem* (Nemecká BRE); *ag vismädli, tašli vodu piťi* (Čelovce MK); *ag otvoríme ti dvere, naleťá sem muxi* (Soblahov TRČ); *ak ti je ťaško, hibaj aj ti so mňou* (St. Pazova JUH); *ag je ňedobri, darmo ja pojďem* (Fegernic RUM);

jak nepríde, mosím íst preho (Brezová p. Brad. MYJ); *jak xceme, sažíme zrnká hñe do zeme* (Predmier BYT); *jak šče zavolaľi babicuľu, mñe tam ňetreja* (Turzovka ČAD);

ak sa odprosiu, tak sa mu odpustilo (Zombor MK); *ak pozor ňedaü, tag mu jednu sekľi* (Detva ZVO); *ak sa strhnúl zo spaná, ta zašel plakač* (Nandraž REV); *ag ňedaü pozor, nuž aj do hráže zišjou* (Ležiachov MAR); *agže ňeboü jarok cistej, nuž zme ho pocistile* (Čelovce MK); *ag umrelo [nemanželské dieťa], nu bolo dobre* (Žaškov DK); *ag vojna vipukñe, no reku ja ostañem sama* (Nemecká BRE);

jak še kravi ňedojili, ta som priñesla juxi (Buglovce LVČ); *jag ňemaž nič, ta lepši* (Fintice PRE); *jag malí peňáze, to sa išlo vipit'* (Breza NÁM).

S postponovanou PmV:

ja som sa musela veľa natrápid', ag sme kcelí volačo obsjahnuť (Priekopa MAR); *tájde hñed' advokátovi, ag mu ten ňevraçia* (Kysač JUH).

V stredoslovenských nárečiach je frekvencia podmienkových spojok *ak* a *keď* približne rovnaká. Používajú sa popri sebe a ich striedanie závisí od štylistickej zdatnosti rozprávača. Porov. v kratšom výseku:

ak človeg umrey, nu umrey, ale keť krava uhinula, nu to bolo už ňešťestá (Žaškov DK); *žito na sjaťe je vo vrecax, keď ho je viac, tag aj v hanbári. Ag žena ňemala xlapa, tak si zavolala [siať] cuziho* (Lišov KRU); *nuž hovazí dobitek kej sa moseü porazic, to visekalí. Alebo predal, jag ňjekerí masjar to kúpel. A jag ňekúpel, tak to visekalí po opci* (Podmanín PB); *ket su [vajcia] povjazane, ta už oxabime, žebi [kvočka] višezela, a jak su čiste, ta ih zhasnujeme* (Kokšov-Bakša KOŠ).

Spojka *jak sa* v PmV uplatňuje na celom českom jazykovom území (ESSJ 2, s. 235), vysokú frekvenciu má v tejto funkcii v poľských a bieloruských nárečiach (porov. GHJP, s. 498; Urbańczyk, 1976, s. 57; Hruca, 1970, s. 133), v ukrajinčine je tiež charakteristickým znakom nárečových prejavov (Istorija ukrajins'koji movy, 1983, s. 402; ďalej IUM). V zakarpatských dialektoch, nadväzujúcich na východoslovenské nárečia, v ktorých je pri podmienkovom vzťahu málo produktívna, bude však situácia asi rovnaká, keď ju S. P. Bevzenko (1980, s. 174) odtiaľ neuvádza (porov. aj Paňkevyč, 1938, súvislé nárečové texty).

2.2. PmV so spojku *až* sú pevnou súčasťou syntaxe západoslovenských nárečí. Vysokú frekvenciu majú najmä v ich dolnotrenčianskej podskupine (Ripka, 1975, s. 183, 205). Zo stredoslovenských sa do ich areálu zaraďujú hornonitrianske a tekovské nárečia. Na túto oblasť nadväzuje areál PmV so spojku *ač*, zahŕňajúci turčianske, zvolenské, hontianske a novohradské nárečia. Mimoriadne produktívne sú v novohradských nárečiach. Východnejšie ležiace gemerské nárečia majú opäť spojku *až*. V enklávach západoslovenského typu je podoba *až*, v enklávach stredoslovenského typu častejšie býva *ač*.

V súčasnosti nemožno rozhodnúť, či je podoba *ač* všade kontinuantom pôvodnej spojky *ač(e)*, keďže už v staršom vývinovom štádiu slovenčiny začala nahrádzať výraz *až* tak vo funkcii spojky, ako aj častice podoba *ač* (Stanislav, 1973, s. 363). V písomných pamiatkach je táto zmena zachytená od konca 16. stor. (Historický slovník slovenského jazyka 1, 1991, s. 75; ďalej HSSJ). Koexistencia podoby *ač* v oboch funkciách na rovnakom území by mohla podporovať názor o splynutí spojok *ač* a *až*.

Aj pri týchto PmV výrazne prevažuje antepozícia. V NV doklady potvrdzujú korelát *tak*. Príklady:

až mi ju [sponu] *doneseš, pújdem* (Jablonové MAL); *aš sa to* [brány] *osušilo*, [klin] *stracil* (Hor. Krupá TRN); *až vipaňne žito, bude maď bohatého muža, až jačmeň, xudobného* (Mníchova Lehota TRČ); *až ih zavolá na svadbu, tag že jej pomu ožu* (Jedľové Kostofany ZM); *daj sem tú flintu, až hu máš* (Pravenec PDZ); *aš kceš, poť* (Žarnovica); *aš som dašo povjedaŭ, tag mä ešte aj vibilí* (Kokava n. Rim. RS); *až bude dobrí, kúpím mu novja šati* (Rochovce ROŽ); *poto mi dáte na cestu, až bude čo* (Pivnica JUH); *až ňeolúšťilí* [kukuricu], *dočkala na druhí večer* (Békeš. Čaba MAĎ);

až budež mrxa, poštepím ta troxa (Socovce MAR); *ač kceťe, poednajťe sa* (Šuľa MK); *tem mi aj pomáhau, ač kceŭ* (Polichno LUČ); *ač ti budu način peňaze*,

tak ti požičén (Málinec LUC); *až veľa cestuje, mu je ňi dobre* (Nadlak RUM); *príďen k ván, až ma ňeoklameš* (Békeš. Čaba MAĎ); *až ňeslúziu vetor na vetor vjaťa, tag bola rječica* (Slov. Komlóš MAĎ).

Areál PmV so spojku *až* nepresahuje na české jazykové územie (porov. napr. Chloupek, 1961). Podmienkovú spojku *až* nemajú ani súčasné poľské nárečia a niet v nich ani kontinuantu podmienkovej spojky *ač(e)*, vlastnej starej poľštine (porov. GHJP, s. 494; Słownik gwar polskich 1, 1979, s. 32, 192 – 193; ďalej SGP). Podmienkový vzťah sa spojku *aže*, *až* vyjadroval vo východoslovenských jazykoch (Stecencko, 1972, s. 227; Hruca, 1970, s. 97, 124). V časti ukrajinských nárečí je tento súvetný typ produktívny dodnes (IUM, s. 399).

2.3. Vo východoslovenských nárečiach môže PrV s reálnou podmienkou uvádzať aj spojka *že*. Porov.: *ta sluhaj tu, že nebuže birovac* [kôň orať], *že ňebužež mozz dokoňčic, ta še sprahňeme* (Kokšov-Bakša KOŠ). Tento nateraz jediný doklad signalizuje, že ide o neproduktívny typ podmienkového súvetia. Etymologicky spojka *že* môže súvisieť so spojku *až* (porov. ESSJ, s. 759). Tá sa na okraji východoslovenskej oblasti uplatňuje pri predmetovom vzťahu, napr. *povedau až ju žje* (Udavské HUM), teda vo funkcii, ktorá je základnou funkciou spojky *že*. Ale môže ísť aj o výsledok zmien spojky *ježeli*, z ktorej sa v malopoľských nárečiach vyvinula podoba *želi* (Urbańczyk, s. 56).

2.4. Spojka *ježeli* je ešte živá v stredooravských nárečiach: *ježeli ňeprídež hňed, nič sa ti ňedostaňe* (Habovka TRS; zápis z r. 1983). Nájdeme ju aj vo veršoch dolnooravského rodáka P. O. Hviezdoslava, no v súčasnosti ju už z dol. Oravy neevidujeme.

Písomné pramene zo 17. a 18. stor. zachytili spojku *ježeli* v susednom Liptove, na Spiši a v sev. Šariši (Stanislav, 1973, s. 368 – 369; HSSJ 1, s. 532). Už J. Stanislav (c. d., s. 369) konštatoval, že tento jav má severná slovenčina v zhode s poľštinou a lužickou srbčinou.

2.5. Spojka *jestli*, v slovenských písomných pamiatkach doložená od 2. pol. 15. stor. (porov. Stanislav, 1958, s. 661; 1973, s. 377 – 387; HSSJ 1, s. 531) a v spisovnom jazyku už nepoužívaná (porov. Slovník slovenského jazyka 1, 1959, s. 651; MSJ, s. 722), je živým výrazovým prostriedkom medzivetného podmienkového vzťahu iba v záhorských, myjavských, podjavorinských a trnavských nárečiach, teda na pomerne malej časti južného západného

Slovenska. Je doložená v hláskových obmenách *jestli, jesli, esli, eslik, esi, esik, lesli, lesi, lesci*. Vo funkcii jej korelátu bývajú v NV výrazy *tak, nuž*. Príklady:

eslik nedondeš neská, nemosíš víc xozit (Jur pri Bratislave); *lesi sa mu to podarí, tag bude dobre* (Brodské SKA); *lesci dondeš, pozívámé sa na to* (Sotiná MAL); *esi je to pravda, tak je dobre* (Skalica); *jestli nepríde, budeš moset ist preho* (Brezová p. Brad. MY); *jesli volačo vizél, nuš tag len málo* (St. Turá NMV); *lesci budeš strélad zdaleka na mna, tak si nepomóžem* (Hor. Dubové TRN); *lesci móžete, prinžite* (Ružindol TRN).

Textová analýza ukazuje, že konkurujúca spojka *ked* má vo vetách s reálnou podmienkou niekoľkonásobne vyššiu frekvenciu. Obidve spojky sa používajú popri sebe bez štylistického rozdielu. Porov.: *esli sa nájde nekeréj žeňix, dostane* [dcéra] *dvje dúxni, a ked né, ostane to doma* (Borinka BRA).

Koncom sedemdesiatych rokov sa spojka *jestli* ešte miestami zachytila aj na strednom Slovensku v reči príslušníkov najstaršej generácie. Doklady:

jestlí ti žandári ňepomóžu, tak ti [peniaze] pošlěmo (Málinec LUČ); *jeslí vo veľkej horúčave vbehne [krava] do vodi, už_e hotová* (Nemecká BRE); *vedělí zme aj to, že jeslí Němci vihrajú vojnu, že ňebuděme Slovákmi* (Ratkovo MAR).

J. Stanislav (1932, s. 485) spojku *jestli* v liptovských nárečiach hodnotil ako veľmi zriedkavú a videl v nej vplyv spisovného jazyka. V tridsiatych rokoch však už aj v spisovnom jazyku bola neživá (Letz, 1934 – 1935, s. 132). Geografické situovanie našich dokladov na stredoslovenskej oblasti, ako aj skutočnosť, že zo spisovného jazyka táto spojka už dávnejšie ustúpila, nás vedú k predpokladu, že ide o vzácne relikty staršieho stavu. V písomných pamiatkach stredoslovenskej proveniencie odrážajúcich živý jazyk sú spojky *jestli, jestliže* časté.

Kompaktná slovenská oblasť výskytu podmienkovej spojky *jestli* tvorí južný výbežok jej západoslovanského areálu. Na území českého jazyka jej frekvencia od moravsko-slovenského pomedzia smerom na západ stúpa (porov. Svěrák, 1966, s. 76; Chloupek, 1971, s. 79; Králík, 1984, s. 116; Šipková, 1993, s. 111). Pomerne často sú jej fonetickými variantmi uvádzané Prv s reálnou podmienkou v prechodnom páse moravsko-sliezskych nárečí (porov. Balhar, 1974, s. 131). Rovnaká situácia je v sliezskych nárečiach,

poľské nárečia pred územnými variantmi spojky *jestli* uprednostňujú spojku *jak* (porov. GHJP, s. 498; Urbańczyk, 1976, s. 56 – 57). Na východoslovanskom jazykovom teritóriu je podmienková spojka *jesli* v mnohých ruských nárečiach (Sobinnikova, 1958, s. 96) a progresívna je aj v bieloruských nárečiach (Hruca, 1970, s. 134), v ukrajinčine sa neuchovala (IUM, s. 404 – 405).

2.6. Podradňovacie súvetie s príklonnou spojkou *-li* patrí medzi najstaršie prostriedky vyjadrenia vzťahu reálnej podmienky. V minulosti bolo súčasťou syntaktického inventára všetkých slovanských jazykov (porov. napr. ESSJ, s. 412). Aj v starej slovenčine patrilo medzi základné syntaktické prostriedky (Stanislav, 1973, s. 365 – 367; HSSJ 2, 1992, s. 215). V písaných prejavoch spojka *-li* dožívala v prvej polovici minulého storočia, vo väčšine slovenských dialektov zanikla skôr. S. Cambel ju síce ešte pojal do Rukoväte spisovnej reči slovenskej (1902), no v jej 3. vydaní (1915, s. 181) ju J. Škultéty už na základe poznania živého jazyka hodnotí ako Slovákom neznámu a miesto nej odporúča používať spojku *ak*.

Do súčasnosti sa podmienková spojka *-li* zachovala iba v záhorských nárečiach, aj tam ako neproduktívny prvok jazyka príslušníkov staršej generácie. Príklady:

si-li dobré, ohýás sa (Borinka MAL); *povím-li, tak je zle* (Brodské SKA); *dočkám-li, na druhí rok si to kúpím* (Brodské SKA).

Záhorské nárečia sú jvých. okrajom areálu podmienkovej spojky *-li*; ten zahŕňa českú a lužickosrbskú jazykovú oblasť. V češtine a v hornej lužičtine je táto spojka živou súčasťou spisovného jazyka (porov. Mluvnice češtiny, 1987, s. 488; Polański, 1967, s. 167 – 170). Z údajov českých dialektológov (porov. Kopečný, 1957, s. 112; Chloupek, 1961, s. 99; 1971, s. 79; Králík, 1984, s. 116; Šipková, 1993, s. 111) nám vychodí, že na moravskej oblasti je stupeň životnosti PmV so spojkou *-li* diferencovaný. F. Svěrák (1966, s. 76) ich v stručnej informácii o podmienkovom súvetí z slováckych nárečí, stýkajúcich sa so záhorskými, nedokladá. Prechodné moravsko--sliezské nárečia túto konštrukciu nemajú a vzdali sa jej aj poľské nárečia (porov. Balhar, 1976, s. 131 – 133; GHJP, s. 498 – 499; Urbańczyk, 1974, s. 56 – 57).

2.7. V súvetiach s reálnou podmienkou používala najstaršia generácia v strednom Liptove ešte v tridsiatych rokoch spojku

pakli. J. Stanislav (1973, s. 370) ju doložil z Lipt. Jána: *paglí ňej-děš, idem ja; paglí ňevežňeš, pošlem tí ho* s pripomienkou, že informátor hovorí len nárečím. Kartotéka Slovníka slovenských nárečí iné doklady na túto spojku neeviduje, čo môže podporiť Stanislavov predpoklad, že aj tam už zanikla.

V slovenských písomnostiach spojka *pakli* pretrvala do predberňolákovského obdobia. Bernolák ju a jej o častice *-že, -bi* rozšírené varianty v Slowári (3. zv., s. 2009) iba eviduje s odkazom na *jestlí*. V HSSJ 3 (s. 450) sa označuje za bohemizmus. Takto sa hodnotí aj v stredovekej poľštine, kde sú doklady na ňu nepočítané (GHJP, s. 494). V starej ukrajinčine však patrila do inventára domácich podmienkových spojok (IUM, s. 397 – 398). Aj bieloruské písomnosti ju dosvedčujú do polovice 16. stor. (Hruca, 1970, s. 112 – 113), jej cudzí pôvod sa nenaznačuje. Vzhľadom na taký územný rozsah spojky *pakli* v minulosti i skutočnosť, že jej komponent *pak* máme v odvodených slovách *opak, spak, naspak* a pod., bude treba jej zaradenie do súboru syntaktických prostriedkov v starších vývinových štádiách slovenčiny ešte preskúmať na bohatom materiáli odrážajúcom živý hovorový jazyk.

3. Súvetia s ireálnou podmienkou, teda také, v ktorých sa dej podmieňujúci realizáciu obsahu NV nemôže/nemohol uskutočniť a tým sa nemôže/nemohol uskutočniť ani podmienený dej, sa vyznačujú väčšou pestrosťou súvetných štruktúr. Umožňuje to tak inventár spájacích prostriedkov, ako aj využívanie slovesných tvarov v prísudku obidvoch viet. V štylisticky nepríznakových výpovediach býva v obidvoch vetách kondicionál prítomný, ak je okolnosť, od ktorej závisí realizácia obsahu NV, nerealizovateľná, a kondicionál minulý, ak neuskutočnenie podmieňujúcej okolnosti znemožnilo realizovať obsah NV. V príznakových súvetných typoch sú možné rozličné kombinácie slovesných tvarov (o tom ďalej). V spisovnej slovenčine si tento jav pozornejšie všíma G. Horák (1993, s. 112 – 121).

V južnozemplínskych a užských nárečiach sa vo funkcii kondicionálu minulého používa zložený slovesný tvar formálne zhodný s tvarom antepreterita, teda bez podmieňovacej častice, napr. *učila bula mi še tag, dobre mi ňeumarla* (Brezina TRB), t. j. tak by som sa bola učila. (Zobrazenie tohto javu v ASJ 2, mapa 277, nezahrňa celý areál jeho výskytu.)

3.1. Základnou spojkou viet s ireálnou podmienkou je vo všetkých slovenských nárečiach spojka *keby*, zväčša vo fonetickej podobe *kebí*, v gemerských, novohradských a hontianskych nárečiach *kobi*, *kobe*, *kobej*, na dol. Orave a v niekoľkých obciach záp. Liptova *kej* (po onemení *-b-*; porov. Stanislav, 1958, s. 655; ASJ 1, mapa III/45 d). Zo slovenského jazykového územia spojka *keby* – tak ako spojka *keď* – presahuje do nárečia prihraničných obcí na dol. Pomoraví (porov. Svěrák, 1966, s. 76), do juž. okraja poľských nárečí (GHJP, s. 498) a do zakarpatských ukrajinských nárečí (porov. Bevzenko, 1980, s. 174).

Pri viacnásobne frekventovanejšej antepozícii PrV stávajú v NV rovnaké koreláty ako v súvetí s reálnou podmienkou. Príklady na súvetia

a) bez koreláty spojky:

kebi fčeli ňepixalŕ, každí bi i_xceų mať (Ratkovo MAR); *kebi ja maų, o_ťebä bi som ňepítaų* (Sebechleby KRU); *kebiz mu dobre zaplacól, aj mäso bi bolo* (Hvozdnica BYT); *kebi ih biųo tolko, aňi bi sa tam nepomjescili scili* (Brodské SKA);

kej na druhej straňe ňeboų bývaų, bolí bi zme lepšje robilí (Párnica DK); *kebi to bola veděla, ňebola bi tam išla* (Dobrá TRČ); *kobi ňebú maų bajonét, ňebú bi ju preklaų* (Klenovec RS);

b) s korelátom spojky:

kebi zme bolí ňezhorelí, tag bi zme bolí mäso ňejedlí (M. Lehota NB); *kebi bombardovali, teda bi mohél zahinút* (Brodské SKA); *kobi som ih ňebuų zastavių, ta bi mi boli aj ram poumali* (Telgárt BRE); *kebi ja dajednu ulapel, ta tota bi mala nohi polamane* (Sokol' KOŠ); *kebi to dakto kceų, nuž bi som to predala* (Nemecká BRE);

c) s postponovanou PmV:

šjeų by s vami, kej vládaų (Hubová RUŽ); *bolí bi zaxráňilí tíh lidí, kebi to bolí troška nadvihlí* (Víglaš ZVO); *bola bi ho uvarila v hrnci, kebi ňebolí prišli susezia* (Štiavnik BYT); *stateg bi ručaų, kebi videų τ / hen* (Hložany JUH).

V užských a juž. zemplínskych nárečiach sa spojka *kebi* používa iba v súvetiach, ktorých obsah sa vzťahuje na prítomnosť alebo budúcnosť. Ak sa výpoveď vzťahuje na minulosť, podradenú vetu uvádza spojka *ke*. Porov.:

kebi me ho ulapilí, ta bi aňi ňepipnul (Brezina TRB); *kebim uvizela, ta bi šmi verila* (Tašuľa SOB), *ale ke bulí me še scelí učic, ta bulí me še učilí* (Cejkov TRB); *ke bulam ja znala, bulam zapisala* (Úbrež SOB).

Popri týchto konštrukciách sa dodnes uchovali PmV so spojkou *ked, kez*, napr.:

kez bi ho u sklěpe najšou, mocno bi ho laų (Bežovce SOB); *a bulí me pozdixali od hladu, ked tu bulí Maďare bulí* (Sobrance).

Zánik podmieňovacej častice *bi* v kondicionáli minulom je teda proces relatívne mladší ako vznik spojky *kebi* zo spojenia *ked/kez + bi*.

Podmieňovacia častica *bi* sa začína nedôsledne vypúšťať aj v západnejšie ležiacich abovských nárečiach. Napr.: *ja bul bi gu ňemu ňehožel, ke bul mi ňeprišahnul* (Kalša KOŠ).

3.2. Areál súvetí s ireálnou podmienkou, v ktorých je gramatickým ukazovateľom podradovacieho vzťahu spojka *aby*, zahŕňa dolno- i hornotrenčianske nárečia, severnú podskupinu stredoslovenských a s nimi susediacu časť južnostredoslovenských nárečí. O vetoslede a korelátoch v NV platí to, čo sa konštatuje v predchádzajúcich prípadoch. Príklady:

abi tak prjšiel, ten bi sa pozíval (Bošáca TRČ); *abi tí starí ľudje postávali, čo bi povedali?* (Pažiť TOP); *to [zlá sila] bi ťa pojalo, kebi si to koľeso ňemala* (Lipt. Osada RUŽ); *abi to náš [syn], hñeď bi to išlo na bubon* (Podtureň LM); *abi som sa ňeboų pod vola skovau, bolo bi ma rostrhlo* (Ležiachov MAR). *ňeboų*

Pri rovnakom medzivetnom vzťahu sa spojka *abi* používa aj v nárečiach záposlovenského typu mimo materského územia: *abi bola bližej, boli bi sme čuli* (Pivnica JUH).

Do umeleckej literatúry vniesli spojku *aby* v tejto funkcii iba autori pochádzajúci z vyššie vymedzenej oblasti. V súčasnosti sa už takto nepoužíva (porov. MSJ, s. 703, a Krátky slovník slovenského jazyka, 1997, s. 42).

V historických pamiatkach je spojka *aby* v PmV zachytená od 2. pol. 16. stor. (porov. Stanislav, 1973, s. 347). V minulosti mohli siahať južnejšie, ako napovedá doklad zo svedeckej výpovede zachytenej v krupinskej mestskej knihe v r. 1683 – 1685: *aby se bol neuhnul, bol by ho zabil* (HSSJ 1, s. 75).

Areál týchto PmV nepresahuje slovenské jazykové územie. V češtine podľa J. Bauera (1960, s. 391) spojka *aby* nemala predpoklady uplatniť sa pri podmienkovom vzťahu. Rozsiahlejší je východoslovanský areál tejto syntaktickej konštrukcie, ku ktorému sa pripája severovýchodná časť poľského jazykového územia

(porov. SGP 1, 1979, s. 28; Hruca, 1970, s. 95; IUM, s. 405 – 406; Sučasna ukrajins'ka literaturna mova, 1969, s. 522).

3.3. Spojka *čoby* sa v súvetiach s ireálnou podmienkou uplatňuje v časti južnostredoslovenských nárečí:

čobi nje ti, Janko, aňi bi sa svadba ňerátala (Detva ZVO); *čobe náhodou ňebou na postel' padou, tag be si bou aj grg vilomiu* (Turie Pole MK); *čobe ste to videli, tak sa začudujete* (Ľuboreč LUČ).

Tak je aj v nárečí rumunských Slovákov južnostredoslovenského pôvodu: *bi dobre bolo, čobi tu moj sin sa okupa* (Fegernic). V spisovnom jazyku takáto konštrukcia nie je a nie je doložená ani z historických pamiatok. Táto podmienková spojka má paralelu v ukrajinskej spojke *ščob(y)* a bieloruskej spojke *štob(y)* ako charakteristickom prvku ľudovej reči (IUM, s. 405 – 406; Hruca, 1970, s. 95, 141).

3.4. Súvetný typ, v ktorom vetu s ireálnou podmienkou uvádza spojka *žeby*, je doložený zo stredného Šariša: *žebi ňe un, ta šicke tu pokapece* (Marhaň GIR).

PmV s touto spojkou sú iba v poľštine, a to tak v nárečiach, ako aj v spisovnom jazyku (porov. GHJP, s. 488 – 489; Klemensiewicz, 1957, s. 132).

3.5. Sporadicky sa ešte vyskytuje archaický typ súvetia s ireálnou podmienkou, v ktorom funkciu spojky po presunutí na začiatok PrV prevzala podmieňovacia častica, napr.: *bola bi štedrá, bi to prišlo na iného xlapa!* (Breza NÁM).

Tento typ podmienkového súvetia, známy zo starších vývinových štádií západoslovenských aj východoslovenských jazykov (porov. GHJP, s. 495; Bauer, 1960, s. 317 – 318; Hruca, 1970, s. 89 – 93; Stanislav, 1973, s. 344), je dodnes produktívny na svých. Morave (Balhar, 1974, s. 134) a v časti poľských dialektov (SGP 3, 1989, s. 169). Zaznamenala ho aj ukrajinská a bieloruská dialektológia (Bevzenko, 1980, s. 174; Hruca, 1970, s. 93).

Ešte asyndetické spojenie viet vidíme v prípade *padlo be to bolo na druhú ženu, bolože be bolo oxkaŋja* (Čelovce MK).

3.6. Historicky najmladší typ podradovacieho súvetia so vzťahom ireálnej podmienky je súvetie so spojkou *nech*. J. Stanislav (1973, s. 349) vykladá jeho vznik tesnejším usúvzťažnením želacej vety s časticou *nech* a oznamovacej vety. Jeho pôvod sa dodnes odráža v primárnom využívaní indikatívu prezenta nedokonavých

a futúra dokonavých slovies v PrV a pri vyššom stupni expresivity aj v NV. Príklady:

ňex ťa tam ňenajďem, skapeš (Lipt. Ján); *ňeh eksplodíruje* [granát], *ma dočiah-
ňe* (Slovany MAR); *nah ňeockoším, tag ma zabije* (Klenovec RS); *nah je pri dobrom
rozume, tak to neurobí* (Revúca);

nex tam ňejďem, bolí bi mi šetko pokazilí (Lipt. Kľačany); *nag ňemáme hrab-
lou, tag bi sa aňi náz ňebolí bálí* (Zvol. Slatina); *bula bi som aj zhinúla, nag me ne-
príde ratovat* (Jelšava REV).

Novšie vývinové štádium predstavuje súvetný typ s kondici-
onálom aj v PmV. Napr.:

oňi bi bolí po hlavá_xodílí, ňeh bi bolí vihralí (Benice MAR); *ňeh bi som ťa ňe-
bou_xitiŷ, bou bi si sa prevalíŷ* (Lipt. Ján).

Spojka *nech* sa však už uplatňuje aj pri reálnej podmienke, ak
ide o uzuálne deje, a teda nahrádza spojky *keď, ak*. Napr.:

nag maju vipitoŷo, tak spievaju fše pobožňje, raz brezbožňje (Detva ZVO);
ňeh mi sljepka len zo dvora vibehňe, už_e v haťi (Blatnica MAR); *ňäh mu dačŷo po-
vijem, odvrkňe mi ako psu* (Kraľovany DK).

Práce o nárečiach slovenských enkláv, ktorých predkovia
z materskej stredoslovenskej oblasti odišli v priebehu 18. stor.,
podmienkovú spojku *nech* neregistrujú a nenájdeme ju ani v HSSJ.
L. Rizner (1913) začiatkom storočia doložil túto spojku aj z dolnot-
renčianskej skupiny: *ňech to ešče potrvá, Box sán vjé, jako bude*
(Bošáca) a rovnakú výpoveď pred ním zapísal F. Bartoš (1886, s.
174) na susediacej východomoravskej oblasti: *Nech to ešče neja-
ký čas potrvá, Bŷ ví, jak bude*. I. Ripka (1975, s. 206) v dolnotren-
čianskych ani J. Chloupek (1971, s. 76 a n.) vo východomorav-
ských nárečiach ju nezistili. Spojku rovnakého pôvodu má v PmV
ireálnych horná lužičtina (Polański, 1967, s. 170 – 171) aj poľština
(Karłowicz a i., 1904, s. 261).

3.7. PrV s ireálnou podmienkou môžu uvádzať aj spojky PmV
s reálnou podmienkou. Pri nepríznačkovom využití slovesných tva-
rov je v PrV i NV kondicionál (v jvých. časti vslov. nárečí namiesto
kondicionálu minulého formálne antepreteritum). Príklady:

keď bi som já bola rixtárova céra, já bix si vibrala z lutrije frajera (Breza NÁM);
ag bi zme bolí tag robilí, tag bi zme bolí bívalí spokojní (Turie ŽIL); *un bi dora_zabil,*
jag bi bul opiti (Milpoš SAB); *jag bul tam ostal, už bul druhí prekošil* (Kazimír TRB).

3.8. Nahrádzanie kondicionálu minulého kondicionálom prítomným v jednej z viet je v slovenských nárečiach okrajový jav. (O situácii v spisovnom jazyku porov. Horák, 1993, s. 143 – 145.)
Doklady:

kebi sa to bolo virojilo, tag do očí bi mu to vľeťelo (Zvol. Slatina); *ag be* [učitel'] *ňeboṽ biṽ, tag be sa ho* [žiaci] *ňebálí* (Dačov Lom KRU); *kebi to neból jak patrí zrobíl, tag bi sa to zrazilo* (Čataj MOD); *ke bul dajedneho ulapil, ta bi bul biti* (Stanča TRB);

abi tento doma ňeboṽ, bola bi aj na retu ričala (Lipník PDZ); *bolo be to aj prišlo, kobe tej psi tam ňebole* (V. Lom MK).

Štylisticky príznakové sú konštrukcie

a) s kondicionálom v PrV a indikatívom prézenta nedokonavého slovesa alebo indikatívom futúra dokonavého slovesa v NV:

kebi sťev, ňezapálí [kôrovie] (V. Maňa VRB); *kebi to bolo husté plátno, tá srvátka ňestéká ces to* (Dol. Súča TRČ); *až bi sa táto doba zmeňila, to mu zoberu* (Ležiachov MAR); *kebi to bolo bývalo tag ako teras, no tag daju ho do ňemocňici* (Kľak NB); *kebi bul scel, ta ho ešči raz obehňe* (Krivany SAB);

b) s kondicionálom prítomným v PrV a indikatívom préterita v NV:

kebi nebiṽa nakutá kosa, tak sa s nú nedaṽo sécit (Brodské SKA); *kebiṽ bula tam do rana, ta ňixto po mňe ňeprišol* (Brezovička SAB – jediné doklady).

Spisovný jazyk túto konštrukciu nemá. Na českom jazykovom území ju zachytili J. Balhar (1974, s. 134) v lašských a M. Šipková (1993, s. 113) v hanáckych nárečiach.

Väčší stupeň expresivity pri ireálnej podmienke vyjadrujú súvetia so spojkami *keď*, *(j)ak*, *až*, *ač* a indikatívom futúra alebo prézenta v PrV popri

a) kondicionáli v NV:

už be si boṽ na druhom sveťe, ak ta ňeprecítíme (Pravica MK); *až ho ňexiťím, boṽ bi spadou;* (Bánovce n. Bebr.); *jag jim šestra ňeoxabi, ta bi ňebulí malí* (Dubovica SAB); *kež ňeviskoči stamal, ta ho bula guta zabila o_ctraxu* (Vranov n. Top);

b) indikatíve futúra alebo prézenta v NV:

keď ih ňezobudíme, sa zatopja (Klátova N. Ves TOP); *keď_u* [kobyľu] *mán tíden, zabije mi ženu zaručene* (Brestovany TRN); *ja_kuz ju trafi, ta ju zabije* (Čemer-

né VRN); *ked ňezastupujem Boha, ta takoj ce zabijem* (Šar. Michaľany SAB); *až je puška távno, tag náz obidvoh zastrelí* (Slov. Komlós MAĎ).

V súvetiach s takouto štruktúrou iba z kontextu alebo z pomeru vecných obsahov viet možno usúdiť, či sa výpoveď vzťahuje na minulosť alebo prítomnosť (tu posledný doklad). V rovnakých súvetných štruktúrach sa uplatňuje spojka *nech* (porov. bod 3.6).

Pri ireálnej podmienke v minulosti je v časti našich nárečí aj súvetná konštrukcia s indikatívom futúra (prézenta) v PrV a indikatívom préterita v NV:

ak sa pohňeš, hňe_ťa kanonéri zabilí, ale ak sa pohňeš, hňe_ťa zabilí kanoňeri (Málinec LUC); *ket prebije še do Rima, ta Talijanska prehrala* (Merník VRN).

Z moravských nárečí takéto konštrukcie nepoznáme, na typ a) v lašských nárečiach má J. Balhar (1974, s. 135) iba jeden doklad. Slovenským nárečiam je zasa cudzia konštrukcia s indikatívom préterita v PrV a kondicionálom alebo indikatívom v NV, vlastná českým nárečiam (Šipková, 1993, s. 144; Balhar, 1974, s. 135) i hovorovej češtine (porov. Grepl – Karlík, 1986, s. 390).

3.9. Osobitný syntakticko-sémantický typ predstavujú súvetia so zápornou mennou alebo slovesno-mennou PmV. Okrem špecifických spojok viet s ireálnou podmienkou býva v nich i spojka *keď*. V západoslovenských nárečiach je menná časť v genitíve, v iných spravidla v nominatíve. Príklady:

kebi né teho jarmaku, aňi bix nevjerija, jak može človjek osprostet (Skalica); *kebi mna nije tedi, tag bi buli nabrali* (Dol. Súča TRČ); *to bi spalo, kebi tje muxi žobrácke ňje* (Stožok ZVO); *abi ňje ten, bolí bi zme zle poxodílí* (Socovce MAR); *žebi ňe un, ta šicke tu pokapece* (Marhaň GIR); *nag ňje žandári, tag bi zme ho bolí do ohňa hodílí* (Zvol. Slatina);

keď ňeňi Bélu, už bi ma ból oklamal (Močenok ŠAL); *ked ňe ňvesta, ta bi me bula zabila* (Jakovany SAB); *ja bul ňeprišol, ked ňe von, aňi doteras* (Kalša KOŠ).

4. V úvahe o mieste dialektológie medzi inými slavistickými disciplínami Z. Topolińska (1992, s. 253) konštatuje, že teóriu prirodzeného jazyka ako systému fixovania a prenosu informácií v ľudskej spoločnosti budujeme pomocou analýzy javov neusmerňovaného vývinu a rovnako obohacujeme aj svoje lingvistické poznatky v oblasti slavistiky. Náš sondačný výskum typov podradovacích súvetí s podmienkovým vzťahom dejov v slovenských nárečiach chce byť malým príspevkom k výskumu tohto javu z pozícií slovanskej areálovej lingvistiky.

Literatúra

- BALHAR, J.: Skladba lašských nářečí. Praha, Academia 1974.
- BARTOŠ, F.: Dialektologie moravská. 1. Brno, nákladem Matice moravské 1886. 374 s.
- BAUER, J.: Vývoj českého souvětí. Praha, Nakladatelství ČSAV 1960. 420 s.
- BERNOLÁK, A.: Slowár Slowenský Česko-Laťinsko-Ňemecko-Uherský. Budae, Typis et Sumtibus Typogr. Reg. Univers. Hungaricae 1825 – 1827. 6 zv.
- BEVZENKO, S. P.: Ukrajins'ka dialektolohija. Kyjiv, Vyšča škola 1980. 248 s.
- BUFFA, F.: Šarišské nářečia. Bratislava, Veda 1995. 400 s.
- CZAMBEL, S.: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. Turčiansky Sv. Martin, Kníhkupecko--nakladateľský spolok 1902. 374 s. 3. vyd. Turčiansky Sv. Martin, Kníhtlačiarsky úč. spolok 1919. 330 s.
- DUDOK, D.: Nárečie Pivnice v Báčke. Martin, Matica slovenská 1972. 290 s.
- DZENDZELIVS'KYJ, J. O.: Ukrajins'ko-zachidnoslov'jans'ki leksyčni paraleli. Kyjiv, Naukova dumka 1969. 212 s.
- Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. 2. Red. B. Havránek. Praha, Academia 1980. 784 s.
- FERENČIKOVÁ, A.: Časové podradovacie súvetie. Bratislava, Veda 1986. 136 s. + 1 príl.
- GREPL, M. – KARLÍK, P.: Skladba spisovné češtiny. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1986. 474 s.
- HABOVŠTIAK, A.: Oravské nářečia. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965. 544 s. + 38 máp.
- HAVRÁNEK, B.: Metodická problematika historicko-srovnávacího studia syntaxe slovanských jazyků. In: K historicko-srovnávacímu studiu slovanských jazyků. Red. J. Daňhelka. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1958, s. 77 – 88.
- Historický slovník slovenského jazyka. Zv. I (A – J), zv. II (K – N). Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1991, 1992.
- HORÁK, G.: Slovesné kategórie osoby, času, spôsobu a ich využitie. Bratislava, Veda 1993. 176 s.
- HRUCA, A. P.: Razviccio skladanazalezna skaza v belaruskaj move. Minsk, Navuka i technika 1970. 272 s.
- CHLOUPEK, J.: Časové a podmínkové reálné věty ve východomoravských dialekttech. In: Sborník prací filosofické fakulty Brněnské university. A 9. Red. J. Bauer et al. Brno, Universita J. E. Purkyně 1961, s. 95 – 103.
- CHLOUPEK, J.: Aspekty dialektu. Brno, Universita J. E. Purkyně 1971. 136 s.
- Istorija ukrajins'koji movy. Syntaksys. Red. A. P. Hryščenko. Kyjiv, Naukova dumka 1983. 504 s.
- KARŁOWICZ, J. – KRYŃSKI, A. – NIEDŹWIEDSKI, W.: Słownik Języka Polskiego. 3. Warszawa, nakładem prenumeratorem i Kasy im. Manowskiego 1904.
- KLEMENSIEWICZ, Z. – LEHR-SPŁAWIŃSKI, K. – URBAŃCZYK, S.: Gramatyka historyczna języka polskiego. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1955. 596 s.
- KLEMENSIEWICZ, Z.: Zarys składni polskiej. Wyd. 2. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1957. 134 s.

- KOPEČNÝ, F.: Nářečí Určic a okolí. Praha, Nakladatelství ČSAV 1957. 157 s.
- KRÁLÍK, S.: Nářečí na Kelečsku. Praha, Academia 1984. 204 s. + 2 mapy.
- Krátky slovník slovenského jazyka. 3., dopln. a preprac. vyd. pripravili J. Kačala, M. Pisárčiková a M. Považaj. Bratislava, Veda 1997.
- LETZ, B.: Nesrovnalosti pri spojkách príčinných. Slovenská reč, 3, 1934 – 1935, s. 129 – 133.
- Mluvnice češtiny. 3. Red. F. Daneš et al. Praha, Academia 1987. 748 s.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 895 s.
- ONDRUS, P.: Stredoslovenské nárečia v Maďarskej ľudovej republike. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 320 s.
- ORLOVSKÝ, J.: Gemerský nárečový slovník. Martin, Vydavateľstvo Osveta 1982. 424 s.
- PALKOVIČ, K.: Nárečie Brezovej. In: Brezová pod Bradlom. Zost. J. Michálek a J. Juríček. Bratislava, Obzor 1970, s. 230 – 253.
- PALKOVIČ, K.: Záhorácky slovník. Bratislava, Vydavateľstvo Hevi 1997. 274 s.
- PAŇKEVYČ, I.: Ukrajins'ki hovory Pidkarpats'koji Rusi i sumižnych oblastej. Praha, nákladem Sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi 1938. 550 s.
- POLAŇSKI, K.: Składnia zdania złożonego w języku górnośląskim. Wrocław – Warszawa – Kraków, Wydawnictwo PAN 1967. 198 s.
- RIPKA, I.: Dolnotrenčianske nárečia. Bratislava, Veda 1975. 280 s.
- RIZNER, L.: Dialektický slovník bošácky. 1913. 949 rkp. s.
- RUŽIČKA, J.: Podradovacia spojka *keď*. Slovenská reč, 21, 1956, s. 339 – 351.
- Slovník slovenského jazyka. Zv. I, II. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, 1960.
- Slovník slovenských nárečí. Zv. I (A – K). Red. I. Ripka. Bratislava, Veda 1994. 936 s.
- Słownik gwar polskich. 1. Red. M. Karaś. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, Wydawnictwo PAN 1979.
- Słownik gwar polskich. 3. Red. J. Reichen a S. Urbańczyk. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, Wydawnictwo PAN 1989.
- SOBINNIKOVA, V. I.: Strojenije složnogo predloženiija v narodnych govorach. Voronež, Izdatel'stvo Voronežskogo universiteta 1958. 174 s.
- STANISLAV, J.: Liptovské nárečie. Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská 1932. 564 s. + 12 máp.
- STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka. 2. Tvaroslovie. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1958. 744 s.
- STANISLAV, J.: Kontakty slovenčiny s inými slovanskými jazykmi v syntaxi. Slavica Slovaca, 1, 1966, s. 38 – 52.
- STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka. 5. Syntax. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973. 668 s.
- STECENKO, A. N.: Istoričeskij sintaksis russkogo jazyka. Moskva, Vysšaja škola 1972. 360 s.
- Sučasna ukrajins'ka literaturna mova. Morfolohija. Red. V. M. Rusanivs'kyj. Kyjiv, Naukova dumka 1969. 584 s.
- SVĚRÁK, F.: Nářečí na Břeclavsku a v dolním Pomoraví. Brno, Universita J. E. Purkyně 1966. 198 s. + 1 mapa.

ŠIPKOVÁ, M.: Stavba věty v mluvených projevech. Syntax hanáckých nářečí. Jihočany, Nakladatelství a vydavatelství H + H 1993. 194 s.

ŠTOLC, J.: Nářečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1949. 542 s.

ŠTOLC, J.: Reč Slovákov v Juhoslávii. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968. 356 s.

ŠTOLC, J. a kol.: Atlas slovenského jazyka. I. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá: Mapy. Časť druhá: Úvod, komentáre, materiály. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968. 314 + 200 s.

ŠTOLC, J.: Atlas slovenského jazyka. II. Flexia. Časť prvá: Mapy. Časť druhá: Úvod – komentáre. Bratislava, Veda 1981 a 1978. 316 + 192 s.

TOPOLIŇSKA, Z.: Miejsce dialektologii wśród innych dyscyplin slawistycznych. In: Z polskich studiów slawistycznych. Seria VIII. Red. J. Siatkowski. Warszawa 1992, s. 249 – 254.

URBAŇCZYK, S.: Zarys dialektologii polskiej. 5. vyd. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1976. 100 s. + 6 máp.

Voprosnik Obščeslavianskogo lingvističeskogo atlasa. Red. R. I. Avanesov. Moskva, Nauka 1965. 272 s.

Lokalizačné značky

BRA – Bratislava, BRE – Brezno, BYT – Bytča, ČAD – Čadca, DK – Dolný Kubín, GIR – Gíraltovcé, HUM – Humenné, KOŠ – Košice, KRU – Krupina, LM – Liptovský Mikuláš, LUČ – Lučenec, LVČ – Levoča, MAL – Malacky, MAR – Martin, MK – Modrý Kameň, MOD – Modra, MYJ – Myjava, NÁM – Námestovo, NB – Nová Baňa, NMV – Nové Mesto nad Váhom, PB – Považská Bystrica, PDZ – Prievidza, PRE – Prešov, REV – Revúca, ROŽ – Rožňava, RS – Rimavská Sobota, RUŽ – Ružomberok, SAB – Sabinov, SKA – Skalica, SOB – Sobrance, ŠAL – Šaľa, TOP – Topoľčany, TRB – Trebišov, TRČ – Trenčín, TRN – Trnava, TRS – Trstená, VRB – Vráble, VRN – Vranov, ZM – Zlaté Moravce, ZVO – Zvolen, ŽIL – Žilina
JUH – Juhoslávia, MAĎ – Maďarsko, RUM – Rumunsko

Ivor Ripka

TYPY SLOVANSKÝCH CELONÁRODNÝCH NÁREČOVÝCH SLOVNÍKOV

RIPKA, I.: The types of the Slavonic Nationwide Dialectal Dictionaries. Slovenská reč, 63, 1998, No. 3, pp. 159 – 166. (Bratislava)

Nationwide dialectal dictionary creates an unreplaceable part of the dictionaries of national language. This paper presents the theory of differential Dictionary of the Polish Language. (The Dictionary of the Polish Language)

Celokarpatský dialektologický atlas. 5.

Red. I. Ripka. Bratislava, Veda 1997. 228 s.

1. Národný jazyk t
vaných a sociálne s
prostriedkov. Tieto výr
patria k viacerým jazyk
mám jazyka), ktoré na
vinovým tendenciám.
optimálne zachytiť iba
ných spracúvaní lexik
kladom (každého) ná
štruktúrne útvary, a to
teritoriálne dialekty),
stupiteľnú časť komple
ličnými spracovaniami
ného obdobia jazyka
celonárodný nárečový
medzi hlavné úlohy vy:

1.1. Dialektológia
skúma jazykové fakty
nom území (v istom p
kríženia spoločných a
oblastí národného jaz
dialektov so susedným
čiami), ktoré sa, prirodzene, najpreukaznejšie manifestujú v lexike. Dialektológia skúma a opisuje jazyk príslušného národného spoločenstva vo vzťahu k jeho územnej (priestorovej) členitosti, t. j. so zreteľom na nárečové oblasti (areály), ktoré sa formovali

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV vydal ďalší zväzok medzinárodného atlasového projektu, pripravovaného vo viacerých krajinách karpatskej zóny. Tento makroatlas umožňuje na mapách (a v príslušných komentároch) študovať a porovnávať výsledky zložitých lexikálno-sémantických posunov a zmien vo všetkých dialektoch (jazykoch) karpatskej oblasti. Výskumy organizované v súvislosti s prípravou Celokarpatského dialektologického atlasu umožnili získať dostatočne reprezentatívny korpus lexikálno-sémantických javov určujúcich svojbytnosť daného lingvistického kontinua. Pri heuristickom výskume i spracúvaní materiálu pre cieľ CKDA sa uplatňoval onomaziologický i semaziologický aspekt; lexémické i sémantické prvky sa skúmali paralelne.

Chápanie globálnych a konkrétnych úloh karpatskej jazykovedy v každej etape jej rozvoja a dynamický prístup k prezentácii jej výsledkov závisí aj od interpretácie (v teréne získaných) faktov. 5. zväzok Celokarpatského dialektologického atlasu, ktorý obsahuje 85 máp s príslušnými komentármi a 47 tzv. nemapovaných materiálov (je to doteraz najrozsiahlejší zväzok CKDA), ich prezentuje v podobe, ktorá prináša úžitok celej slavistike.

v priebehu vývinu jazyka v minulosti a v historicky ustálenej podobe sa zachovali až do súčasnosti. Atribút areálovosti je aj výrazným a špecifickým atribútom nárečovej lexikológie a lexikografie.

1.2. Každá národná dialektológia má svoje svojbytnosti, premietajúce sa do teórie a praxe jazykovozemepisných projektov (atlasov) i celonárodných nárečových slovníkov. Slovenská dialektológia sa v posledných rokoch najvýraznejšie prezentovala realizáciou štvorzväzkového Atlasu slovenského jazyka, ktorý vychádzal v rokoch 1968 až 1984. Toto reprezentačné jazykovedné dielo tvorí nezastupiteľnú faktografickú a materiállovú základňu na ďalšie mnohoaspektové výskumy v slovakistických i slavistických reláciách. Údaje o územnej diferenciácii slovenskej nárečovej lexiky prezentuje IV. diel atlasu. Je prirodzené, že atlas nemôže zachytiť celé bohatstvo areálovo „ukotvenej“ nárečovej lexiky; táto úloha patrí celonárodnému nárečovému slovníku.

1.3. Teória i prax (konceptia i realizácia) celonárodného Slovníka slovenských nárečí (SSN) vychádza najmä z premisy, že idea zostaviť tzv. úplný slovník (tezaurus) z územia celého národa – a to aj v prípade Slovenska – je teoreticky diskutabilná a prakticky (v primeranom časovom rozpätí) neuskutočniteľná. Oprávnenosť zvoleného postupu registrácie a spracúvania nárečovej lexiky možno spoznávať a overovať aj pri porovnávaní podobných projektov. Pri tejto príležitosti naznačíme najmä niektoré dimenzie tvorby Slovníka slovenských nárečí a Słownika gwar polskich (SGP).

2. Nepopierateľným a nezastupiteľným predpokladom teoretického poznania (vyjadreného v zákonoch a princípoch, z ktorých sa potom vychádza pri vypracúvaní základných hľadísk týkajúcich sa spôsobu chápania a výkladu istých javov, t. j. pri tvorbe koncepcií) v dialektológii je empirické poznanie. Toto poznanie výrazne preberá svoj obsah z praktickej činnosti, z realizácie istých postulátov v konkrétnom diele. Pri realizácii zvolenej koncepcie v slovníkových heslách (a v prípade celonárodného nárečového slovníka treba mať navyše na zreteli fakt, že ide o časovo náročný projekt, ktorý sa nezriedka realizuje celé desaťročia) však môžu vzniknúť isté diskrepancie, objektívne odrážajúce dynamiku poznávacej činnosti. Realizácia overuje a preveruje nosnosť, akcep-

tovaťnosť i použiteľnosť zvolenej koncepcie; je to obligátny korektív každej teórie.

2.1. Koncepcia SSN vychádza z poznania, že nárečie (dialekt) je územne a funkčne vymedzený či limitovaný štruktúrny jazykový útvar, ktorým spontánne a nemodelovo komunikuje autochtónne obyvateľstvo istej oblasti (areálu). Je to územný (zemepisný) variant národného jazyka s vlastným zvukovým, gramatickým, slovotvorným a lexikálnym systémom, tvoriaci komplexnú lingvistickú, historickú a sociologickú kategóriu. Pokračujúce výskumy potvrdzujú, že súčasná jazyková situácia (daná vzťahom medzi všetkými účastníkmi a zložkami komunikačných aktov) v jednotlivých nárečových oblastiach na Slovensku je zložitá a mnohotvárna. Analýzy rečových prejavov dedinskej society preukazne ilustrujú výklady o vývojovom dynamizme vo všetkých jazykových rovinách (v hláskosloví, tvarosloví, tvorení slov, v lexike i syntaxi). Aj každodenná jazyková skúsenosť potvrdzuje platnosť tézy, že pri bežnom komunikačnom akte jeho pôvodca používa rozmanité jazykové prostriedky národného jazyka (porov. Chloupek, 1986, s. 29), ktoré si však napriek tomu ponechávajú svoju základnú útvarovú charakteristiku či príslušnosť a zostávajú teda spisovnými, nárečovými, slangovými a pod. Za nárečové slovo nemožno pokladať každú lexému, ktorú vidiecki nositelia nárečí používajú vo svojom rozličnými faktormi ovplyvnenom prejave. Nový myšlienkový obsah sa zvyčajne pomenúva novou formou; nové (často nadnárodné, internacionálne) slová zreteľne patria do spisovnej lexiky. Slová ako napr. *atóm*, *brizolit*, *televízia*, *penicilín*, *mixér*, *politika*, *demokracia* a pod. nestrácajú štatút spisovnosti ani pri ich použití v inak nárečovými „signálmi“ charakterizovanom texte. Tieto slová zaiste netvoria integrálnu súčasť tradičnej (klasickej) nárečovej lexiky, ich sémantická štruktúra sa v nárečovom prostredí nijako nemení. V celonárodných nárečových slovníkoch, ktoré majú ambície zachytiť a spracovať aj zemepisne diferencovanú sémantiku nárečových lexém, by sa nemali zaregistrovať. V SSN tieto slová chýbajú; SGP je v tomto smere „otvorenejší“.

2.2. Otázka klasifikácie nárečovej lexiky a hodnotenie novších (internacionálnych) lexikálnych jednotiek má pre koncepciu celonárodného nárečového slovníka prvoradý význam, lebo priamo súvisí s otázkou voľby najvhodnejšieho typu takéhoto diela. Doterajšia realizácia SSN (I. zväzok tohto diela, obsahujúci

heslá písmen A – K, vyšiel r. 1994, II. zv. s heslami písmen L – R je v zásade skoncipovaný) potvrdila, že dilemma úplný (systémový) – výberový (diferenčný, selektívny) slovník sa v teórii i v praxi využila (preferovaním druhej možnosti) progresívne a perspektívne. Nejde tu pritom iba o uprednostňovanie pragmatických hľadísk; pred celonárodný slovník a kolektív jeho autorov nemožno stavať v primeranom časovom období (napr. v pracovnom rozpätí jednej bádateľskej generácie) nere realizovateľné tvorivé úlohy. Individuálne či textové špecifiká nárečovej lexiky (príp. lexiky interdialektu či bežného hovoreného jazyka), ktoré sa dajú interpretovať ako fakty reči, nemožno zachytiť v slovníku spracúvajúc om fakty jazyka. Plány či predstavy zachytiť a spracovať celú ľudovú slovnú zásobu so všetkými hláskovými variantmi, flektívnymi paradigmami a kompletnou dokumentáciou pramených (publikovaných i nepublikovaných) materiálov priamo v heslovej stati sa neopierajú o komplexné teoretické a empirické poznanie. Úsilie o hyperkorektnosť tu niekedy nekorešponduje s požadovanou a potrebnou mierou „lexikografickej licencie“.

3. Územná diferencovanosť nárečí sa prejavuje na všetkých jazykových rovinách. Niekedy nie je preto z lexikologických ani lexikografických dôvodov možné zaradiť pod jedno heslové slovo (v celonárodných nárečových slovníkoch má zvyčajne hláskovo a pravopisne normalizovanú či štandardizovanú podobu) všetky v kartotékach doložené tvarové, zriedkavejšie i hláskové varianty (podoby s nejasnou etymológiou, nepravidelným hláskovým vývinom, zvukomalebne diferencované expresíva s vysokým stupňom lexikalizácie príslušnej hláskovej podoby a pod.), a preto sa v SSN uvádzajú ako tzv. spoluheslá. Možnosť uvádzať v záhlaví heslovej state dve alebo viaceré lexémy využíva vo svojej lexikografickej praxi aj celonárodný SGP; tzv. szeregowe (radové) heslá tvoria dve alebo aj tri samostatné lexémy (porov. Ripka, 1994, s. 96).

3.1. V niektorých prípadoch je náročné určiť hranicu medzi istými fonetickými či morfológickými procesmi a lexikalizáciou hláskového variantu (t. j. zavŕšením týchto procesov), oprávňujúcou uvádzať príslušný lexikálny variant ako spoluheslo. Doterajšie poznatky o týchto javoch i materiál v slovníkových kartotékach sú často nejednotné, a preto je niekedy hodnotenie „samostatnosti“ niektorých variantov problematické. Autorský kolektív SSN po-

kladá túto zložku lexikografickej praxe za jednu z oblastí, v ktorých vzniká napätie medzi koncepciou a realizáciou projektu. Povýšením variantu na spoluheslo sa vyjadruje značný stupeň jeho samostatnosti, vyplývajúci z dokladov. V SSN tvoria samostatné heslá najmä tie lexikalizované varianty, ktoré majú jasný areál výskytu, dynamickú sémantickú štruktúru (fakultatívne znaky niektorých významov) a pod. Nezanedbateľný je aj kvantitatívny faktor, t. j. počet dokladov na jednotlivé varianty.

4. Lexikografické spracovanie územne diferencovanej nárečovej lexiky v celonárodnom nárečovom slovníku si vyžaduje riešiť aj také problémy, ktoré sa pri skúmaní slovnej zásoby spisovného jazyka nevyskytujú. Pri analýzach materiálu zhromaždeného v kartotékach SSN sa semaziologickým a onomaziologickým postupom vyčlenilo šesť typov územne determinovaných synonymicko-heteronymických a homonymicko-tautonymických vzťahov, ovplyvňujúcich spracúvanie polysémie a homonymie v celonárodných nárečových slovníkoch:

a) istá lexéma sa používa v rovnakom význame (príp. vo viacerých zhodných významoch) na celom území národného jazyka a má teda (v zásade) rovnakú významovú štruktúru (v slovenčine napr. lexémy *ľad*, *päsť*, *seno*, *tráva*);

b) viacvýznamová lexéma používaná na celom území pôsobenia či fungovania národného jazyka má územne diferencovaný výskyt jednotlivých významov, a preto má v rozličných nárečových areáloch nerovnako rozvinutú sémantickú štruktúru (táto polysémia sa potenciálne homonymizuje), ktorá sa mení najmä pod vplyvom jazykového a situačného kontextu (napr. lexémy *baba*, *babka*, *dedo*, *dedko*);

c) istá lexéma vyjadruje v rozličných oblastiach odlišné významy (napr. *žito* značí v západoslovenských a juhostredoslovenských nárečiach pšenicu – *Triticum*, v oravských, liptovských a východoslovenských nárečiach raž – *Secale* a v turčianskych nárečiach označuje mladý porast oziminy), pričom niektorá lexéma vyjadruje až opozitné významy (napr. lexéma *chudoba* na strednom a západnom Slovensku značí nedostatok niečoho, na východe územia okrem iného naopak statok, majetok), t. j. môžeme konštatovať existenciu vnútroslovnej antonymie, enantiosémie;

d) v jednom nárečovom areáli sa jeden (totožný) význam vyjadruje dvoma alebo viacerými lexémami približne rovnakej

konotácie (napr. v juhotrenčianskych nárečiach sa kvapľovitý ľadový útvar zo zamrzajúcej stekajúcej vody nazýva *cicík*, *cvingier*, *sklenica*);

e) rovnaký význam sa v dvoch alebo vo viacerých nárečových oblastiach vyjadruje odlišnými lexémami (napr. nádoba na mútenie masla je *dbanka*, *gbelík*, *maselnica*, *mutovník*, *zbušok* a i., pričom všetky tieto slová majú zreteľnou izolexou vymedziteľný areál používania);

f) v jednom nárečovom systéme (v jednom areáli) sa jedným výrazovým prostriedkom (totožnou, rovnakou lexémou) označujú dva alebo aj viaceré denotáty, medzi ktorými niet nijakej súvislosti (napr. lexéma *hrad* vo významoch „opevnený zámok“ a „ľadovec“ vo východoslovenských nárečiach).

4.1. Poznatky zistené pri štúdiu rozličných typov územne determinovaných vzťahov lexikálnych jednotiek treba primeraným spôsobom premietnuť do lexikografickej praxe celonárodného nárečového slovníka. Lexikálno-sémantická analýza predstavená v slovníkovom hesle má ukázať, ktorá seméma (t. j. istý hierarchicky zoradený súbor sémantických príznakov) sa viaže na príslušnú lexému. Pre adekvátne lexikografické spracovanie významovej stavby lexémy je dôležité identifikovať tie špecifikujúce sémantické príznaky, ktorých prítomnosť (alebo neprítomnosť) odlišuje jeden čiastkový význam od druhého. Analýza významovej stavby nárečovej lexikálnej jednotky vychádza z pomenovania vecí, jej myšlienkového spracovania a najmä zo znalosti jej odlišného jazykového vyjadrenia v rozličných územných areáloch. Situáciu niekedy komplikuje nejednotné a nejednoznačné používanie jazykovednej terminológie. V koncepcii SSN sa operuje aj termínmi heteronymá (sú to slová označujúce rôzne názvy pre rôzne obsahy, významy) a tautonymá (rozličné slová toho istého jazyka s tým istým významom patriace k rozličným jazykovým areálom; porov. Slovník cudzích slov, 1997, s. 891).

5. Homonymá sa všeobecne definujú ako slová, ktoré rovnako znejú, ale majú rozdielny význam i pôvod. Doterajšie poznatky o homonymii vychádzajú z uplatňovania genetického i štruktúrneho hľadiska pri analýzach konkrétneho materiálu. Najnáročnejšie je – a to najmä v nárečovej lexikológii a lexikografii, pracujúcej s materiálom „poznačeným“ faktormi územnej diferenciacie slovnej zásoby – stanovenie kritérií na odlíšenie homonymie a poly-

sémie, postihnutie hranice pri sémantickom členení slov. Homonymia môže byť hranicou sémantickej obmeny slova pri tzv. nepriamej polysémii. Rozdiel medzi priamou a nepriamou polysémiou tvorí stupeň príbuznosti či blízkosti východiskového a odvodeného významu. Pri priamej (bezprostrednej) polysémii sa vyšší stupeň sémantickej príbuznosti prejavuje v tom, že obligátna séma (minimálny element obsahového plánu slov integrovaný do lexikálneho významu slova, časť semémy) je konštitujúcou zložkou dvoch (príp. viacerých) významov; pri nepriamej (sprostredkovanej) polysémii je spoločná séma iba implikovaným elementom východiskového významu (porov. Dolník, 1987, s. 94).

5.1. Lexikálna homonymia zahŕňa aj dynamický proces homonymizácie lexém. Je to sprievodný jav rozširovania slovnej zásoby, ale nadmerné a teoreticky neodôvodnené rozširovanie polysémie či naopak, vyčleňovanie a „rozmnožovanie“ homoným je aj v celonárodných nárečových slovníkoch neúnosné. Konfrontácia spracovania lexém *babka* a *bachor* v SGP a v SSN (porov. Ripka, 1996, s. 299) naznačuje – a to aj pri predpokladanej odlišnosti, vychádzajúcej z inej jazykovej reality – rozdiely v hodnotení homonymie a polysémie v týchto dvoch celonárodných nárečových slovníkoch. V SSN má homonymum *babka*¹ tri významy (späté s príznakom „živá osoba“), *babka*² združuje 9 významov (a niekoľko podvýznamov) so spoločným príznakom „vec tvarom, funkciou a pod. pripomínajúca babku“. SGP vyčleňuje v homonyme *I. babka* 52 (nezriedka sémanticky „nekompatibilných“) významov (a ďalšie podvýznamy), *II babka* iba jediný význam („čiapka“). Toto formálne i vecne neparitné rozloženie významov do dvoch homoným úplne nekorešponduje s rozložením sémantických dištinkatívnych príznakov v dokladoch so skúmanou lexémou.

SSN predstavuje lexému *bachor* s 5 významami (v poslednom vyčleňuje ešte 4 podvýznamy). Je nesporné, že spoločným sémantickým príznakom je tu „zaoblenosť“ realizovaná v kladnom (a vtedy sa prejavuje ako vypuklina), príp. v zápornom rozmere (vtedy je to niečo vyhlbené); motivujúcim exponentom významových reštrukturácií je podoba (veľkého) brucha. SGP lexému *bachor* v istom zmysle prekvapujúco – najmä pri porovnaní s heslom *babka* – nadmerne homonymizuje. Prezentuje množstvo hláskovo či gramaticky diferencovaných heslových slov (gramatický kvalifikátor sa v SGP na rozdiel od SSN uvádza iba fakultatívne, čo

je v tomto prípade skôr mínusový faktor), zoradených nezriedka do spoluhesiel. Ich sémantická štruktúra sa v trochu predimenzovanej „sieti“ homoným sleduje ťažšie, no v zásade niet pochyb o tom, že aj v tomto prípade možno konštatovať isté zhody medzi slovenskými a poľskými nárečiami.

6. V celonárodných nárečových slovníkoch sa spracúva materiál získaný rozmanitým spôsobom (priamym výskumom autora alebo nerovnako pripravených externých pracovníkov v teréne, excerpciou publikovaných i nepublikovaných prác rozdielnej kvality i kvantity, využívaním iných nerovnorodých fondov a pod.); tento materiál treba v heslových štatiach spôsobom zodpovedajúcim cieľu projektu „uzemniť“ a označiť. Uvádzanie informácií o prameni či pôvode v diele použitého (spracovaného) materiálu patrí v celonárodnom nárečovom slovníku k fenoménom, ktoré sa nezanedbateľným spôsobom prejavujú vo výslednej podobe a čitateľnosti diela.

6.1. Je evidentné, že slovenská a poľská dialektológia nevychádza – a to z rozličných jazykových i mimojazykových dôvodov – pri príprave celonárodného slovníka z porovnateľnej materiálnej bázy. Na Slovensku je slovníkových či materiálkových prác z jednotlivých nárečových oblastí menej. V heslách SSN sa neuvádzajú „totálne“ a vyčerpávajúce údaje o pôvode spracúvaného materiálu. Z hľadiska predpokladaného používateľa a čitateľa slovníka – a tým by nemal byť iba jazykovedec dialektológ – nie sú informácie o zapisovateľoch dokladov či o autoroch publikovaných a rukopisných súpisov nárečovej lexiky dominantné a relevantné. Veľké množstvo zložitých skratiek prameňov (akási „bibliografia“ priamo v hesle), z ktorých sú doklady prevzaté, neraz komplikuje orientáciu v dokladovom materiáli a v zásade narúša štruktúru hesla. Tieto skratky treba navyše prácne dešifrovať v príslušných zoznamoch, lebo samy osebe sú málo inštruktívne.

V praxi SSN sa uprednostňuje poznatok, že uvádzanie názvov obcí (a značiek okresov ako jediného pramenného údaja sprostredkujúceho informáciu o pôvode [prameni] použitého materiálu) má byť čo najjednoduchšie a v primeranej miere priamo čitateľné. Základný lokalizačný údaj je obligátnou súčasťou každého dokladu v heslovej štati; v príslušných zoznamoch možno po-

tom nájst' autorov (zapisovateľov) väčších elaborátov z príslušnej obce, využívaných pri koncipovaní slovníkových hesiel.

6.2. SGP vyrastá z neporovnateľne bohatšej východiskovej materiálnej základne (najmä publikovaných dialektologických prác je v Poľsku podstatne viac ako na Slovensku), odrážajúcej aj mimojazykové faktory (rozloha územia, jeho nárečové členenie, počet obyvateľov a pod.), čo, prirodzene, v istom stupni ovplyvňuje podobu, rozsah či iné parametre heslovej state, no napriek tomu má v tomto smere vari až maximalistické prístupy k využívaniu kartoték a fondov. Pre SGP je podobná hyperkorektnosť (prejavujúca sa nielen pri citovaní vyčerpávajúcich údajov o prameňoch, ale aj v používaní komplikovanej transkripcie, tabuizujúcej pôvodné zápisy explorátorov) charakteristická; jej dôsledné uplatňovanie je však z viacerých hľadísk diskutabilné, pretože takýto prístup k spracúvaniu a prezentácii materiálu môže mať aj isté retrográdne dôsledky.

7. Jednou z typických vlastností veľkých lexikografických projektov je ich dlhovekosť. Veda (t. j. oblasť výskumnej činnosti zameranej na produkciu nových poznatkov) však v priebehu desaťročí, potrebných na realizáciu lexikografického makroprojektu, nestagnuje; dynamika procesu poznania je evidentná. Aj realizácia celonárodného nárečového slovníka musí odrážať a reflektovať novú situáciu. Konceptia diela nemôže byť nemenným petrefaktom; v priebehu tvorby ju možno a treba modifikovať. Z tohto hľadiska je dôležité aj využívanie počítačovej podpory pri tvorbe slovníkov, ktorá pomáha skracovať termíny ich vydávania. Trojzväzkový SSN vyjde v rozpätí desiatich rokov, časový horizont vydávania SGP ťažko odhadnúť. Doterajší priebeh publikovania jednotlivých zošitov dovoľuje vysloviť predpoklad, že bude pozoruhodný. Prvý zošit I. zväzku (heslá *a – algiera*) vyšiel r. 1979, druhý (celkove 14.) zošit V. zväzku (obsahujúci heslá *czupiradło – dcera*) má vročenie 1996. Za 27 rokov sa teda podarilo publikovať heslá písmen A – D (konkrétne začiatkové heslá tejto litery). Tento fakt netreba špeciálne interpretovať; perspektíva završenia a dokončenia projektu SGP v pôvodnej koncepcii je málo optimistická. Celonárodný Slovník slovenských nárečí má pri tejto konfrontácii realistickejšiu koncepciu.

Literatúra

DOLNÍK, J.: Sémantická obmena slova a homonymia. *Slovenská reč*, 52, 1987, s. 92 – 101.

CHLOUPEK, J.: Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti. Brno, Univerzita J. E. Purkyně 1986. 132 s.

RIPKA, I.: O problematike tzv. spoluhesiel v celonárodných nárečových slovníkoch. In: *Studia linguistica Polono-Slovaca*. 4. Red. I. Ripka. Bratislava, Veda 1994, s. 92 – 98.

RIPKA, I.: O niektorých otázkach koncepcie a realizácie celonárodného nárečového slovníka. In: *Studia dialektologiczne*. 1. Red. B. Dunaj, J. Reichan. Kraków, Instytut Języka Polskiego PAN 1996, s. 295 – 302.

Slovník cudzích slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997. 992 s.

Słownik gwar polskich. Tom I – V (z. 1 – 14). Red. M. Karaś, J. Reichan. Kraków, Instytut Języka Polskiego PAN 1979 – 1996.

Slovník slovenských nárečí. Zv. I (A – K). Red. I. Ripka. Bratislava, Veda 1994. 938 s.

Milan Majtán

SLOVENČINA V KRMANOVEJ GRAMATIKE Z ROKU 1704

MAJTÁN, M.: The Slovak Language in Krman's Grammar from the Year 1704. *Slovenská reč*, 63, 1998, No. 3, pp. 167 – 172. (Bratislava)

The Slovak language facts put Krman forward wittingly as well as unwittingly in his grammar from the year 1704. In most cases these are not phenomena from the Czech language, used in Slovakia or, from the literary Czech language, but parallel phenomena from the language of Slovaks used for comparison and confrontation with the literary Czech language. It was intended as a help for Slovaks during the process of learning the standards of the Czech literary language.

Vynikajúci literárnohistorický dvestostranový rozbor literárneho diela Daniela Krmana mladšieho, ktorý spracoval pred takmer tridsiatimi rokmi pri príležitosti vydania Krmanovho cestovného denníka z rokov 1708 – 1709 J. Minárik (1969, s. 54 – 271), nemožno z faktografického hľadiska výraznejšie doplniť. Jazykovedný pohľad na Krmanovo gramatické dielo pridal Ľ. Ďurovič v štúdiu Vývin kodifikácie spisovnej slovenčiny pred Bernolákom (1989, s. 167 – 182). Krmanovou gramatikou sa osobitne zaoberal aj E. Jóna v štúdiu Slavistické prvky vo filologických prácach Daniela Krmana a Mateja Bela, ktorá vyšla v Poľsku v zborníku z konferencie o predchodcoch slovanskej porovnávaczej jazykovedy (1987, s. 185 – 199). Spomenuté tri štúdie však umožňujú otázkam, ktoré pokladáme pre pochopenie Krmanovho jazykovedného diela za základné, venovať väčšiu pozornosť.

1. Predmet Krmanovho opisu. – Po latinsky (a čiastočne i po česky) napísaná Krmanova gramatika z roku 1704* je gramatikou vtedajšej spisovnej češtiny, hoci sám D. Krman ju v listoch spočiatku nazýval *Grammatica slavico-bohemica* (v roku 1696), *Grammatica bohemica* (1703) i *Grammatica slavica* (1719). Termín *grammatica slavico-bohemica* sa používa aj v memoároch krmanovskej rodiny. Druhý neskorší variant *Rudimenta Grammaticae slavico-bohemicae* z roku 1729 ho má tiež. Názov *Rudimenta*

* Originál je v zbierkach oddelenia staršej literatúry Ústrednej knižnice SAV (býv. Lyceálnej knižnice), fotokópie v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV. Chýba titulný list, strany 1 – 16, 33 – 48 a strany za s. 176.

Grammaticae slavicae poznáme z Tablicovho diela *Poezye* (1806). V texte gramatiky sa uvádza iba *lingua slavico-bohemica* (s. 31, 49, 50, 71, 83, 86, 143), *orthographia slavico-bohemica* (s. 31), *litterae slavico-bohemicae* (s. 20, 28), *vocales slavico-bohemicae* (s. 31), *slavico-bohemicae substantiva* (s. 50) a pod. Termín *lingua slavico-bohemica* sa nachádza aj v cestopise (popri termíne *natio slavico-bohemica* – 1969, s. 365, 371).

Táto mozaika termínov vyvolala a vyvoláva diskusiu. Hoci J. Minárik jednoznačne hovorí o českej gramatike, L. Ďurovič „kvôli operatívnosti“ používa slovenský kalk *slovensko-český jazyk* alebo termín *slovenská čeština* (1989, s. 167). E. Jóna hovorí o jazyku gramatik D. Krmana a P. Doležala ako o slovaki-zovanej češtine (1987, s. 186).

V prípade Krmanovej gramatiky však nejde o vedome slovaki-zovanú češtinu; termín *slavico-bohemicus* má vyjadrovať, že ide o spoločný spisovný jazyk pre Čechov i pre Slovákov. V cestopise použité termíny *natio slavico-bohemica* a *lingua slavico-bohemica* (Krman, 1969, s. 365, 371; 606, 611) v uhorskom kontexte však treba jednoznačne identifikovať ako „slovenský národ“, „slovenský jazyk“ (porov. aj Ďurovič, 1989, s. 171).

Krman v gramatike zreteľne odlišoval Slovákov (*Slowácy, Slowácy zdegssý, Slavi, Slavi Pannonii, Pannonii, Pannonii nostri*, ale aj vyjadrenia typu *nos, apud nos, in nobis* a pod.) od Čechov (*Čechowé, Bohemi*). Niekoľko ráz však použil aj termín *Slavo--Bohemi* (s. 20, 30, 158). Z kontextu vidno, že v českom texte, ako to dokumentujeme ďalej, by bol Krman na tých miestach použil vyjadrenie *Čechowé a Slowácy*.

Aj L. Ďurovič si všimol, že latinské prídavné meno *slavico-bohemicus* nemá v českom kontexte Krmanovej gramatiky príslušný ekvivalent. Mená národov v latinskom texte použil Krman iba pri konfrontovaní, v českom texte aj vedľa seba: *Starodáwni Čechowé a Slowácy gméno člowěk m ě l i za singulare tantum* (s. 59). Odlíšil aj jazyky pri charakterizovaní privlastňovacieho zámena *svoj* ako špecifického pre slovenčinu i češtinu (v porovnaní s latinčinou): *toto gest vlastno-zwlásstná slowenčina a česstina aneb idiotismus slavico-bohemicus* (s. 151); v tomto kontexte pojem a termín *slavico-bohemicus* „česko-slovenský“ sám v českom kontexte vysvetlil ako „český a slovenský“, keď v tej istej vete predtým použil pojmy *slovenčina* a *čeština*.

2. Už sme spomenuli, že D. Krman nenapísal gramatiku slovenskej a či slovakizovanej češtiny. Písal vedome gramatiku spisovnej, kultivovanej češtiny. Sám bol však Slováčok a písal ju pre Slovákov, preto podvedome i vedome uplatnil v texte aj slovenské javy, a to medzi príkladmi, napr. špecificky slovenské slová *stolár*, *korytár* (s. 81), *řagdoř*, *řagdussek* (s. 79), *cap hoedus*, *kossut hircus* (s. 68), *krbce carbatinae* (= krpce – s. 70), *farkass postilena* (s. 61), *sspik* (s. 57) a pod. (ďalšie príklady uvádza v citovanej štúdiu E. Jóna).

Celkom vedome, najmä však ako konfrontačný materiál s uvedením, že tak hovoria Slováci (na rozdiel od gramatickej normy a na rozdiel od Čechov), sa v rukopise gramatiky uvádzajú desiatky hláskoslovných, gramatických, slovotvorných, lexikálnych i sémantických javov.

Z hláskoslovných javov upozorňuje Krman na neprehlasované slovenské podoby pri substantívach *duša*, *ovca*, *sviňa* (in Pannoniis *tato dussa*, *owca*, *swiňa* – s. 51), *palica*, *polica*, *pravica* (Pannonii efferant multu per *a* ut *palica*, *polica*, *prawica* – s. 60), gen. *srdca*, dat. *srdcu* (s. 51) i pri slovesách *daj*, *delaj*, *odpúšťaj* (Slavi Pannonii recte dicunt *dag* da, *dělag* fac, *odpausstag* condona, et Bohemi mutant illud *a* in *e* – s. 105), *mal* (non *mal*, sed *měl* – s. 113) a v slove *zlolajný* (*zlolegný* [!]) Pannoniis *zlolagný* maledicus – s. 73).

Pri písaní podôb zámen *múj*, *tvúj*, *svúj* upozorňuje Krman na potrebu písania s *ů*, a nie s *au* (*můg*, *twůg*, *swůg* oritur ex antiquo *muog*, *twuog*, *swuog* et ideo scribitur cum autentis circumflexo vocalem *o* repraesentante, nepiš tedy *maug*, *twaug*, *swaug* – s. 92), hoci sám píše *daustogný*, *daustogenstwj* (s. 75), *laužko* (s. 81), *řagdaussek*, *řagdausseček* (s. 79). V spisovnej češtine 17. a 18. stor. sa totiž písalo dlhé *ú* (výsledok vývinu *ō* > *uo* > *ú*) ako *ů* a dvojhláska *ou* (výsledok vývinu *û* > *ou*) ako *au*, ale na Slovensku dvojhláska *ou* nevznikla, preto *au* sa prirodzene čítalo ako *ú*.

Krman spomína mäkkú výslovnosť slova *deň* v slovenčine takto:

w slowečku pak *den* gest wyřknutj twrdé, také *n* před *e*, k. p. *we dnech*, ne *we dñech*, gakž Slowácy zdegssj měkce řjkagj (s. 63).

Výnimočne uvádza slovenskejší tvar *nekrstěňátko* s uvedením: bohemicke *nekřtěňátko* ex *nekřtěny* non baptizatus (s. 76).

O vokalizovaných predložkách a predponách Krman píše:

Slowák dobre mluj: *ku Krystu, we wás, sežrá*, nebo dvě gednaké syllaby, gakowé gsau *w wás, z žrá, k Krystu* nelze žádnému gazyku wyřknauti (s. 138).

Pravda, v tomto prípade nejde o vyjadrenie odlišnosti slovenčiny oproti češtine; aj čeština má vokalizované predložky, predložku *ku* (popri častejšie používanej podobe *ke*) pripúšťa súčasná spisovná čeština pred podstatnými menami začínajúcimi sa na spoluhlásku *p* a v matematických výrazoch.

Nemožno si nevšimnúť tvaroslovné javy. Ako osobitné vzory skloňovania použil Krman názvy *Uhry* a *Kossice*, medzi príkladmi na nepravidelné tvary genitívu plurálu zaradil *Bánowce, do Banowec* s latinizovaným ekvivalentom *Banovicium* (s. 71).

Veľmi výrazným rozlišovacím znakom slovenčiny od češtiny sú zhodné tvary genitívu a akuzatívu plurálu pri životných podstatných menách. Krman dôkladne dokumentoval tento rozdiel a spomenul aj splyvanie takýchto tvarov s tvarmi privlastňovacích prídavných mien:

Slowácy nětoliko w této páté, ale y w giných deklinacých accusativum pluralem knofundugj s genitýwem, k. p. když řjkati magj: *nenáwidjš wssecky činitele neprawosti mlujcy lež, honjš nepřátely nasse, rozptylugeš lidi žádostiwé wálek, lidi y howada zachowáwáš, posýláš k nám proroky a moudré a učitele* etc. řjkagj: *nenáwidjš wssech činitelů neprawosti mlujcých lež, honjš nepřátelů nassich, rozptylugeš lidj žádostiwých wálek, lidj y howada zachowáwáš, posýláš k nám proroků a moudrých a učitelů...* Ano často konfundugj genitivum cum possessivo, k. p. *seslal nám angelůw mjsto angelů, gessto angelůw significat, id quod ad angelum pertinet* i. g. *angelůw byt angelicum vel ad angelu[m] pertinens et angelů byt significat angelorum aliquam rem np. habitaculum* (s. 70).

Ďalšie poznámky má Krman o slovenských tvaroch lokálu plurálu:

Praepositionalis habet apud Bohemos triplicem, apud Pannonios quadruplicem terminantionem, ut *gjdlo, gjdljch, gjdlech, gjdlách, gjdloch; peklo, pekljch, peklech, peklách, pekloch; zrno granum zrnjch, zrnech, zrnách, zrnoch; ab a nominibus ko, no formatur potissimum in ách* (s. 60);

a v inom type skloňovania:

Praepositionalis pluralis ordinariae in *jch* molle exit, ut *w hrobjch, pokladjch, w chrámjch, w hřjssjch*, si vero una ex durioribus consonantibus praecedat exit in *ých* duro-longum, ut *w skutčých, statčých, gazycých, časých*, alias in *ech*, ut *zwonech* apud Bohemos exire solet, Pannonios vero unice in *och* terminatur, ut *w hřjchoch, w hrobch, w zwonoch*, quod remansit etiam quibusdam Bohemicis, ut *wěkoč, w pyskoch* (s. 70).

Medzi slovenskými odlišnosťami od češtiny spomína koncovky inštrumentálu singuláru i plurálu substantív:

Slowácy niektorých spádánj, nástrojnj gednopočetnj na *iu, ou*, mnohopočetnj pak na *jami*, ale nedobře obracej, k. p. *twau mocý, pomocý, milostj* efferunt sono incondito: *twogou mocou, pomocou, milostiu, wassjmi milostiami*, tak *tato milosrdenstwj* řjkagj *tgeto milosrdenstwa* gako y w druhé deklinacý *tgeto srdcya* (s. 66).

Zo slovesných tvarov, ktoré výrazne odlišujú slovenčinu od češtiny, najviac Krmana upúťali tvary 1. osoby singuláru zakončené na *-m*:

...*káži* mandabo alias *káži* vel *kázám*, slavice[e] *kážem* gonioror est imperfectum (s. 95); Slavi Pannonii omnia verba Bohemis in *i* et *y* breve indicativi praesentis finita per *em* proferunt et quidem analogice v. g. *gá pláči, bigi, repcy – gá plačem, bigem, repcem*; in plurali vero ubi Bohemi dicunt contraste *my děkugem, budem, milugem* ibi Pannonii dicunt expresse *my děkugeme, budeme, milugeme*, quamvis et Bohemi subinde expresse dicunt *my milugeme geg* (s. 106).

Pri opakovacích slovesách ako slovenské uvádza Krman podobu *píjam, bíjam*: ut *pigi* bibo *pigjm, bigi* perentio *bigjm* aut vero *pjgám* vel bohemicé *pjwám, bjwám*, slavice *bjgám, žigi* vivo *žjwám* (s. 94 – 95). S prehláskou *a > e* v češtine súvisia aj ďalšie odlišnosti v slovesných tvaroch *odpúšťám, obracám* a tvar 3. osoby plurálu *pušťá*:

Porro verba in *jm, ým* finita apud Bohemos, Pannoniorum vulgus in *am, ám* commutant dum significatio est frequentativa, ut *odpausstj, odpausstam* frequenter condono, *obracým obracám* inverto, *poraučjm poraučám* ita tertiam personam pluralem futuri indicativi, ut *pušťj pušťá* (s. 106).

Z tvarov minulého času ako odlišné od češtiny spomína Krman západoslovenské tvary *sedel* (= *sadol*), *jedel* (= *jedol*) a bez určenia pôvodu ako nevhodné tvary *učel, pel, mluvel* *robel*:

...praeteritum *žal* messuit formatur ex praesenti *žnu*, non autem *žnul*, dum ex *sedjm* sedeo formatur *sedl* non *sedel* (!), quod in nobis in Pannonia est in usu; ex *gjm gedl*, nos dicimus *gedel*, ex *čtu četl* et similia non multa nec multa difficultatis (s. 103); inepte itaque formantur hac praeterita *včel, pel, mluwel, robel* pro *včil* docuit, *pil* bibit, *mluwil* locutus est, *robyl* operatus est (s. 115).

Ako nesprávne uviedol slovenské zvrtné slovesá *usilovať sa* a *spoliehať sa* (české *usilovat* a *spoléhát* sú nezvrtné):

...eodem modo conjugatur *vsylugi* conor... Slowácy přeneforemně řjkagj *vsylugi* se conor, *vsylowal sem se* conabar (s. 116); ut *zpoléhám na Boha* Slavi male dicunt *zpoléhám se na Boha* (s. 155).

Z oblasti tvorenia slov zachytil Krman slovenské tvary *kočiš*, *krejčír* (*kočj auriga* Pannoniis dicitur *kočjš*, *kregčj* sartor, Pannoniis *kregčjr* – s. 67), *nožnice* (*nůžky*, Pannoniis *nožnice* – s. 70), *hedbáv*, *welryba* (*hedbávj* sericem, Slavi dicunt *ten hedbáv* – s. 64, *welryb* balaena, Slavi Pannonii in foeminino efferunt *ta welryba* et deducunt per casus ut *ryba* – s. 67). Medzi hypokoristickými podobami ženského mena *Katarína* ako slovenské uviedol podoby *Katuša*, *Katuška* a i. (*Kateřina*, *Kateřinka*, *Káča*, *Kačenka*, apud nos *Katussa*, *Katusska*, *Katussčička*, *Katussčičička* – s. 78).

Pri prídavných menách sa uvádzajú ako slovenské *rybací*, *bijací* (*rybj*, Pannoniis *rybacý* – s. 72, *bicý*, Pannoniis *bigacý hodi-ny* – s. 74), *ovsený*, *hrachový* (*owesný*, *hrassný*, Pannoniis *owsenny*, *hrachowý* – s. 73) a *hnevliwý*, *trpezliwý*, *žurliwý*, *dobrotliwý* (Pannonii dicunt, sed male, *hněwliwý*, *trpezliwý*, *žůrliwý*, *dobrotliwý* pro *hněwliwý* iracundus, *trpěliwý* patiens, *zuřiwý* iracundus, *dobrotiwý* benignus – s. 73). Ako slovenské zhodnotil aj západo-slovensko-východomoravské tvorenie privlastňovacích prídavných mien vyjadrujúcich privlastňovanie k rodine ako celku pomocou prípony *-ových* (nomina patrum, matrum aut majorum derivantur in *owý*, *owic*, apud Pannonios in *owých*, ut *Dawid*, *Dawidowý*, *Dawidowic*, *Dawidowých*, ubi *Dawidowý* significat idem, quod *Dawidůw* ad Dawidem pertinens, *Dawidowic* vero idem, quod ex Dawide oriundus – s. 73).

Ako slovenské slovo uviedol Krman *visahy* (*wysáky*, Slovaciis *wysahy* bulgae – s. 70).

3. Ako vidno, slovenské javy, ktoré Krman uvádzal na konfrontáciu, sa väčšinou uvádzajú bez hodnotenia. Vari na troch miestach hodnotí tieto slovenské javy so zreteľom na spisovný jazyk (češtinu) negatívne (slovami *male*, *nedobře*, *přeneforemně*), v iných prípadoch slovenské javy hodnotí so spisovnou češtinou pozitívne (slovami *recte*, *dobře*).

Príliš prísne je preto konštatovanie J. Minárika, že Krman odmieta neliterárne „panónske nárečie“ (1969, s. 122) a svoj negatívny postoj k slovenčine ukazuje na porovnávacom materiáli (tamže, s. 123), pritom „odmieta nepestovanú slovenčinu a svoj odmietavý postoj k slovenskému jazyku demonštruje na porovnávacom jazykovom materiáli, kde iba výnimočne dáva prednosť slovenským tvarom pred českými“ (s. 135 – 136). Minárikove závery už E. Jóna (1978, s. 259) hodnotil ako nie celkom presné,

za neprimerané ich pokladal aj Ľ. Ďurovič (1989, s. 172), keď konštatoval, že J. Minárik precenil Krmanovu „prohibitívnosť“.

Myslím, že by bolo vhodné vychádzať z faktu, že Krmanova gramatika bola gramatikou vtedajšej spisovnej češtiny a že nemala v dnešnom zmysle slova normatívny charakter; je to skôr opisná gramatika. Ľ. Ďurovič použil formuláciu: „Krman je vo svojej gramatike viac informatívny ako normatívny, skôr informuje, čím sa jazyk Slovákov odlišuje“ (1989, s. 172).

Slovenské jazykové fakty, ako sme v úvode naznačili, uviedol Krman vo svojej gramatike podvedome i vedome, väčšinou však nie ako javy na Slovensku používané češtiny alebo ako súčasť spisovnej, normovanej češtiny, ale ako paralelné javy z jazyka Slovákov na porovnanie či na konfrontovanie so spisovnou češtinou, ktoré mali pomôcť Slovákom pri osvojovaní jej normy.

Literatúra

ĎUROVIČ, Ľ.: Vývin kodifikácie spisovnej slovenčiny pred Bernolákom. *Scando-Slavica* (Kodaň), 35, 1989, s. 167 – 182.

JÓNA, E.: Pavel Doležal a jeho gramatika. *Slovenská reč*, 43, 1978, s. 257 – 266.

JÓNA, E.: Slavistické prvky vo filologických prácach Daniela Krmana a Mateja Bela. In: *Prekursorzy słowiańskiego językoznawstwa porównawczego* (do końca XVIII v.). Red. H. Orzechowska i M. Basaj. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN 1987, s. 185 – 199.

KRMAN, D.: (*Grammatica slavico-bohemica.*) Rkp. z r. 1704. 158 s. Originál v Ústrednej knižnici SAV (Lyceálna knižnica) v Bratislave, sign. 589. Fotokópia v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave.

KRMAN, D.: *Itinerarium*. (Cestovný denník z rokov 1708 – 1709.) Ed. G. Viktory. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969. 976 s.

MINÁRIK, J.: Literárne dielo Daniela Krmana ml. In: Krman, D.: *Itinerarium*. (Cestovný denník z rokov 1708 – 1709.) Ed. G. Viktory. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969, s. 54 – 271.

SPRÁVY A RECENZIE

Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV za rok 1997

I. Základné údaje o pracovisku. – Koncom decembra 1997 bolo v ústave zamestnaných (na rozličné dĺžky pracovných úväzkov) 52 pracovníkov, z toho 39 vedeckých a odborných pracovníkov s vysokoškolským vzdelaním (17 s hodnosťou CSc. a DrSc.).

Riaditeľom ústavu bol Ivor Ripka, jeho zástupcom Milan Majtán a vedeckou tajomníčkou ústavu Jana Skladaná. Sekretárkou ústavu bola Elena Bujnová.

Organizačná štruktúra pracoviska sa v r. 1997 nezmenila. JÚLŠ SAV mal koncom roka 1997 šesť oddelení, a to oddelenie súčasného jazyka (vedúci J. Bosák), lexikologicko-lexikografické oddelenie (vedúca A. Oravcová), oddelenie jazykovej kultúry (vedúci M. Považaj), oddelenie dejín slovenčiny (vedúci M. Majtán), dialektologické oddelenie (vedúca A. Ferenčíková) a oddelenie spracúvania lingvistických informácií (vedúca A. Jarošová).

Vedúci pracovníci ústavu tvorili ústavnú radu (kolégium riaditeľa). Ústavná rada ako poradný orgán riaditeľa riešila závažné organizačné otázky späté s riadením ústavu a vyžadujúce kolektívne posúdenie.

Organizáciu a obsahové usmerňovanie vedeckovýskumnej činnosti JÚLŠ SAV v spolupráci s vedením ústavu zabezpečovala vedecká rada. Jej predsedom bol J. Bosák.

II. Vedecká činnosť. – V roku 1997 sa v JÚLŠ pracovalo na 10 grantových projektoch, ktoré posúdila a schválila grantová agentúra VEGA. Okrem toho pracovníci participovali na riešení dvoch projektov v spolupráci so zahraničím.

Najvýznamnejším výstupom projektu *Slovenčina na konci 20. storočia – zmeny v jej systéme, normách a funkciách* (vedúci J. Bosák) bolo zorganizovanie medzinárodného sympózia Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: za a proti. Do tlače v Poľsku (Opole) sa odovzdala kolektívna monografia Premeny a zmeny súčasnej slovenčiny (1945 – 1995) v rozsahu 300 strán.

V rámci projektu *Jazyková kultúra v teórii a praxi a odborná terminológia* (vedúci M. Považaj) sa okrem iných úloh intenzívne pracovalo na 2., doplnenom a prepracovanom vydaní Pravidiel slovenského pravopisu.

V projekte *Slovník súčasného slovenského jazyka* (vedúca K. Buzássyová) sa skoncipovalo 5708 hesiel, zredigovalo sa 1173 hesiel. Po redakčných pripomienkach sa upravilo 1963 hesiel. V počítači je 2 406 333 bajtov textu.

Do *Historického slovníka slovenského jazyka 5* (vedúci M. Majtán) bolo skoncipovaných 2590 lexikálnych jednotiek, zredigovaných 1855 a do počítača prepísaných 441 lexikálnych jednotiek, ktoré boli doteraz na lístkoch. Traja interní redaktori priebežne redigovali skoncipované heslá.

Do *Slovníka slovenských nárečí 2* (vedúci I. Ripka) sa z doplnkového materiálu dokoncipovalo 680 nových významových jednotiek, po prvom počítačovom spracovaní sa zredigovalo 1120 významových jednotiek (z toho aj s porovnaním s dokladovým materiálom 570). Redakčné pripomienky sa vo vlastnom koncepte zapracovali do 1800, v koncepte iných autorov do 800 významových jednotiek.

V grantovom projekte *Slovanský jazykový atlas* (vedúca A. Ferencíková) pokračovali redakčné práce na 4. zväzku lexikálno-slovo tvornej série. Urobila sa revízia 2. časti indexu zrekonštruovaných archetypov mapovaných lexém (1640 lexikálnych jednotiek); vypracovala sa morfonologická legenda jednej lexikálnej mapy (35 etymónov); vypracovala sa 1 lexikálna mapa a dve verzie 1 sémantickej mapy. Súčasne sa pokračovalo v koncepčných a prípravných prácach na 6. – 8. zväzku.

V rámci vedeckého projektu *Premeny sveta v zrkadle jazyka* (vedúci S. Ondrejovič) sa skúmala jazyková situácia na zmiešanom slovensko-maďarskom území a výsledky sa predstavili na medzinárodnej konferencii. Súčasne sa pracovalo na medzinárodnom projekte organizovanom rakúskou stranou.

V projekte *Výskum náboženskej (predovšetkým kázňovej) literatúry zo 17. – 18. storočia a jej odraz v ľudovej a umelej tvorbe z 18. – 19. storočia zo slavistického historicko-porovnávacieho hľadiska v medziodborovej spolupráci* (vedúca J. Skladaná) interdisciplinárny kolektív riešiteľov z viacerých spoločenskovedných odborov (jazykoveda, literárna veda, história, hudobná veda, et-

nológia) komplexne riešil náročnú problematiku vzťahov kresťanskej a svetskej kultúry. Cieľom tohto projektu je aspoň čiastočne preklenúť veľkú medzeru vo výskume, ktorý na Slovensku dlho chýbal. Výstupom bude 2. zväzok zborníka *Studia Culturologica Slovaca*.

V rámci projektu *Korpus textov a lexikálna báza údajov slovenského jazyka* (vedúci V. Benko) sa dopĺňal korpus materiálom poskytnutým vydavateľstvami a prepísanými hovorenými prejavmi. Okrem toho sa realizovala katalogizácia archívu prvotných zdrojov; testovala sa demonštračná verzia konkordačného programu WordSmith; overovali sa možnosti využitia konkordačných programov QUE, CQP v prostredí Unix/X-Windows a komerčnej verzie programu WordSmith.

Do projektu *Pramene k dejinám slovenčiny 2* (vedúca T. Laličková) sa pripravilo 396 prepísaných strán textov z doteraz nepublikovaných slovenských jazykových pamiatok zo 16. – 18. storočia.

Medzi najvýznamnejšie výsledky edičnej činnosti JÚLŠ SAV treba zaradiť tri publikácie. V prvom rade je to medzinárodný jazykovedný projekt *Celokarpatský dialektologický atlas 5* (red. I. Ripka). Tento projekt sa pripravuje vo viacerých krajinách karpatskej zóny. Spomínaný makroatlas umožňuje na mapách (a príslušných komentároch) študovať a porovnávať výsledky zložitých lexikálno--sémantických posunov a zmien vo všetkých dialektoch karpatskej oblasti. Ďalej je to publikácia *Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy*, ktorá vyšla ako 3. zväzok edície *Sociolinguistica Slovaca*. Kolektívna publikácia obsahuje príspevky 40 domácich a zahraničných autorov. Príspevky sú venované najmä aktuálnym metodologickým otázkam výskumu slovenčiny, jazykovému právu, vzťahu jazyka a identity, otázkam normy a normovania v jazyku, ďalej jazykovému purizmu, jazykovej situácii v zahraničí, výsledkom a perspektívam výskumu normy v súčasnom období, ako aj súčasnej slovenčine v počítačovom spracovaní. Tretiu publikáciu predstavuje 3., doplnená a prepracované vydanie *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* (spoluautor M. Považaj). Nové vydanie slovníka je doplnená a opravená podoba jednozväzkového výkladového slovníka spisovnej slovenčiny, ktorý je podľa zákona o štátnom jazyku jednou zo základných kodifikačných príručiek. Zmeny oproti predchádzajúcim vydaniám sú podmienené časovým odstupom od jeho vzniku, a to najmä

zásadnými spoločenskými, politickými a ekonomickými zmenami, ktoré našli odraz aj v slovnej zásobe slovenčiny.

Okrem týchto troch diel treba uviesť aj ďalšie významné výsledky edičnej činnosti JÚLŠ SAV.

Zborník *Varia VI* (zost. M. Nábělková) prináša materiály zo VI. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 27. – 29. 11. 1996). Kolokviá pravidelne organizuje Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV v spolupráci s JÚLŠ SAV. Názov zborníka vystihuje tematickú rozmanitosť publikovaných príspevkov, ktorá odráža široké rozpätie výskumných tém a pracovných metód mladých výskumných pracovníkov zo slovenských aj zahraničných pracovísk, ako aj z blízkyh, resp. styčných odborov (etnológia, literárna veda, teória komunikácie, informatika). Zväzok obsahuje 33 príspevkov (z toho 9 od zahraničných autorov).

Súborná bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1976 – 1985) od L. Dvonča *Slovenskí jazykovedci* predstavuje zdroj komplexných informácií za obdobie desiatich rokov. Táto publikácia má mimoriadny význam nielen pre domácich lingvistov a bádateľov v príbuzných vedných disciplínach, ale ešte viac pre zahraničie, pretože výsledky slovenskej lingvistiky sa nezaznamenávajú v zahraničných karentovaných časopisoch.

K vydaným publikáciám patrí aj monografia M. Dudka *Vývin slovakistiky*, ktorú vydal Spolok vojvodinských slovakistov v Novom Sade. V monografii sa rozoberá slovakistické jazykovedné myslenie Slovákov žijúcich na území dnešnej Juhoslávie. Najviac priestoru sa venuje osobnostiam, ktoré podstatne ovplyvnili toto myslenie v 18. a 19. storočí (J. Ribay, P. J. Šafárik, M. Godra). Analyzuje sa i jazykovedné dielo autorov na prelome 19. a 20. storočia (G. Maršall-Petrovský, J. Mičátek a i.). Práca sa zameriava aj na širší kulturologický význam slovakistiky v enklávnych podmienkach.

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV naďalej zabezpečoval vydávanie troch odborných časopisov (*Slovenská reč*, *Jazykovedný časopis*, *Kultúra slova*). V týchto periodikách publikovali pracovníci JÚLŠ SAV štúdie, prezentujúce (čiastkové) výsledky riešenia grantových úloh.

III. Vedecká výchova a pedagogická činnosť. – R. 1997 bolo na doktorandskom štúdiu päť pracovníčok v dennej forme (4 z nich prešli z internej aspirantúry). Raz mesačne sa konal odborný aš-

pirantský seminár pre interných aj externých ašpirantov a doktorandov, ktorý viedol J. Horecký. K. Balleková absolvovala magisterské štúdium etnológie na Filozofickej fakulte UK. A. Jarošová pokračovala v magisterskom štúdiu odboru slovenský jazyk a literatúra na Filozofickej fakulte UK.

Ako prednášatelia semestrálnych predmetov a ako vedúci semestrálnych seminárov pôsobili na vysokých školách doma piati pracovníci ústavu (odprednášali 106 hodín a viedli 216 hodín seminárnych cvičení) a jeden v zahraničí (odprednášal 148 hodín a viedol 12 hodín seminárnych cvičení). Dvaja pracovníci predniesli odborné prednášky na 33. letnom seminári slovenského jazyka a kultúry *Studia Academica Slovaca* a jedna pracovníčka sa zúčastnila na tomto seminári ako lektorka. Výrazná bola aj ďalšia činnosť pracovníkov ústavu v tejto oblasti. Viedli a oponovali diplomové, dizertačné a habilitačné práce, pôsobili ako členovia komisií pre obhajoby kandidátskych, resp. doktorandských prác, ako členovia skúšobných komisií pre odborné kandidátske, resp. doktorandské skúšky, ako členovia komisií a vedeckých rád fakúlt, šiesti pracovníci pôsobili ako školitelia vedeckých ašpirantov, dvaja ako vedúci diplomových prác. Jedna pracovníčka bola preraďovaná do kategórie samostatná vedecká pracovníčka, jedna do kategórie vedúca vedecká pracovníčka a dvaja pracovníci do kategórie špičkový vedecký pracovník.

IV. Medzinárodná vedecká spolupráca. – Výsledkom plnenia dohody na porovnávací výskum gramatických systémov, apelatívnej a propriálnej lexiky a kontaktoých javov uzavretej s Ústavom poľského jazyka PAN v Krakove na roky 1996 – 2000 bola výmena pracovníkov na študijných pobytoch, výmena publikácií a príprava 5. zväzku zborníka *Studia Linguistica Polono-Slovaca*, ktorý vyjde v Krakove.

Ústav v rámci mnohostranného medzinárodného projektu ďalej spolupracoval na *Slovanskom jazykovom atlase* (SJA). Projekt koordinuje Medzinárodná komisia pre SJA pri Medzinárodnom komitáte slavistov (MKS). Projekt má dlhodobý charakter a termín jeho ukončenia nie je predbežne určený. A. Ferenčíková, členka redakčnej rady lexikálno-slovotvornej série, vykonala (v niektorých prípadoch v spolupráci s Ľ. Králikom) veľký rozsah prác na tvorbe a redigovaní lexikálnych máp, morfonologických legiend a indexov rozličných jazykových javov do pripravovaných zväzkov

lexikálno-slovotvornej série. A. Ferenčíková a Ľ. Králik sa v dňoch 2. – 7. 6. zúčastnili na pracovnom zasadnutí Medzinárodnej komisie SJA a medzinárodnej pracovnej skupiny v Budyšíne, na ktorom sa preberala problematika prác na rozpracovaných zväzkoch.

V rámci mnohostrannej medzinárodnej spolupráce sa definitívne pripravila do tlače mapová aj textová časť 5. zväzku *Celokarpatského dialektologického atlasu* (CKDA) a tlačové podklady boli odovzdané do vydavateľstva VEDA. Projekt sa realizuje v rámci Medzinárodnej komisie pre jazykové kontakty pri MKS. Práce vedie Medzinárodné redakčné kolégium pre CKDA. Vedecký redaktor zväzku I. Ripka sa 24. – 27. 6. zúčastnil na zasadnutí Medzinárodného redakčného kolégia CKDA v Budapešti.

V súvislosti s medzinárodným slavistickým projektom *Zmeny v súčasných slovanských jazykoch 1945 – 1996* zorganizoval J. Bosák, koordinátor pracovného tímu za slovenskú stranu, v Bratislave (v dňoch 9. – 11. 11.) zasadnutie medzinárodnej komisie pre slovanské spisovné jazyky pri MKS, na ktorom sa o. i. prerokoval spôsob predstavenia projektu na 12. medzinárodnom zjazde slavistov v Krakove (26. 8. – 3. 9. 1998).

V r. 1997 pokračovala spolupráca na medzinárodnom viacodborovom projekte *Die slowakische Volksgruppe in Wien und Niederösterreich von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum Gegenwart*. Členom viacodborového tímu je S. Ondrejovič. V rámci projektu, koncipovaného na roky 1996 – 1997, bol S. Ondrejovič na dvoch výskumných expedičných cestách, kde získal nahrávky a interview. Ďalej odovzdal do tlače kapitolu *Slowaken und Slowakische Sprache in Niederösterreich*, ktorá bude uverejnená v monografii s rovnakým názvom.

Ústav sa zúčastňoval aj na riešení multilaterálnych medzinárodných projektov. V rámci projektu *TELRI (Trans-European Language Resources Infrastructure)* programu *COPERNICUS* (1995 – 1997) sa A. Jarošová zúčastnila na dvoch plenárnych zasadnutiach TELRI (Kaunas 15. 4. a Montecatini 14. – 15. 10.) a na dvoch stretnutiach pracovnej skupiny Paralelný korpus (Ľubľana 1. 2. a Kaunas 16. 4.). Na pracovné stretnutia nadväzovalo sympóziu o využívaní viacjazyčných textových zdrojov (Ľubľana 2. 2.) a dva európske semináre o tvorbe počítačových nástrojov na spracovanie textov, najmä viacjazyčných, a o využívaní teoretických poznatkov pri tvorbe týchto nástrojov (Kaunas 17. – 20. 4. a

Montecatini 16. – 18. 10.). Na dvoch z týchto vedeckých podujatí A. Jarošová predniesla svoje príspevky. V spolupráci s V. Benkom sa podieľala na príprave slovenskej časti súboru East meets West (Východ sa stretá so Západom), ktorý obsahuje 22 rôznajazyčných prekladov Platónovho Štátu spolu s programovými nástrojmi na spracovanie textu a je publikovaný na pamäťovom médiu CD-ROM. V roku 1997 boli v rámci projektu TELRI publikované 3 bulletin, 2 zborníky z európskych seminárov o jazykových technológiách (so zreteľom na rôznajazyčnosť textov) a spomínaný CD-ROM, spolu 6 publikácií. Štyri z nich vyšli so slovenskou účasťou.

Vyslania pracovníkov ústavu do zahraničia súviseli s ich priamymi pracovnými záväzkami vyplývajúcimi z medzinárodnej spolupráce. Zúčastňovali sa najmä na vedeckých konferenciách a seminároch, na ktorých predniesli referáty. Súčasťou centrálnych medziakademických dohôd (MAD) bol pracovný pobyt I. Ripku v Poľskej akadémii umení, počas ktorého sa odborne a organizačne pripravilo vydanie oravského (goralského) nárečového slovníka z pozostalosti prof. A. Zarembu.

V rámci MAD s Akadémiou vied Českej republiky sme prijali dve pracovníčky z Ústavu pro jazyk český. Jedna z nich nás formou prednášky oboznámila s koncepčnými a počítačovými aspektmi dokončeného slovníka neologizmov. Počas svojho pobytu sa zúčastnili na VII. medzinárodnom kolokviu mladých jazykovedcov, na ktorom jedna z nich predniesla príspevok o sociolingvistickom projekte zameranom na výskum používateľov výkladového slovníka. České kolegyne u nás študovali uplatnenie počítačovej techniky pri spracúvaní jazykových údajov.

Na základe medziústavnej dohody s Ústavom poľského jazyka PAN sa v r. 1997 uskutočnila cesta M. Majtána na medzinárodnú slavistickú konferenciu a prijatie K. Rymuta z ÚPJ v našom ústave. K. Rymut pracoval s M. Majtánom na spoločnej monografii o hydronymii povodia rieky Oravy, ktorá vyjde v NSR, a zúčastnil sa na 13. slovenskej onomastickej konferencii.

Šesť vyslaní našich pracovníkov malo charakter účasti (štyri s pripraveným referátom) na medzinárodných konferenciách. Prínosom týchto vyslaní bola prezentácia našich vedeckých výsledkov na medzinárodnom fóre a ich aprobácia v náročnom diskusnom prostredí. Zvyšovanie informovanosti zahraničnej odbornej verejnosti o našich projektoch a nadväzovanie užitočných

pracovných kontaktov má veľký význam pri rozširovaní našej zahraničnej spolupráce.

Viacerí pracovníci ústavu boli členmi a funkcionármi v medzinárodných vedeckých spoločnostiach a úniách i v redakčných kolégiách v zahraničí: v Medzinárodnom komitáte slavistov (J. Bosák) a v jeho odborných medzinárodných komisiách (J. Bosák, K. Buzássyová, M. Majtán, I. Ripka, J. Skladaná), I. Ripka v Medzinárodnom redakčnom kolégiu Celokarpatského dialektologického atlasu, A. Ferenčíková v Medzinárodnej komisii pre Slovenský jazykový atlas a v Societas Linguistica Europaea (Viedeň), A. Jarošová v Európskej lexikografickej asociácii EURALEX a v Medzinárodnej asociácii Trans-European Language Resources Infrastructure (Mannheim), S. Ondrejovič v Association for Computational Linguistics (Manchester), v International Society of Phonetics (Praha), v International Sociolinguistics Association INSOLICO (Sofia), v Kreis der Sprachgeschichte (Mníchov) a v Societas Linguistica Europaea (Viedeň).

Do medzinárodnej spolupráce treba zaradiť aj vedecké konferencie, ktoré sa konali na Slovensku, ale mali výraznú medzinárodnú účasť. JÚLŠ SAV bol jednak ich hlavným organizátorom, jednak sa zúčastnil na ich príprave ako spoluorganizátor.

Súčasťou grantových projektov *Slovenský jazykový atlas a Slovník slovenských nárečí* bola medzinárodná vedecká konferencia *Nárečia a národný jazyk* (Budmerice 24. – 26. 9.). Na tomto podujatí sa poukázalo na miesto nárečí v súčasnej jazykovej situácii, ocenil sa význam výskumu nárečovej lexiky pre tvorbu výkladového slovníka spisovnej slovenčiny a poukázalo sa na možnosti využitia nárečí v umeleckej literatúre. Súčasne sa zhodnotili podnety atlasového spracovania slovanských jazykov a jazykov karpatského areálu pre výskum genetických vzťahov a kontaktných javov. Na konferencii sa finančne podieľalo Ministerstvo kultúry SR.

13. slovenská onomastická konferencia (Modra-Piesok 2. – 4. 10.) bola organizovaná pri príležitosti životného jubilea prof. R. Krajčoviča. Zamerala sa na historickú a areálovú onomastiku a mala výrazný medzinárodný rozmer.

Na vedeckom sympóziu *Internacionalizácia v súčasných slovanských jazykoch: za a proti* (Bratislava 9. – 11. 10.), spojenom so zasadáním Medzinárodnej komisie pre slovanské

spisovné jazyky pri MKS, sa posúdili jednak prejavy všeobecných tendencií internacionalizácie slovanských jazykov, jednak konkrétne dôsledky týchto vplyvov v jednotlivých jazykoch.

Medzinárodné sympóziu *EUROPHRAS '97 – Paremiológia a frazeológia* (Liptovský Ján 2. – 5. 9.) sa konalo pri príležitosti stého výročia vydania zbierky prísloví a porekadiel A. P. Zátureckého. Na tomto podujatí sa riešili dôležité problémy teórie frazeológie, najmä otázky súvisiace s postavením paremiológie v rámci frazeológie so zreteľom na diachróniu, synchróniu a budúce trendy tohto výskumu.

V roku 1997 sa uskutočnil už VII. ročník pravidelných *kolokvií mladých jazykovedcov* (Modra-Piesok 3. – 5. 12.), organizovaných Slovenskou jazykovednou spoločnosťou pri SAV v spolupráci s JÚLŠ SAV. Kolokviá sú koncipované a slúžia na predstavenie pracovných výsledkov, konfrontáciu teoretických a metodologických otázok i na nadviazanie osobných kontaktov mladých lingvistov a výskumných pracovníkov z pracovísk blízkeho zamerania.

Pri príležitosti 300. výročia úmrtia Tobiáša Masníka sa uskutočnilo kolokvium *Obdobie protireformácie v dejinách slovenskej kultúry z hľadiska stredoeurópskeho kontextu* (Martin 6. – 9. 10.). Podujatie zaujalo svojím širokým interdisciplinárnym záberom.

Medzinárodné konferencie organizované u nás programovo aj organizačne zabezpečovalo 7 pracovníkov ústavu (J. Bosák, A. Ferenčíková, M. Majtán, M. Nábělková, A. Rajčanová, I. Ripka, J. Skladaná).

V. Spolupráca s inými domácimi inštitúciami (okrem vysokých škôl) pri riešení výskumných úloh pre potreby praxe. – Ústav spolupracoval s firmou Forma pri príprave Synonymického slovníka slovenčiny a Krátkeho slovníka slovenského jazyka na vydanie na médiu CD-ROM (V. Benko).

VI. Aktivity vzhľadom na vládu, parlament a iné organizácie. – Pracovisko aj r. 1997 pomáhalo riešiť rad aktuálnych spoločenských problémov. V spolupráci s vládnyimi a parlamentnými orgánmi išlo najmä o jazykovú úpravu textov zákonov a vyhlášok, expertízy pre vládne a parlamentné orgány. Konkrétne možno uviesť členstvo pracovníkov ústavu v poradných zboroch vlády, parlamentu a pod. I. Ripka bol podpredsedom Ústrednej jazykovej rady, poradného orgánu ministra kultúry SR, M. Majtán, S. Ondre-

jovič a M. Považaj boli jej členmi. K. Buzássyová a I. Ripka boli členmi akreditačnej subkomisie vlády SR v skupine slovakistika/slavistika (jazykoveda). A. Ferenčíková bola členkou komisie Ministerstva školstva SR pre výber lektorov slovenského jazyka a kultúry v zahraničí. K. Hegerová bola členkou terminologickej komisie Ministerstva dopravy, pôšt a telekomunikácií SR, Ľ. Králik bol členom terminologickej komisie Ministerstva zahraničných vecí SR, M. Majtán bol členom názvoslovnej komisie Ministerstva vnútra SR a predsedom názvoslovnej komisie Úradu geodézie, kartografie a katastra SR. Členmi tejto komisie boli aj K. Hegerová a M. Považaj. M. Považaj bol členom terminologických komisií Ministerstva školstva SR, Ministerstva pôdohospodárstva SR, Ministerstva vnútra SR a Protimonopolného úradu SR. M. Zamborová bola členkou terminologickej komisie Ministerstva životného prostredia SR.

Viacerí pracovníci ústavu v rámci medzirezortného pripomienkového konania posudzovali jazykovú a terminologickú stránku návrhov zákonov a vyhlášok pre Ministerstvo kultúry SR, Ministerstvo hospodárstva SR, Ministerstvo financií SR, Ministerstvo školstva SR, Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR. Ďalej pracovníci ústavu vykonávali expertíznu činnosť pre Ministerstvo kultúry SR, Úrad vlády SR a poskytovali rady týmto aj ďalším inštitúciám.

JÚLŠ SAV ďalej pravidelne spolupracoval s Úradom geodézie, kartografie a katastra SR, so Slovenským ústavom technickej normalizácie, s Úradom pre normalizáciu, metrológiu a skúšobníctvo SR, so Slovenským rozhlasom (pri príprave pravidelnej relácie *Jazyková poradňa a Slovenčina na slovíčko*), so Slovenskou televíziou (pri zlepšovaní jazykovej úrovne vysielaných relácií), s Poľským inštitútom (pri zabezpečovaní prednáškovej činnosti), s liturgickou komisiou Konferencie biskupov Slovenska (pri posudzovaní závažných náboženských textov) a s Maticou slovenskou (pri vydávaní časopisu *Kultúra slova*).

VII. Aktivity v orgánoch SAV. – K. Buzássyová pracovala v akreditačnej subkomisii pre vedy o kultúre a dejinách Predsedníctva SAV (P SAV), v dislokačnej komisii P SAV, v edičnej komisii P SAV a v komisii pre zahraničné styky P SAV. M. Považaj pracoval v komisii predsedu SAV pre propagáciu a tlač a E. Flassiková v knižničnej komisii pri P SAV. K. Buzássyová pracovala ako členka P SAV a zá-

stupkyňa podpredsedu pre III. oddelenie (spoločenské vedy) SAV, A. Jarošová bola členkou Rady vedcov SAV, I. Ripka členom výkonného výboru Rady vedeckých spoločností pri SAV a členom Vedeckého kolégia pre jazykovedu a literárnu vedu SAV a J. Bosák členom komisie VEGA č. 15 pre vedy o umení, etike a jazykovede.

VIII. Vedecko-organizačné a popularizačné aktivity, ceny a významenania. –Pracovníci ústavu pripravili (ako autori, editori, prekladatelia) 5 publikácií (I. Ripka Krátky slovník nárečia slovenského dolnotrenčianskeho; K. Hegerová – ako spoluautorka s J. Mistríkom a s O. Škvareninovou – Praktickú príručku slovenčiny; I. Ripka pripravil 5., prepracované a doplnené vydanie Krátkej gramatiky slovenskej od E. Paulinyho; Ľ. Balážová, J. Bosák, I. Ripka, J. Skladaná – ako spoluprekladatelia – preložili z češtiny Slovník cudzích slov; M. Dudok preložil do srbčiny monografiu D. Ďurišina Šta je svetska književnost).

Pracovníci ústavu uverejnili v r. 1997 v novinách a časopisoch (okrem pravidelných jazykových rubriek) 13 článkov a popularizačných príspevkov, a to 1 v Slovenskej republike v prílohe Kultúra '97 (M. Považaj), 2 v Slovenských pohľadoch (S. Ondrejovič), 1 v Slovenských národných novinách v prílohe Orol tatranský (M. Majtán), 1 v Cirkevných listoch (M. Majtán), 2 v Správach Slovenskej akadémie vied (K. Buzássyová, M. Považaj), 1 v Družstevných novinách (K. Hegerová), 2 v regionálnych novinách Hlas Vrbového a Vrútočan (M. Majtán), 1 v juhoslovanskom týždenníku Hlas ľudu v prílohe Obzory (M. Dudok).

V rámci pravidelných jazykových rubriek pracovníci ústavu uverejnili 93 príspevkov, z toho 9 v rubrike *Z nášho jazyka* v Nedelnej Pravde (K. Hegerová 8, S. Mislovičová 1; S. Mislovičová bola aj externou redaktorkou tejto rubriky), 6 v rubrike *O slovenčine trochu inak* v časopise Rodina a škola (J. Bosák), 10 v rubrike *Malá klenotnica slov* v časopise Historická revue (J. Skladaná), 12 v rubrike *Opýtali sme sa jazykovedca* v časopise Quark (M. Považaj), 6 v jazykovej rubrike časopisu Monitor polonijny (S. Mislovičová), 24 v Jazykovej poradni Slovenského rozhlasu (K. Hegerová 12, M. Považaj 12; M. Považaj bol externým redaktorom tejto relácie). S. Mislovičová bola externou redaktorkou rozhlasovej relácie *Slovenčina na slovíčko*. Pracovníci ústavu publikovali 1 správu v Slovenskej republike v prílohe Kultúra '97 (M. Považaj) a 1 recenziu v Slovenských národných novinách (M.

Majtán). Ďalej sa zúčastňovali na besedách v masovokomunikačných prostriedkoch a poskytli rozhovory médiám, ktoré sa týkali jazyka a jeho používania, jazykovej kultúry, zákona o štátnom jazyku a výsledkov vedeckej aktivity pracoviska (spolu 16). J. Bosák poskytol rozhovor mesačníku Rodina a škola pod názvom *Na slovíčko o slovenčine*, I. Ripka týždenníku Nové slovo bez rešpektu pod názvom *Aký človek, taká reč*. M. Považaj mal viacero vystúpení v Slovenskom rozhlase. Zúčastnil sa na besede o zákone o štátnom jazyku, poskytol rozhovor o novom vydaní Krátkeho slovníka slovenského jazyka, 13 rozhovorov o otázkach týkajúcich sa jazykovej kultúry, ktoré poslali rozhlasoví poslucháči do redakcie Dobrého rána. K. Hegerová sa zúčastnila na besede o jazykovej kultúre v relácii Téma na stanici rádia Twist.

V rámci jazykovoporadenskej činnosti pracovníci ústavu odpovedali na 206 listov a na vyše 3000 telefonicky kladených otázok záujemcom o jazykové a terminologické problémy zo štátnej správy, rozličných inštitúcií, redakcií, ale aj z radov širšej verejnosti, poskytovali osobné konzultácie týkajúce sa jazykovej problematiky.

Pracovníci ústavu sa zúčastnili na besedách s učiteľmi stredných škôl a s pracovníkmi štátnej správy o problémoch jazykovej kultúry, kde vystúpili s pripravenými prednáškami (K. Hegerová v Najvyššom kontrolnom úrade SR a M. Považaj v Metodickom centre v Bratislave).

JÚĽŠ SAV bol spoluorganizátorom 5. ročníka súťaže *Prečo mám rád slovenčinu, prečo mám rád Slovensko* (spolu s Ministerstvom školstva SR, Ministerstvom kultúry SR, Maticou slovenskou, Mladými letami a Spolkom slovenských spisovateľov). A. Ferencíková pracuje v organizačnom výbore tejto súťaže a spolu s ďalšími tromi pracovníkmi ústavu (E. Porubská, M. Považaj, M. Smatana) bola členkou hodnotiacej poroty (pracovníci ústavu spolu posúdili 793 súťažných prác a zúčastnili sa aj na záverečnom vyhodnotení súťaže v Nových Zámkoch).

Pracovníci ústavu vyvíjali aj ďalšie aktivity. I. Ripka mal prednášku na Generálnom štábe armády v Trenčíne na tému *Jazyk a spoločnosť*. M. Považaj prednášal na školeniach organizovaných Inštitútom pre verejnú správu pre pracovníkov štátnej správy na viaceré témy, týkajúce sa jazykovej kultúry, zákona o štátnom jazyku a i. (spolu 10 prednášok) a lektoroval publikáciu *Štátny*

jazyk v praxi, ktorú vydalo Ministerstvo kultúry SR. K. Hegerová lektorovala publikáciu J. Hegera a F. Devínskeho *Názvoslovie anorganických zlúčenín*, ktorú vydalo Vydavateľstvo Univerzity Komenského. A. Jarošová predniesla prednášku pre členov Slovenskej spoločnosti prekladateľov odbornej literatúry na tému *Jazykové databázy a tvorba dvojjazyčných slovníkov*. Ľ. Králik preložil tri poviedky albánskeho autora I. Kadareho, ktoré boli publikované v *Revue svetovej literatúry*.

Ďalej pracovníci ústavu prednášali na podujatiach organizovaných Slovenskou jazykovednou spoločnosťou pri SAV, vykonávali jazykovú úpravu textov určených na uverejnenie v niektorých nejazykovedných časopisoch, vykonávali všetky redakčné i technické práce súvisiace s vydávaním troch jazykovedných časopisov (*Slovenská reč, Jazykovedný časopis, Kultúra slova* – hlavnými a výkonnými redaktormi týchto časopisov boli pracovníci ústavu, okrem toho v redakčných radách bolo ďalších deväť pracovníkov ústavu) i redakčnú, jazykovú a technickú prípravu textov monografií, zborníkov a výrobu ich tlačových podkladov. V tejto súvislosti treba osobitne vyzdvihnúť efektívne využívanie výpočtovej techniky pri príprave monografií, zborníkov i vedeckých časopisov na vydanie, čím sa v potrebnom rozsahu a v požadovanej kvalite zabezpečovali redakčné a edičné činnosti.

Významným úspechom bolo udelenie dvoch domácich vedeckých vyznamenaní riaditeľovi ústavu I. Ripkovi: Zlatej čestnej plakety Ľ. Štúra za zásluhy v spoločenských vedách a Pocty ministra kultúry SR za vedecký prínos v oblasti výskumu a prezentácie slovenských nárečí.

Správu na základe výročných správ vedúcich úloh a zodpovedných riešiteľov grantových projektov i výkazov práce jednotlivých pracovníkov ústavu vypracovala vedecká pracovníčka a riaditeľ JÚLŠ SAV.

J. Skladaná – I. Ripka

Zborník Spolku vojvodinských slovakistov. 14. Nový Sad
1997.
276 s.

V poradí štrnásty Zborník Spolku vojvodinských slovakistov – spoločnosti združujúcej slovakistov vo Vojvodine v Juhoslávii – vyšiel pod hlavnou redakciou prof. Daniela Dudka. Zatiaľ posledné číslo tohto periodika, ktoré je venované hlavnému redaktorovi pri príležitosti jeho šesťdesiatych narodenín, zredigoval a do tlače pripravil Emil Horák.

Zborník prináša takmer tridsať štúdií autorov z viacerých vedeckých, pedagogických a kultúrnych inštitúcií na Slovensku a vo Vojvodine; obsah dopĺňa recenzia M. Myjavcovej o teoretických a praktických otázkach terminológie v slovenčine a priestor venovaný jubilantovi (pripravil ho E. Horák) spolu so súpisom Dudkových prác za roky 1983 – 1996.

Tematické naplnenie zborníka je tradične bohaté, jednotlivé príspevky spája spoločný menovateľ: jazykovo-národopisno-kultúrna problematika v synchrónnom i diachrónnom aspekte na Slovensku a v enklávach slovenskej kultúry na území Juhoslávie. Takto sa napĺňa i pôvodný cieľ spolku vytýčený pri vydávaní zborníka „uverejňovať recenzie a správy o najnovších slovakistických prácach u nás i v zahraničí, ako aj materiály týkajúce sa Slovákov v Juhoslávii s cieľom sprístupniť ich odbornej i širšej verejnosti“.

V zborníku prevažujú jazykovedné štúdie (najviac je zastúpená dialektológia, nájdeme tu porovnávacie štúdie srbčiny a slovenčiny, onomastické príspevky, štúdie z oblasti terminológie, jazykovej komunikácie a pod.), no čitateľ si môže vybrať aj z literárnovedných, národopisných, filozofických príspevkov a tiež zo štúdií z oblasti kultúrnej histórie, divadelníctva, muzikológie a pod. Jazykoveda dostávala s pribúdajúcimi číslami zborníka väčší priestor, najmä pri porovnaní s prvými zborníkmi Spolku vojvodinských slovakistov, o ktorých informoval I. Ripka v Slovenskej reči (porov. Slovenská reč, 49, 1984, č. 4, s. 247 – 249).

A. H a b o v š t i a k (Bratislava) sa v svojom príspevku venuje niektorým osobitostiam gemerských nárečí, ktoré vďaka viacerým jedinečným jazykovým zvláštnostiam a výraznej členitosti priťahujú pozornosť domácich i zahraničných jazykovedcov. Tradičné delenie gemerských nárečí na západo-, stredo-, východogemerské

a na horehronské gemerské nárečia (využíva ho aj autor štúdie) bolo vytvorené na základe hláskoslovných a tvaroslovných osobitostí, ktoré sú v štúdiu podrobnejšie predstavené. A. Habovštiak si však všíma najmä slovnú zásobu celej oblasti (využíva pritom údaje Atlasu slovenského jazyka IV) a píše o nej ako o „múzeu slovenskej lexiky“. Zo sveta zvierat autor uvádza napr. doklady *bobák* (červ, chrobák), *mokuška* (veverička), *zimorija* (krt), z rastlinného okruhu *krompele* (zemiaky), *gordon*, *gordán* (bodliak), *pencel* (hríb), niektoré názvy jedál (*štiepki*, *pošajdes*) a pod. Hláskoslovné, tvaroslovné a lexikálne doklady svedčia o stredoslovenskom charaktere oblasti Gemera a Malohontu a o jej kontinuite s východoslovenskými nárečiami. Viaceré gemerské nárečové osobitosti možno pozorovať aj v nárečových enklávach na území Maďarska, Bulharska, no najviac na území niekdajšej Juhoslávie.

A. Habovštiak charakterizuje gemerské nárečia na základe výskumov z 50. a 60. rokov. Najnovší stav v (nielen) gemerských nárečiach je ovplyvnený spisovným jazykom a jeho výskumu bude treba podľa autora venovať osobitnú pozornosť najmä zo sociolingvistického hľadiska.

A. F e r e n č í k o v á (Bratislava) upriamuje v štúdiu pozornosť na niektoré syntaktické javy v južnej časti stredoslovenskej nárečovej oblasti, z ktorej prichádzala väčšina prisťahovalcov na Dolnú zem (hontianske, novohradské, zvolenské a gemerské nárečia). Všíma si napríklad väzbu slovesa *slúžiť* s akuzatívom, syntaktické javy náhrady prospechového datívu akuzatívom pri slovese (*vi*)*trvať* a nahrádzania partitívneho genitívu akuzatívom pri reflexívnych slovesách s významom dostatočnej miery deja (významový okruh „najesť sa“). Pozornosť venuje aj konštrukciám, v ktorých má substantívum kvantitatívne určené iným substantívom (*dve kili jačmen*), neurčitou číslovkou alebo číslovkovým zámenom (*za tú trocha opateru*, *vipi kus cmiarčok*) tvar nominatívu (prípadne akuzatívu) v závislosti od toho, či má takáto determinatívna syntagma vo vete funkciu podmetu alebo predmetu. Autorka sleduje frekvenciu výskytu týchto javov v jednotlivých južnostredoslovenských nárečiach. Viacerými preukaznými dokladmi umocňuje svoje tvrdenia o zhode prísudku pri nominatívnom podmete s kvantitatívnym prívlastkom v rode a čísle, o plurále úcty ako živej syntaktickej kategórii alebo o vyjadreniach približného určenia miery pomocou častice *jedno*, *edno*, *eno* na opisovanom území.

Južnoslovanské hláskové paralely v strednej slovenčine je názov príspevku J. M a t e j č í k a (Banská Bystrica). Predmet jeho výskumu vymedzujú dve základné hláskové paralely: zmena $dl > l$ ($dl' > l'$) a $dn > n$ ($dn' > n'$). Autor v intenciách vytýčeného cieľa rozširuje v štúdiu pohľad na danú problematiku z jazykovozemepisného hľadiska na celé územie strednej slovenčiny, porovnáva zhody, podobnosti a rozdiely s južnoslovanskými pendantmi a podopiera ich ďalšími, doteraz menej známymi dôkazmi. Z viacerých príkladov na redukciu (zachovanie, udržanie) uvedených skupín vyplýva, že zmena $dl > l$ je pravidelnejšia a dôslednejšia (konzistentnejšia) ako zmena v skupine $dn > n$. Podľa dokladov sa prvá z nich vykonala na celom území strednej slovenčiny (okrem turčianskych a hornonitrianskych nárečí) a nemožno ju mechanicky stotožňovať s rozšírením druhej zmeny v stredoslovenských nárečiach, pretože nie je doložená v nealternatívnej podobe, a to pre celú praslovenskú oblasť. Matejčík predpokladá pravdepodobnosť takéhoto stavu rozšírenia sledovaných skupín aj v južnej slovenčine. Uvedené hláskové paralely potvrdzujú bezprostredné susedstvo Prastredoslovákov s južnými Slovanmi v zakarpatskej pravlasti, a aj preto autor pokladá obe zmeny za starobylé javy (spred 10. storočia), ktoré je možné vzájomne porovnávať a primerane vyložiť.

Príspevok M. P i s á r č i k o v e j (Bratislava) s názvom *Nárečová lexika stredného Požitavia v Tinákovom diele Žitava* inšpiratívne predstavuje niektoré problémy využitia nárečovej lexiky v literárnych dielach. Špecifickosť lexiky Tinákovho kraja vidí autorka v neopakovateľnom prepletaní prvkov stredoslovenského tekovského nárečia s prvkami západoslovenského dialektu ponitrianskeho typu. Benjamín Tinák sa vo svojom románe usiloval zachytiť špecifické jazykové prvky stredného Požitavia z obdobia, keď nárečia ešte fungovali a neboli dotknuté vplyvmi komunikačných médií. M. Pisárčiková si všíma okrem iného aj Tinákov výber krstných mien, slovnú zásobu z oblasti prírody, prác na poli a vo vinohrade, vrstvu slov súvisiacu s rodinnými udalosťami, jedlom a ostatnými reáliami dedinského života. Na niektorých miestach sleduje autorka výskyt využitých nárečových slov vo významných slovenských lexikografických dielach (Slovník slovenského jazyka, Krátky slovník slovenského jazyka, Slovník slovenských nárečí) a konštatuje, že nie všetky podoby využité Tinákom si našli v slovníkoch svoje miesto. Ako organickú súčasť slovnej zásoby spisovateľ

bohato využíva požitavskú frazeológiu a okrem lexikálnych osobitostí stredného Požitavia v menšom rozsahu aj niektoré prvky z gramatickej, slovotvornej, zvukovej a syntaktickej jazykovej roviny.

V závere štúdie autorka uviedla, že popri umocnení umeleckého stvárnenia knižky a znásobení autentickosti výpovede predstavuje jazyková zložka Tinákovho diela v značnom rozsahu lexikálnu osobitosť stredožitavského nárečia (podobu z 20. až 30. rokov nášho storočia), ktorého podrobnejší opis nezachytáva ani dialektologická literatúra.

K. P a l k o v i č (Bratislava) sa v rovnomennej štúdii venuje nárečovej terminológii zvierat podľa rozličných znakov. Uvádza väčšinou iba životné podstatné a prídavné mená, a to ako jednotlivé názvy alebo ako súčasť združených pomenovaní. Pomenovania domácich zvierat diferencuje podľa ich charakteristických vonkajších znakov (farba srsti, celkový vzhľad, chybné, nepravidelné či nadmieru vyvinuté časti tela), podľa vzťahu k práci, rozličných necností alebo zlovykov i podľa miesta v záprahu (ak ide o ťažné zvieratá). Autor si všíma rozličné typy pomenovacích jednotiek, pričom tvrdí, že je možné sledovať prechod od analytických typov k syntetickým. Výsledkom univerbizačnej tendencie bývajú kompozitá, ale v oveľa väčšej miere deriváty. Najčastejším univerbizačným prostriedkom je bohatý inventár derivačných morfémov. Špeciálnu pozornosť venuje názvom koní a kráv. Zisťuje, že pomenovania majú zväčša domáci pôvod s typickými lexikologickými či derivačnými nárečovými prvkami. Niektoré pomenovania pochádzajú z cudzích zdrojov (maďarčiny, nemčiny a latinčiny). Zo zemepisného hľadiska sú niektoré názvy všeobecne známe a rozšírené na väčšine územia, kým iné sú známe len na malých nárečových územiach či len v jednotlivých lokalitách a ich výskyt je zriedkavý alebo sporadický.

Výskum nárečového pomenovania zvierat ukazuje ich veľké zdroje a variácie (najmä derivačného systému), rozličné typy motivácií, obrazné významy pomenovaní (slov) prebraných z iných jazykov. Palkovič pripomína, že toto všetko reprezentuje značný zdroj pomenovaní pre spisovný jazyk, ako aj pre špecifickú spisovnú terminológiu (zootechніка, jazdectvo). Navyše podrobný výskum, akým bol i Palkovičov výskum z oblasti chovu domácich zvierat, môže objaviť špeciálne, neraz starobylé výrazy, slovotvor-

né postupy, osobitné typy motivácie prenesených názvov i typy prevzatých slov.

Určité aspekty vzťahu slovenskej frazeológie a nárečí skúma v svojom príspevku K. H a b o v š t i a k o v á (Bratislava). Autorka spomína paradox, že aj keď práve nárečia predstavujú najbohatší prameň slovenskej (i spisovnej) frazeológie, v súčasnosti sa výskum slovenskej nárečovej frazeológie zanedbal. Zo zistení K. Habovštiakovej vyplýva, že na základe podrobných výskumov a hodnotení frazeológie v nárečiach mohli by sa z existujúcich variantných frazém vybrať tie, ktoré by boli pre spisovný jazyk najvhodnejšie (ako príklad ponúka spojenie *hádzat/robiť kačky*). Zakorenenosť frazeológie spisovného jazyka v ľudovej frazeológii potvrdzuje tak sémantická motivácia frazeológie (vrátane prísloví a pranostiek), vychádzajúca zo životných skúseností a z kresťanského ideového základu nášho ľudu, ako aj poukaz na jazykovozemepisnú diferencovanosť slovenskej frazeológie (napr. pri pozdravoch v poli, pri kýchnutí a pod.). Skutočnosť, že frazeológia spisovného jazyka má korene v nárečovom dedinskom prostredí, podopiera aj jej obrazná motivovanosť, vychádzajúca zo života roľníkov, pastierov, dedinských remeselníkov a pod. Pri hodnotení nárečového (ľudového) východiska frazeológie nemožno podľa autorky zabúdať na kresťanské ideové a morálne princípy našich predkov. Regionálnu provenienciu niektorých prísloví a porekadiel prezrádzajú v nich použité vlastné mená, dialektizmy, ktoré v nich pretrvávajú napr. kvôli uchovaniu rýmu či asonancie.

Výskumom slovanských nárečí na území Maďarska sa v štúdiu zaoberá P. K i - r á l y (Budapešť). Prezentuje výsledky doterajších výskumov nárečí na maďarskom území, a to najmä nárečí Slovákov, Slovincov, Chorvátov, Srbov, Rusínov (Ukrajincov) a Poliakov. Organizovaný výskum týchto dialektov sa začal po skončení 2. svetovej vojny. Výskum nárečí realizovali najskôr slovenskí, neskôr maďarskí jazykovedci. Rukopis Atlasu slovenských nárečí bol ukončený už v r. 1965, ale z viacerých príčin bol publikovaný až v r. 1993. P. Király informuje o prínose maďarských jazykovedcov pri organizovaní výskumov slovanských nárečí, o ich podiele a participácii na zhromažďovaní materiálu pre Atlas slovenských nárečí v Maďarsku, ako aj o účasti maďarskej strany pri prácach na Slovanskom jazykovom atlase (Maďarsko je zastúpené 8 bodmi – 1 slovinský, 4 srbské a chorvátske a 3 slovenské). Na základe

svojich skúseností formuluje autor v závere štúdie dôležité posolstvo nielen jazykovedcom, ale vede ako celku: vedecká spolupráca a priateľské vzťahy sú zárukou uskutočnenia väčších podujatí.

Niektoré špecifiká tvorby jazykových atlasov predstavuje v štúdiu I. Ripka (Bratislava). Na základe poznatkov získaných pri spracúvaní regionálneho Atlasu ukrajinských nárečí na východnom Slovensku (AUN), Atlasu slovenského jazyka (ASJ) a nadnárodného Celokarpatského dialektologického atlasu (CKDA) prezentuje viaceré špecifické fakty a okolnosti, ktoré determinujú heuristický výskum a tvorbu nárečových atlasov. Upozorňuje napríklad na dôležitosť primeraného zostavenia nárečových dotazníkov, ktoré zásadným spôsobom ovplyvňujú kvalitu informácií získaných v teréne, na nekonštantnosť informácie získanej v teréne, kde úroveň odpovedí determinuje viacero faktorov (parametre objektívneho, subjektívneho alebo hodnotového hľadiska) a pod. I. Ripka pripomína, že príprava jazykového atlasu vyžaduje a predpokladá vyspelú dialektologickú heuristiku; za základné vlastnosti charakterizujúce kvalitu informácie získanej v teréne pokladá autor spoľahlivosť, stabilitu a reprezentatívnosť. Každý ukazovateľ (skúmaný jav) by mal byť odôvodnený z logicko-teoretického aj z empirického hľadiska.

Autor charakterizuje špecifiká jednotlivých atlasov; najväčšmi sa venuje teórii a metodológii ASJ. Spomína konkrétne skúsenosti a poznatky explorátorov pri terénnych výskumoch pre ASJ (napr. čo treba mať na zreteli pri výbere vhodného informátora, akých situačných chýb sa dopúšťa explorátor, akú rolu hrá výber času a miesta na rozhovor a pod.), ktoré podstatnou mierou ovplyvnili kvalitu získaného jazykového materiálu. Koncepcia spracovania získaného terénneho materiálu musí rešpektovať viaceré objektívne faktory, vychodiace zo samej podstaty diela. Napríklad významnou zložkou teórie i praxe ASJ I je systematická prezentácia jazykových prvkov v ich vzájomných vzťahoch a väzbách (územne diferencované jazykové javy sa zobrazujú na konkrétnych slovách – ide teda o atlas kategoriálnych jazykových javov, nielen izolovaných slov). Isté nevýhody vidí I. Ripka v tzv. javovom analytickom mapovaní (použitom v ASJ) a dôvodí, že regionálny AUN je v zobrazovaní zemepisnej situácie jednotlivých hláskovo diferencovaných javov dôslednejší a komplexnejší.

Medzinárodný CKDA sa sústreďuje výlučne na synchronne štúdium tých lexikálno-sémantických elementov, ktoré sa formovali v procese dlhodobého kontaktovania sa jazykov a dialektov karpatského areálu, lexikálne i sémantické prvky skúma paralelne.

Ďalšie špecifickosti autor postupne predstavuje aj pri opise zostávajúcich častí ASJ, pričom si všíma nielen klady jednotlivých dielov (napr. inštruktívna koncepcia ASJ III), ale kriticky hodnotí ich niektoré nedostatky (prienik imputovaných „pripomínajúcich“ lexém do máp a komentárov ASJ IV v miestach, kde je ich výskyt nepravdepodobný). I. Ripka vyzdvihuje dokumentárnu hodnotu nárečového materiálu, ktorý okrem iného pomáha pochopiť aj historickú vývinovú kontinuitu jazyka a umožňuje lepšie sa orientovať v jeho súčasnom stave. Zároveň konštatuje, že údaje predstavené v ASJ treba doplniť poznatkami, ktoré prináša výskum nárečí v slovenských enklávach.

Štúdia J. M l a c k a (Bratislava) *Idiomatické výrazy s tautologickými prvkami* (s podtitulom *Na okraj jedného typu staropazovských nárečových frazém*) analyzuje menné idiomatické spojenia (typ *baram edom – baram edom aj z baranom hlúpim*), ktoré charakterizuje veľký výskyt a variabilné zastúpenie. Autor opisuje špecifické znaky, vlastnosti tohto druhu frazém všeobecne a na takomto pozadí ukazuje jeho osobitosti v staropazovskom nárečí. Zdroj bohatého materiálu poskytol komplexný rozbor zbierky staropazovskej frazeológie od M. Filipa, o ktorej vydanie sa zaslúžil aj jubilujúci profesor D. Dudok. J. Mlacek postupoval pri výskume materiálu aj so zreteľom na existenciu predstavovaného typu spojení vo frazeológii nášho jazyka všeobecnejšie a zároveň aj so zreteľom na ich konkrétnu stvárnenosť v nárečí Starej Pazovej. Pre sledovaný typ idiomatických výrazov s tautologickými prvkami (frazeologických jednotiek) vytypoval niekoľko základných znakov (napr.: kľúčovým slovom bývajú substantíva s negatívnou konotáciou; elementárnym prípadom spojenia tohto typu je spojenie kľúčového mena a bežne od neho odvodeného vzťahového substantíva; kľúčové substantívum stojí vždy na úplnom začiatku a máva bežne najmä formu nominatívu atď.). Fakt, že pri sledovaných frazémach jestvuje pomerne široká a pestrá variabilita, oprávňuje autora pokladať jej mieru a realizáciu tiež za jeden z typických znakov týchto spojení (v štúdiu napr. predstavuje 10 variantov s kľúčovým slovom *lajdák*).

V závere J. Mlacek konštatuje, že napriek niektorým výrazným (hláskoslovným, tvaroslovným, lexikálnym) osobitostiam funguje skúmaný typ frazém celkom paralelne s tým, ako ho pozná celá slovenčina (nárečia, ale i spisovná podoba jazyka).

Nárečový slovník z oblasti pestovania konopí a spracovania konopného vlákna v Petrovci ponúka E. D u d k o v á (Nový Sad). Ide o slovníkovú časť z diplomovej práce, v ktorej autorka zachytila celkový postup pestovania a spracovania konopí v Petrovci, najstaršej slovenskej obci v Juhoslávii. E. Dudková charakterizuje stavbu hesla v svojom slovníku, prepis nárečového materiálu, predstavuje spôsob spracúvania lexikálnych jednotiek z aspektu ich slovnodruhovej a gramatickej charakteristiky, opisuje postup pri výklade významu lexikálnych jednotiek (inšpiráciu čerpá v základných slovníkových dielach, ktoré vyšli na Slovensku, najmä v Slovníku slovenských nárečí, ale aj v regionálnych slovníkoch, napr. v Matejčíkovej Lexike Novohradu). Vlastný slovník obsahuje takmer 450 hesiel, pričom zaradenie niektorých z nich do slovníka s daným zameraním nie je vždy celkom jasné a v niektorých prípadoch len veľmi ťažko nachádzame súvislosti medzi heslovým slovom a spracovaním konopného vlákna (*ambrél, brániť, buop, celí, boskať, voda, hnoj* a pod.). Prítomnosť takýchto lexém a v niekoľkých prípadoch aj ich nie celkom primeraný výklad (*meter* – základná dĺžková miera, približne desaťmilióna čiastka zemského štvrtýpoludníka, meter) trochu narúšajú celkový dobrý dojem zo slovníka, ktorý ocenia predovšetkým záujemcovia o tematiku spracovania konopí.

Otázkami jazyka (už nie špeciálne nárečí) sa v zborníku zaoberajú štúdie M. Dudka a M. Myjavcovej. M. D u d o k (Nový Sad) v príspevku *Michal Godra pri zakladaní slovenskej terminológie* analyzuje Godrovo úsilie o utvorenie slovenského odborného názvoslovía. Autor bližšie predstavuje jednu z Godrových programových terminologických prác v štúrovskom období. Dokladá, že Godra uplatnil v slovenskej terminológii v značnej miere stratégiu kalkovania alebo doslovného prekladu z cudzieho jazyka. Namiesto výkladu termínu dokonca veľmi často uvádza latinské a nemecké ekvivalenty. Godra má však vo svojom návrhu terminológie z 50. rokov aj mnohé termíny, ktoré sa ujali a obstáli dodnes. M. Dudok charakterizuje typické vlastnosti Godrovej terminológie (ustálenosť termínu, motivovanosť, presnosť, krátkosť a derivatív-

nosť) a konštatuje, že Godrova terminologická koncepcia predstavuje jeden z najvypracovanejších názvoslovných systémov v slovenčine v druhej polovici 19. stor. Demokratizáciu odborného názvoslovia v tejto koncepcii vidí M. Dudok v úplnej zhode s dobovými tendenciami v spisovnej slovenčine štúrovského, neskôr aj matičného obdobia, ba pokladá Godru v mnohom za anticipátora týchto tendencií.

Srbské slová v bežnej hovorenej slovenčine vo Vojvodine je názov štúdie, ktorú prezentuje M. M y j a v c o v á (Báčsky Petrovec). Tieto srbské slová predstavujú osobitný typ jazykových zmien vyvolaných kontaktom slovenčiny so srbčinou v podmienkach bilingvizmu. Materiál analyzovaný v štúdii sa vzťahuje na bežnú hovorenú slovenčinu v Petrovci, ale súčasne poskytuje aj rámcový obraz o pozorovanom jave vcelku. Autorka pri svojej analýze vychádza z komunikačného a jazykového aspektu tohto javu a pripomína, že rôzne komunikačné situácie (používateľ slovenčiny ako materinského jazyka v podmienkach slovensko-srbského bilingvizmu, osoba s jazykovou kompetenciou v srbčine medzi účastníkmi komunikácie, nositeľ slovenčiny v úlohe recipienta srbských textov a pod.) treba mať na zreteli nielen ako rozmanité príležitosti na upevňovanie slovensko-srbského bilingvizmu, ale aj ako rozlične silné podnety na prijímanie cudzích prvkov nositeľmi slovenského jazyka. Zmeny v lexikálnom podsysteme slovenčiny spôsobené kontaktovou jazykovou situáciou sú rozličného druhu, lebo aj samotný jazykový systém rozličným spôsobom reaguje na tlak prvkov cudzieho systému. Prevzaté srbské lexikálne jednotky predstavujú jednu z najmarkantnejších vrstiev. Autorka ich rozoberá z hľadiska časovej dimenzie, z hľadiska formálnej štruktúry, všíma si rôzne spôsoby poslovenčovania prvkov srbského systému (na hláskoslovnej, morfolologickej, slovotvornej rovine). Štúdia zaznamenáva viacero príkladov na jednotlivé javy a tak primerane dokumentuje opisovanú jazykovú situáciu.

Transkripcia zo slovenčiny do srbčiny a opačne je téma aj názov príspevku M. T ý r a (Nový Sad). Autor sa zmieňuje o svojej štúdii Transkripcia v dvojjazykových srbochorvátsko-slovenských osobných preukazoch a rozoberá konkrétne prípady transkripcie z pravopisných pravidiel (vychádza z Pravidiel slovenského pravopisu a pravidiel srbského pravopisu). V štúdii sú uvedené niektoré príklady rozličného prepisu v transkripcii zo slovenčiny do

srbčiny vo Vojvodine, kde tieto dva jazyky fungujú popri sebe. Východiskom riešenia situácie býva často slovenská výslovnosť a nie graféma. V transkripcii sú možné dve riešenia: 1. rešpektuje sa pravopis vo východiskovom jazyku a 2. prihliada sa na výslovnosť vo východiskovom jazyku, pričom platná norma v transkripcii zo slovanských jazykov do srbčiny sa opiera prevažne o ortografiu.

Vplyvom predpony na zmenu slovesného vidu v slovenčine a v srbčine sa zaoberá A. M a r i ć o v á (Nový Sad). Po konfrontácii vidových protikladov oboch jazykov konštatuje, že kategórie vidu nejavia výrazné diferencie okrem tých, ktoré vyplývajú z morfológických osobitostí jazykov, a kategória vidu je platná pre všetky slovesá v oboch jazykoch. Predpona býva nositeľom slovesného vidu a tiež aj hlavným prostriedkom perfektivizácie základových slovies. Slovenčina aj srbčina sa usiluje, aby sa všetky slovesá vyskytovali vo vidových pároch nedokonavé –dokonavé.

J. J e r k o v i ć (Nový Sad) je autor štúdie *Príspevok pre lepšie poznanie srbského spisovného jazyka 19. storočia*. Rozoberá v nej pravopisné a jazykové jednotlivosti zaznamenané v rukopisnom materiáli (jeho autormi sú srbskí žiaci a námetom práca ich spolku v r. 1839 – 1852). Analyzovaný materiál poukazuje aj na kontinuitu rozvoja srbského spisovného jazyka; čiastočné porovnanie slovnej zásoby s Vukovým slovníkom (1818) dokazuje isté nedostatky inventára (ponúkané Vukom), ale aj blízkosť so slovnou zásobou súčasného štandardného jazyka.

Predmetom záujmu E. H o r á k a (Bratislava) sú slovakizmy Bohuslava Šuleka v chorvátskom spisovnom jazyku. Ide o slová, ktoré vniesol do spisovnej chorvátčiny Slovák štúrovec a ktoré sa v chorvátskej jazykovede považujú výlučne za „bohemizmy“ možno aj preto, že slovakistický pohľad na Šulekovo filologické dielo doteraz chýba. Nastolenie otázky slovakizmov B. Šuleka v chorvátskom spisovnom jazyku je v súčasnosti o to aktuálnejšie, že metodologické a teoretické východiská doterajšieho vyčleňovania Šulekových „bohemizmov“ a nie aj slovakizmov vzbudzujú vážne pochybnosti.

Onomastiku v zborníku zastupujú príspevky D. Petrovića (Nový Sad) a M. Majtána (Bratislava). Kým D. Petrović skúma onomastiku srbsko-albánskeho pomedzia vo svetle karpátológie a v rámci nej onomastické paralely medzi úzkym úsekom srbsko-albánskeho pomedzia a rumunského a ukrajinského jazyka, M. Majtán v prvej

časti svojho príspevku predstavuje vývin pomenúvania na Slovensku a v druhej časti sa sústreďuje na osobné meno jubilujúceho profesora.

D. P e t r o v i ć zisťuje, že vo všetkých onomastických doménach medzi opisovanými územnými pásmi sa prejavuje vysoký stupeň príbuznosti. Rozhodujúcu úlohu zohral valašský prvok, ktorý zanechal hlboké stopy v toponymii, patronymii, najmä však v antroponymii. Mnohé mená, ktoré sa dnes považujú za albánske, sa vyskytujú v rovnakých podobách aj v rumunskej onomastickej sústave, čo nasvedčuje o dávnom prepletaní skúmaných jazykov a kultúr. Ďalšie špecializované onomastické výskumy budú mať podľa autora štúdie nezastupiteľný význam pre chápanie povahy karpatsko-balkánskych vzťahov, ako aj pre ešte väčšie upevnenie celkovej jazykovednej karpátológie.

M. M a j t á n predstavuje vývin pomenovania na Slovensku od zápisov osobných mien z obdobia Veľkej Moravy cez kresťansko-povelkomoravské obdobie, situáciu pri pomenovaní osôb v 13. a 14. stor. (začiatok výraznejších zmien pri pomenovaní osôb) cez prelomové obdobie 15. stor. (v menách mešťanov začali prevládať dvojčlenné mená s prímienami) až po obdobie 17. a 18. stor. (stabilizoval sa dnešný spôsob pomenúvania, ktorý bol úradne kodifikovaný v období jozefínskych reforiem koncom 18. stor.). M. Majtán konštatuje, že výraznejšie zmeny súviseli so spoločensko-právnou identifikáciou jedinca: doplnila ju ďalšia charakteristika osoby vyjadrená označením napr. jej spoločenského zaradenia (povolania), príbuzenského zaradenia, príslušnosti k rodu (etniku), názvu miesta bydliska (sídla rodu), typickej vlastnosti pomenovanej osoby a i. Od 16. stor., najmä však v 18. stor. (keď dedičné prímiená už existovali) by sa podľa M. Majtána mohlo už hovoriť aj o priezviskách. Tie vznikali spontánne z názvov zamestnania, podľa spoločenského postavenia, etnického pôvodu, rozmanitých prezývok charakterizujúcich telesné i duševné vlastnosti nositeľov a pod.

V druhej časti štúdie M. Majtán uvádza, že krstné meno *Daniel* patrí medzi starozákonné mená ako meno jedného z prorokov a pochádza z hebrejčiny. Priezvisko *Dudok* patrí z lexikálneho hľadiska medzi priezviská utvorené z pomenovania vtákov, podoba s *-ok* naznačuje jeho stredoslovenský (azda južnostredoslovenský) pôvod. Je to priezvisko prezývkového pôvodu a motivácia

jeho vzniku nie je dnes celkom jasná. Príspevok M. Majtána poskytuje dôkaz o tom, že štúdium a poznávanie onymických systémov v mnohom pomáha pri riešení otázok, ktoré stále zaujímajú nielen odborníkov, ale aj širšiu kultúrnu verejnosť: konkrétnych otázok pôvodu, vývinu a zaradenia jednotlivých mien a priezvisk.

Vlastnostiam jazykovej komunikácie s deťmi predškolského veku sa venuje A. M a k i š o v á (Nový Sad). Predmetom jej práce je ústne vyjadrovanie detí predškolského veku z materskej školy v Hložanoch, kde sa vyučuje po slovensky a deti pochádzajú väčšinou zo slovenských rodín. Za dôležitý faktor vo výchovno--vzdelávacej činnosti (najmä v predškolskom veku) pokladá úlohu vychovávateľa, zvlášť jeho jazykové vzdelanie a bohatosť slovnej zásoby. Podstatné sa stáva aj smerovanie jazykovej výchovy k ovládaniu oboch jazykov (v tamojšom prostredí slovenčiny a srbčiny), aby bilingvista mohol odlíšiť, čo je v ktorom jazyku náležitý a čo cudzí prvok.

Štrnásty Zborník Spolku vojvodinských slovakistov dôstojne reprezentuje spoluprácu a výskum v oblasti slovakistiky medzi zástupcami oboch krajín a naznačuje ďalšie možnosti a perspektívy výskumu v dimenziách takto širšie chápanej disciplíny. Zároveň ukazuje na užitočnosť prezentácie výsledkov výskumu predkladanou formou, ako aj na možnosti spolupráce bádateľov oboch zástupených strán vo výskumných oblastiach, v ktorých nie je vedecké bádanie ešte ukončené.

M. Smatana

Lexika pivnického nárečia
(HABOVŠTIAK, A.: Krátky slovník nárečia slovenského pivnického. Bratislava, Print-servis 1997. 232 s.)

S veľkým potešením sme brali do rúk slovník pivnického nárečia, ktorý nedávno vyšiel v populárnej edícii Krátkych slovníkov základných nárečí pre milovníkov reči a nárečí Slovenskej krajiny a jej okolia ako jej 14. diel. Zostavovateľom slovníka je jazykovedec a publicista Anton H a b o v š t i a k. V tejto edícii vychádzajú slovníky základných slovenských nárečí, ktorých zostavovateľmi sú nielen jazykovedci, ale aj spisovatelia a ostatní kultúrni pracov-

níci. Doteraz vyšli napríklad slovníky modranského, senického nárečia (zost. K. Palkovič), veľkorovnianskeho nárečia (zost. M. Ferko) atď. Zatiaľ posledný a zároveň najvalidnejší v tejto edícii je slovník dolnotrencianskeho nárečia (zost. I. Ripka).

V úvode pivnického slovníka A. Habovštiak hovorí, že s prípravou materiálu začal už v šesťdesiatych rokoch. Pri práci sa opieral o rukopisný lexikálny materiál pivnického rodáka Pavla Žihlavského a excerpoval aj z prác Daniela Dudka *Nárečie Pivnice v Báčke* (Martin 1972) a Jozefa Štolca *Reč Slovákov v Južoslávii* (Bratislava 1968). V úvode sa stričme píše i o dejinách obce. Do tejto vojvodinskej dediny prišli prví Slováci r. 1790 z obcí Ďurov, Tordaš, Baračka, Šúr, Veleg a Černa na území dnešného Maďarska. A. Habovštiak sa zmieňuje o charakteristických znakoch nárečia Pivnice z hláskoslovného a tvaroslovného aspektu i z aspektu slovnej zásoby.

Pivnické nárečie patrí medzi západoslovenské nárečia. Nevyskytujú sa v ňom dvojhlásky. Namiesto dvojhlások *ia, ie, ô* sú dlhé samohlásky *á, é, í, ó* (*mesác, ňéstš, smích, kónš*). To bolo treba mať na zreteli aj v texte ukážky na titulnej strane, ktorý má informatívnu, ako aj pútaciu funkciu: *Nazdali sa chlapci, že vojna je taňec, ver in vistavili Sentamáši šianiec* (sic!). *Ako sa rozprávalo v Pivnici (Báčka)*. V slovníku sa uvádza, že pivnické nárečie nedodržiava rytmický zákon (*pékél, védél*), neexistuje tu mäkká spoluhláska *l*, ale iba tvrdé *l* a ďalej sa uvádzajú aj ostatné najdôležitejšie hláskoslovné a tvaroslovné charakteristiky tohto nárečia.

Veľkú väčšinu slovnej zásoby pivnického nárečia tvorí starý slovenský slovný fond, obohatený latinizmami, germanizmami, hungarizmami a srbizmami. Zo slov latinského pôvodu tu nájdeme slová ako napr. *apaťieka* (má byť *apaťéka*), *kaštíl, evanjelium, lalija, cinter, móres, doktor* a i. Nemeckého pôvodu sú napr. slová *curuk* (nazad), *frištik* (raňajky), *šnajder* (krajčír), *plajbas* (v slovníkovej časti je správny tvar *plajbás* – ceruza) ap. Z maďarčiny pochádzajú slová *ríteša* (maď. *rétes* – závin), *reseluvať* (maď. *reszel* – strúhať), *rondá* (maď. *rongy* – handra) ap. Zo srbčiny sú slová *zádruga* (družstvo), *ulaznica* (vstupenka), *stražár* (strážnik), *vršňák* (vrstovník), *lúdí* (blázon, pomätený), *briga* (starosť), *sigúrno* (istotne) ap.

V opisnej časti nájdeme aj krátky vývin pivnického nárečia, zoznam skratiek použitých v slovníkovej časti a ukážky súvislého prejavu (podľa prameňov z monografií J. Štolca a D. Dudka).

Pravda, ťažisko publikácie je v slovníkovej časti. Slová sú zoradené abecedne. Štruktúra hesla je populárna, teda jednoduchá. Na ľavej strane sa uvádza pôvodný nárečový výraz, nasleduje najnevyhnutnejšia gramatická kvalifikácia (štylistický kvalifikátor sa uvádza iba pri expresívach) a výklad nárečového výrazu. Aj tento slovník svedčí o bohatstve, výrazovej nasýtenosti a plastickejši pivnického nárečia a slovenčiny vôbec.

Zaujali nás aj isté nedôslednosti v slovníku, a to jednak v zápise nárečového výrazu, jednak v jeho výklade. Keďže ide o prvý samostatne publikovaný slovník pivnickej lexiky uvedieme niekoľko ilustrácií. V zápise nárečového výrazu ide o tieto prípady: na jeho spresnenie *bačina* – má byť *batina* (hrubá palica, kyj), *bolnica* – má byť *bólnica* (nemocnica), *častiť* – má byť *časťiť* (hostiť, uctiť si), *gereg* – má byť *gerega* (melón), *habať sa* – má byť bez zvratného formantu *sa* (ponáhľať sa), *hambalek* – má byť *hambálek* (súčiastka drevenej konštrukcie na štíte domu), *kakaťka* – má byť *kakatka* (žena, ktorá nevie nič udržať na jazyku), *kaladrma* – má byť *kaldrma* (kamenná cesta), *kazatelňa*, má byť *kazateľňa* (kazateľnica), *keťinka* – má byť *ketinka* (zástera), *leřča* – má byť *léřča* (lievč), *naslov* – má byť *náslov* (vo význame adresa), *ňeskaj* – má byť *neskáj* (dnes), *ňevela* – má byť *ňevela* i *ňévela*, *nezavela* – má byť *ňezavela*, *ňiňi* – má byť *nini* (tvrdá výsl.) vo význame „hľa“), *ňina* – má byť *nína* (teta alebo staršia sestra), *odatkárka* – má byť *odafkárka* (funkcia ženy na svadbe, oddávačka), *odafki* – má byť *odáfki* (aj vo význame „svadba, svadobníci mladej nevesty“, a nie iba vo význame zásnub, ako uvádza zostavovateľ), *okudica* – má byť *oskudica* (núdza, bieda), *oporezuvať* – má byť *opórezuvať* (zdaniť, určiť výšku dane), *piskara* – má byť *pískara* (piesočné nánosy po starých tokoch rieky), *popa* – má byť *pópa* (pravoslávny kňaz), *porez* – má byť *pórez* (daň), *poziv* – má byť *póziv* (pozvanie, výzva), *primať* – má byť *prímať* (prijímať), *šaňec* – má byť *šáňec* (1. priekopa, 2. násyp), *šlog* – má byť *šlóg* (porážka, šľak), *ubilstvo* – má byť *ubístvo* (vražda), *upuťení* – má byť *upúťení* (usmerený), *vesti* – má byť *vésti* (zvesti), *zainák* – má byť *zainát* (zostavovateľ uvádza ekvivalenty vzdor, škriepka, ale ide o príslovku s vý-

znamom „napriek, navzdory“), *žartobliví* – má byť *žartovliví* (žartovný) ap.

V niektorých prípadoch sa nepresne uvádza význam nárečového výrazu: *birka* – druh ovce (v pivnickom nárečí sa týmto výrazom pomenúva ovca vôbec), *bostan* – druh viniča, hrozna (správne dyňovisko), *búdní* – ľahko zobuditeľný (správne zobudený, bdely), *dudara* – štepica (správne morušový sad), *kučeračka* – záhradný kvietok so silnou, príjemnou vôňou (je to vlastne druh mäty) ap.

Pivnický slovník v podaní A. Habovštiaka je zaopatrený doslovom ministra Ivana Hudeca, čo mu len pridáva na význame. Tento edičný čin treba pochváliť. Veď Slováci vo Vojvodine sú integrálnou súčasťou slovenského národa a kultúry, a preto je dobre, že sa aj na Slovensku venuje pozornosť tejto najvitálnejšej zahraničnej slovenskej enkláve. Jazyk a reč Slovákov vo Vojvodine tým, že sa viacej ako dve storočia vyvíjali v kontakte s inými jazykmi a kultúrami, ktoré pre Slovákov na Slovensku predsa len boli vzdialenejšie, obohacujú klenotnicu národného ducha a jazyka.

M. Dudok

MIČ 49 611

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 63, 1998. Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26. Hlavný redaktor: I. Ripka. Výkonná redaktorka: S. Duchková. Technický redaktor: V. Radik.

Vychádza šesť ráz za rok. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Registračné číslo 7089.

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia.

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 1998

Súčasťou každej štúdie od 1. čísla 63. ročníka Slovenskej reči je záväzne abstrakt v anglickom jazyku (vrátane preloženého titulku). Abstrakt by mal mať max. 100 slov a obsahovať tzv. kľúčové slová na identifikáciu príspevku v rámci vedecko-výskumnej oblasti.

